

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

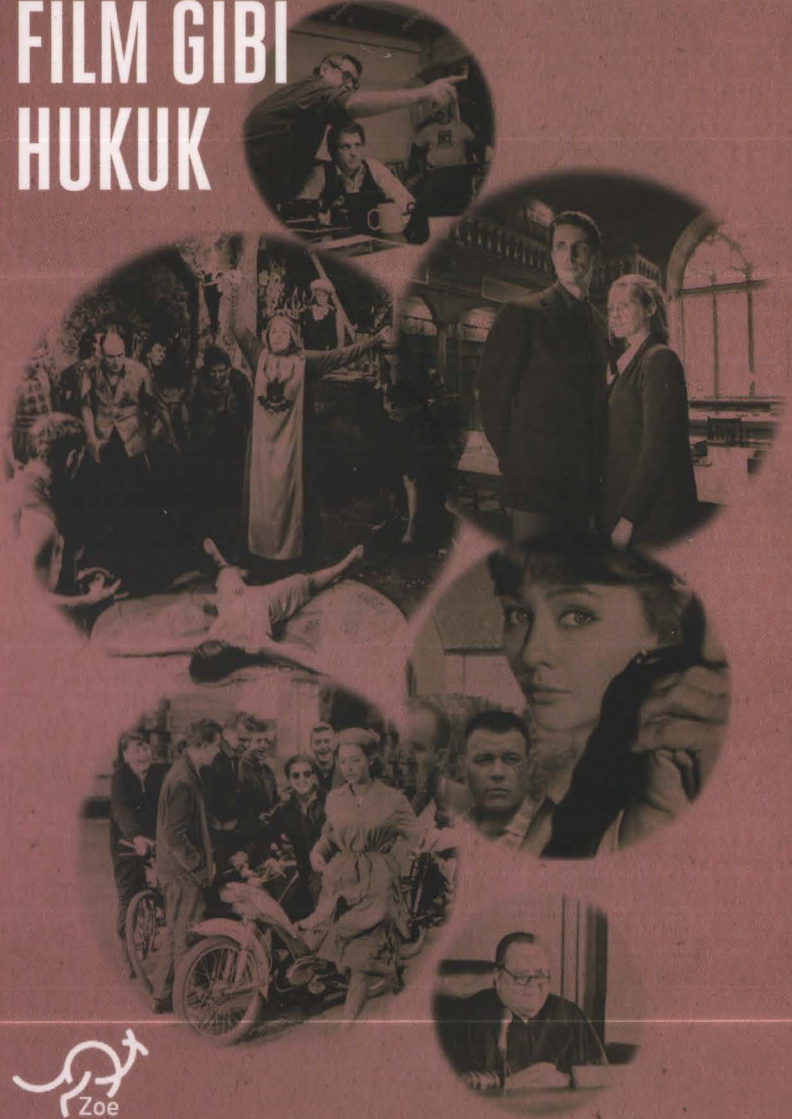
Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

ZEHRA ÇİĞDEM ÖZCAN
CEMAL BÂLİ AKAL • FİLM GİBİ HUKUK

ZEHRA ÇİĞDEM ÖZCAN CEMAL BÂLİ AKAL FİLM GİBİ HUKUK

Film Gibi Hukuk

Zehra iğdem Özcan & Cemal Bâli Akal

Film Gibi Hukuk / Zehra ıgdem zcan & Cemal Bâli Akal
© Zoe Yayıncılık Tic. Ltd. Őti / İstanbul / 2019

Hukuk Dizisi: 007

1. Basım: Zoe Kitap / Kasım 2019 / İstanbul

ISBN: 978-605-81033-7-5

Editör: Cansu Muratoğlu

Dizgi: Selin Hamzaoğlu

Kapak Tasarımı: Savaş eki

Baskı: Ayhan Matbaa

Mahmutbey Mah. 2622. Sok. No: 6/31 Bağcılar / İstanbul

Sertifika No: 44871

Zoe Kitap

Sertifika No: 42428

Merkez Mah. Perihan Sok. No: 67/2 Emin Bey Apt.

ŐiŐli / İSTANBUL

Tel/Faks : 0.212.230 95 96

info @ zoekitap.com www.zoekitap.com

Film Gibi Hukuk

Zehra iğdem Özcan & Cemal Bâli Akal

ZEHRA ÇİĞDEM ÖZCAN, 1998 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun oldu. Evrensel, Birikim, Hukuk Politik'te ve "Türkiye'de Hukuku Yeniden Düşünmek" adlı kitapta denemeleri yayımlandı. "Bayan Yanı" ve "Bir Süre Durup Bekledikten Sonra" adlı öykü kitaplarının yazarı.

CEMAL BÂLİ AKAL, "İktidarın Üç Yüzü", "Modern Düşüncenin Doğuşu", "Varolma Direnci ve Özerklik", "Özgürlüğün Geleceği Yoktur", "Burası Tanzanya mı Karanfil?", "Kimlik Bedenin Hapishanesidir" (R. Ergün'le), "Hukuk ya da Kukla Tiyatrosu", "Hukuk Nedir?", "Modernitenin Sonunda" (C. Muratoğlu'yla), "Beyaz Perdede Kirli Yargılama" başlıklı kitapların yazarıdır. "Devlet Kuramı", "Marx'tan Spinoza'ya Spinoza'dan Marx'a" (E. Canaslan'la) ve "Spinoza Hukukçuya Ne Söyler?" (E. Antalyalı'yla) başlıklı derlemeleri vardır. "Machiavelli, Makyavelizm ve Modernite", "Spinoza Günleri", "Spinoza Günleri 2" (R. Ergün'le), "Edebiyat, Hukuk ve Sair Tuhaflıklar" (Y. Tosun'la) ve "Spinoza Daima" başlıklı kitapları yayına hazırlamıştır.

İçindekiler

1- Kiev'deki Adam (Tamirci)	9
2- Larry Flynt / Skandalın Adı	21
3- İnsafsız Şehir	37
4- Venedik Taciri	51
5- Barbarların İstilas	67
6- Türkiye Sinemasında Yargı	82
7- Şeytanlar ya da Hukuktan Sinemaya Açılan Aykırı Kapı	97

Feride Sema Köseli'nin Anısına

Kiev'deki Adam (Tamirci)

Zehra Çiğdem Özcan

Ve kudret ve iktidar mefhumları birbirinden o kadar uzaktır ki, iktidar insanları, iktidarlarını sadece başkalarının üzüntüsü üzerinde kurabilen gayri muktedirlerdir. İktidarlarını başka türlü inşa edemezler. Üzüntüye ihtiyaç duyarlar. Kölelerden başka kimse üzerinde hakimiyet kuramazlar. Ve kölelik tam anlamıyla kudretin azalması rejimidir.

Spinoza Üzerine On Bir Ders / Gilles Deleuze¹

6-7 yaşlarındaydım. Bir film izledim TRT'de. İzlediğim ilk sinema filmiydi. Hiçbir şey anlamadım, neden bahsettiği hakkında en ufak fikrim yoktu. Ama çok etkilendiğimi hatırlıyorum. Birkaç sahnesi, hayatım boyunca gözümün önünden hiç gitmedi. Yalnızca adını biliyordum. Yıllarca herkese sordum, kimse bilmiyordu. İnternet de yoktu o zamanlar. Herhalde sıradan bir şeydi ve çocuk aklımla sadece ben etkilenmiş olmalıydım, o yüzden vazgeçtim aramaktan. O sahneler bazen hâlâ aklıma gelse de "google"a soracak kadar merak etmiyordum artık. Sonunda benim için bir muamma olarak kaldı.

¹ Çeviri: Ulus Baker, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2008, s.71.

Film Kiev'deki Adam / Tamirci idi, orijinal adı "Tamirci" ise de bazı dillere "Kiev'deki Adam" olarak çevrilmişti.² Bernard Malamud'un 1966 yılında basılan, Türkçeye ise 1972 yılında *Kiev'deki Adam* adıyla çevrilen *The Fixer / Tamirci*³ adlı romanının 1968 yapımı uyarlaması. Bense bunu henüz birkaç yıl önce öğrendim ve sanki bir sırra vâkıf olmuşçasına coşku duydum. Kimin içinde ne kadar boşluk vardır bilinmeyebilir ve o boşluğun dolup dolmayacağı hâlâ tartışma konusu olabilir ama fındık büyüklüğünde bile olsa bende ki bir boşluğu doldurduğunu hissettim.

Bir adam vardı; sakallı, 30-35 yaşlarında. İşkencenin ne demek olduğundan habersizdim o yaşta ama adamın çok acı çektiğini anlıyordum. Aklımda kalan sahneler de hep onun maruz kaldığı eziyete, çektiği acıya dairdi. En çok da acımasızca hırpalanırken nefes almak için gösterdiği muazzam çabayı ve yukarıya doğru faltaşı gibi açılmış, neredeyse patlayacak gibi duran bomboş gözlerini hatırlıyordum.

Bir Yoksul Yahudi

Yakov Bok (Alan Bates), 1900'lü yılların başında Çarlık Rusya'sında yaşayan yoksul bir emekçidir. Hayatını ufak tefek tamir işleri yaparak kazanmaya çalışır. Kendi beyanına göre, eğitilmiş olmaya bilir ama aptal da değildir. Ne kadar yoksul ve çaresiz olursa olsun, filmin başında, bir başarı öyküsünün gelecekte umutlu ve önünde koca bir yaşamın açıldığı, hevesli, coşkulu, azimli kahramanına benzer. Böyle bir adamın, filmin sonunda izleyeni ilhamla doldurmuş ve oturduğu koltuktan kaldınıp hayata sıkıca tutunmaya hazır hale getirmiş olması kolaylıkla beklenebilir. Ama sahneler ilerledikçe yoksulluğun kasveti, azalacağı yerde artar. Üstelik Yakov'un tek kusuru yoksul olması değildir, aynı zamanda Yahudidir de. Ama ne dinle ne de Yahudilikle bir ilgisi vardır. Yine kendi beyanına göre

² The Fixer, John Frankenheimer, 1968.

³ Çeviri: Başak Yenici, Kafka Yayınevi, İstanbul, 2013

herhangi bir siyasi görüşü de yoktur. Devletin Yahudilere ayırdığı bölgede, bir Yahudi köyünde yaşar. Ama tutkulu ve coşkulu kahramanımızın yaşadığı bu yer dar gelir ona. Özgür olmak istiyordur, alabildiğince. İçi içine sığmazken Spinoza'yla tanışır tesadüfen. Özgürlük tutkusu daha derinleşir onun sayesinde. Kalkıp Kiev'e gider. Yahudi olduğunu ne açıkça söyler ne de gizler. Bir gece dindar bir Hristiyanı, üstelik Yahudi düşmanı zengin bir adamı sokakta donmaktan kurtarır. Adam da can borcunu Hristiyan bölgesindeki küçük bir fabrikada iş bularak öder Yakov'a.

O dönemde Rusya'da da Yahudi düşmanlığı had safhadadır. Özellikle yoksul Yahudiler ne istedikleri işte çalışabilirler ne de istedikleri yerde yaşayabilirler, tarih boyunca süregeldiği gibi. Komplo teorileri de genellikle onlar üzerine kurulur, tıpkı Fransa'da yaşanan Dreyfus davasında olduğu gibi. XIX. yüzyılın sonundan itibaren "Yahudiler Hz. İsa'nın katilidir" şeklindeki eski önyargılar antisemitizme dönüşür. Bu antisemitizm de büyük ve gizli bir Yahudi partisinin bütün dünyayı yönetmek için çalıştığı şeklinde özetlenebilecek genel bir komplo teorisine dayanır. XX. yüzyıl başında bir Rus Ortodoks papazı bu teoriyi doğrulamak için "Siyon Protokolleri"⁴ adı altında Yahudilere atfedilen hayali komplolardan oluşan bir kitap yayımlar. Kitap, Yahudilerin, aristokrat çocuklarına, onların ahlakını zayıflatmak için Yunanca ve Latince öğrettikleri, zamanı geldiğinde Avrupa'yı ele geçirmek için yeraltına demiryolu döşedikleri şeklindeki tuhaf iddialarla doludur. Ama kitabın içeriği ne kadar hayali ve saçma olursa olsun, gördüğü ilgi ve yarattığı etki antisemitizmin semirmesi açısından muazzamdır. Yine aynı dönemde Çar II. Nikola'nın sefaletle boğuşan yoksul halkla başı derttedir ve devrimcilerin kendisini devirmesinden korkmaktadır. Bel bağladığı Yahudi komplo teorileri onu hem Hristiyan halkın gözünde mazlum ve mağdur durumuna sokacak, hem de halk, sefaletini unutup ezeli düşman Yahudilere karşı daha da bilenecektir.

⁴ Siyon Liderlerinin Protokolleri olarak da adlandırılan metin, küresel hakimiyet için bir Yahudi planını tanımlamayı amaçlayan antisemitik bir metindir.

Bir gün Yakov gözaltına alınır. Bir çocuk kadar şaşkındır. Önce hayatını kurtardığı zengin Hristiyanın, Yakov'un birlikte olmayı reddettiği kızı tarafından tecavüzle suçlanır. Ama kızın Yakov'a olan aşkı ve vicdanı üstün gelip, yalan söylediğini itiraf eder. Yine de Yakov'u bırakmazlar. Bu kez de fabrikanın olduğu Hristiyan mahallesinde bir çocuğu bıçaklayarak öldürmekle suçlanır. Önce Sorgu Yargıcı Bibikov (Dirk Bogarde) görüşür onunla. Bibikov, Yahudi örgütlere ya da devrimci örgütlere üye olup olmadığını sorar; sonra da suçu işleyip işlemediğini. Yakov hepsini kesin bir dille reddeder. Sadece özgür bir adam olmak istediğini, hiçbir şeyle ilgisi olmadığını söyler. Bibikov Yakov'un okuduğunu bildiği Spinoza'dan bahseder, özellikle de Yahudi olduğundan. Bibikov'un vurgusu şaşırtır Yakov'u, ne diyeceğini bilemez. Spinoza'nın Yahudi olup olmadığını hiç düşünmemiştir belki de. Spinoza'nın Yahudi olmasıyla o anda gözaltında olması arasındaki bağı bir türlü kuramaz, kendisi ile Yahudilik arasında bir bağ kuramadığı gibi.

"O kitabı kasaba kenarında bir eskicide buldum. Bir köpek ödedim ve zorlukla kazandığım parayı böyle heba ettiğim için kendime küfrederek oradan ayrıldım. Daha sonra bu kitabın birkaç sayfasını okudum ve sanki peşimde bir kasırga varmış gibi okumaya devam ettim. Onu okurken tüm sözcükleri anlayamasanız da bu düşüncelerle ilgilenirken kendinizi sanki bir cadı sopasında gezinti yapıyor gibi hissediyorsunuz. Bu kitabı okuyup bitirdikten sonra ben artık aynı kişi değildim" der romanda.

Bu paragraf filmde bu şekilde aktarılmaya da Yakov Spinoza'dan aldığı özgürlük tutkusunu, yaşama sevincini anlatır Bibikov'a. "Biliyorum" der Bibikov, "ben de okudum". Artık aralarında bir bağ kurulmuş ve Yakov'u anlamış, söylediklerine ve suçsuzluğuna inanmıştır. Belki de Yakov'da, Yahudi cemaatine karşı kendi fikirlerinden hiç taviz vermediği için aforoz edilen, bundan sonra da bu cemaatle -ailesi de dahil olmak üzere- bütün ilişkisini kesen, hatta bir Yahudi adı olan Baruch'u Benedictus olarak değiştirip yaşamı-

na Yahudilikten, Yahudilerden ve dinden uzak bambaşka bir yön veren Spinoza'yı görmüştür. Çıkarken şöyle der ona: "Ve ne olursa olsun, neşelen".

Bibikov ne kadar uğraşsa da Yakov'u tutuklanmaktan kurtaramaz. Aleyhinde hiçbir delil olmamasının yanı sıra, tüm deliller lehinedir. Örneğin öldürülen çocuğun önce bir mağarada bulunduğu söylenmesine rağmen, esasında evde banyoda bulunduğu ortaya çıkmıştır. Yakov'un Yahudi örgütleri ile hiçbir bağı tespit edilemez; ama bunda şaşılacak bir yan yoktur, çünkü Yahudi örgütleri ve Yahudilerin başının altından çıktığı söylenen komplolar hakkında da bir delil ileri sürülememiştir. Tüm bunlara rağmen yaralı bir hahamı eve aldıktan sonra adamın Yakov'un evinde unuttuğu dinî bir sembol, onun Yahudi örgütleri ile ilişkisinin delili olarak kullanılır. İktidarın canı istediği zamanda canı istediği kişiyi suçlamak ve cezalandırmak için "delilden sanığa" değil de "sanıktan delile" yöntemi ezel ebed geçerlidir zaten, ama daha kötüsü çoğu kez delilin de gerçek bir delil olmamasıdır; tıpkı o dinî sembol gibi.

Bir de itiraf istenir Yakov'dan. Tarihin tekerrür etmekten sıkıldığı itiraf müessesesi yine iş başındadır, çünkü iktidarın kişi üzerindeki egemenliğinin en güçlü göstergesidir o. İtiraf eden kişi iktidarın istediğini söyleyen bir papağandan farksızdır. İktidar, suçu kanıtlama yükümlülüğünden kurtularak, tereyağından kıl çeker gibi, hiçbir sorumluluk yüklenmeden ve ellerini kirletmeden "suçlu"yu cezalandırabilecektir artık; tehdit ve şantajın işe yaramadığı durumlarda yapılan ağır işkenceler boyunca ellerine bulaşan kan sayılmazsa elbette. Böylelikle ne yargı makamı ne de devlet şürekası zarar görür, ne gerçeğin ne de adaletin peşine düşülmesine gerek duyulur. Bu tür suçların bir Yahudi tarafından işlenmesi ise özellikle önemlidir. Hem nefretin ilk adresi Yahudi cemaatine sözde "tokat gibi bir yanıt" verilmiş olacak hem de bir Yahudi, halkın gözünde insanlıktan çıkarılıp canıye dönüştürülerek zaten çoktan yok edildikten sonra bir de ölüm cezası verilerek

Hıristiyanların yüreği soğutulacaktır. Yoksullukla boğuşan halk, iktidardan hesap sormak için biraz daha bekleyebilir, önce bu sirkin tadı çıkarılmalıdır.

Bu arada Bibikov, Yakov'un özgürlüğü için canla başla uğraşmaya devam eder ama bunu bir türlü başaramaz. Yakov hücreye kapatılır, türlü işkenceler görür. Tırnaklarının çekilmesinden dışkısının başından aşağı boşaltılmasına kadar elinden geleni ardına koymaz cezaevi yönetimi. Ama Yakov bir türlü itiraf etmez. Hatta o da aşağılar gardiyanları ve aşağıladıkça dayak yer. Kendisini Hıristiyan yapmak için gelen bir rahiple dalga geçer. Daha çok dayak yer. Ama hiç pes etmez.

Süreç filmde açıklanmamış olsa da bir süre sonra siyasi konjonktür değişir ve Yahudi toplumu baskı yapmaya başlar Yakov için, iktidar sıkışır. Katolik kiliseleri yargıçlara mektup yazarlar, bir an önce itirafının alınması için. O itiraf ya alınacak ya alınacaktır. Yahudilere ve kendi "has" halkına karşı küçük düşmeyi aklından bile geçirmek istemez iktidar. İşkence daha yoğunlaşır, Yakov ölümle yaşam arasında bir yerdedir artık. Kâbuslar görmeye başlar, kendi kendine konuşur; ama yine itiraf etmez.

Yakov sonunda o kadar popüler olmuştur ki Yahudi toplumunun başına geçebileceği bile söylenir. Ama onun böyle bir isteği yoktur; o sadece özgür olmak ve bu kâbustan bir an önce uyanmak ister. Sonunda iyice sıkışan iktidarın yüksek bir bürokratı Yakov'un ayağına kadar gider. Bürokrat affedildiğini ve artık serbest olduğunu söyler. Yakov bunu da kabul etmez ve ancak suçluların bağışlanabileceğini, ama kendisinin suçlu olmadığını söyler. Belki de ilk kez Çar'dan, hükümetten ve o bürokrattan nefret ettiğini söyleyerek siyasal bir beyanda bulunur. Bunu da alaylı bir dille yapar. Bürokrat hışımla çıkar hücreden. Kısaca ne yapsalar kâr etmez. Baskılara daha fazla direnemeyen ve Yakov'un ağzından bir hiçbir itiraf alamayan iktidar ve yargısı, sonunda Yakov'u aklar.

Bir başarı hikayesine “cuk” oturan coşkulu ve tutkulu kahramanımızın iktidarla hiçbir şartta uzlaşmayan bu tavrı epik bir hikayeye de birebir uyar. Ayakları yerden kesen ya da baş döndüren bir destan anlatılacaksa pek tabii ki kahraman da zulmün karşısına tunç bir heykel gibi dikilecek ve ne olursa olsun taviz vermeyecektir. Ama bu bir başarı hikayesi ve Yakov da bir “kahraman” değildir. Çarlık Rusyası’nda yaşayan yoksul bir Yahudinin canını kurtarmak için yapacağı hiçbir şey, kendinden vereceği hiçbir taviz hakkında kimsenin bir şey söylemeye hakkı yoktur. Tıpkı işkence karşısında pes eden herhangi birini, herhangi bir yer ve zamanda yargılamaya kimsenin hakkı olmadığı gibi. Tarih boyunca kahraman olmak için kimlerle hangi pazarlıkları yaptıklarını, verdikleri tavizleri hiçbir zaman bilemeyeceğimiz, sadece düşmanı nasıl alt ettiğini görebileceğimiz yüzlerce kahramanın aksine Yakov kahraman olmak istemiyor, sadece işlemediği suçları itiraf etmeye yanaşmıyordu ama film icabı başka türlü olsaydı hiçbir sinemasever onu itiraf ettiği için suçlayamazdı, suçlamamalıydı. Ama belli ki Yakov’un kudret derecesi –bu yönüyle– tüm yoksulluğuna ve Yahudiliğine rağmen yüksekti ve o kudret, iktidar karşısında eğilmemesini sağlayabilmişti.

Déjà vu

“Eğer senin hayatının bir değeri yoksa benimkinin de yok. Kanun seni korumazsa günün birinde beni de korumayacaktır” der Bibikov *The Fixer/Tamirci* romanında. Zaten korumamıştır da, filmin bir yerinde gizemli bir şekilde ölür/öldürülür Bibikov!

XX. yüzyıl başlarının Çarlık Rusyası: Delilsiz gözaltılar, tutuklamalar, yargılamalar, bir çocuğun bile gülebileceği iddiaları atomu parçalayan fizikçinin ciddiyetiyle orta yere döken savcılar, yargıçlar... Yakov’un Yahudi olduğu için kendisiyle dalga geçen çocukları kovalamasını ya da evine aldığı bir hahamdan düşen basit bir metal parçasını cinayete, örgüte ve komploya aynı ciddiyetle bağlayan o

yargı mensupları. En az üç yüz yıl önce yaşamış bir filozoftan bir örgüt lideri yaratan o cüppe soyluları. Çar'ı ve iktidarı her ne pahasına olursa olsun korumak için sinekten yağ çıkarmaktan geri durmayan, önüne kim gelirse gelsin; devrimci olsun, Yahudi olsun, düşman ilan etmekten çekinmeyen vatansever şövalyeler. Keser dönüp sap döndükçe dün suçladığını bugün aklayan, bugün suçladığını yarın pamuklara saran "adalet savaşçıları".

Zalimin Zulmü Varsa...

Malamud'un romanının 1968'de sinemaya uyarlanması şaşırtıcı olmamalı. Özellikle 1960'tan sonra hızlanan ve güçlenen reel sosyalizm eleştirilerinin, Marksizmin özgürlükçü yanının öne çıkarılmasının, Sosyalizmin ve Komünizmin Leninizm ve Stalinizm dışında farklı yorumlarının tartışılmasının, Anarşizmin güç kazanmasının ve farklı Anarşizm teorilerinin geliştirilmesinin eserde izlerini görmek mümkün. 1968 "devrimi"yle taçlanan bu alternatif Marksizm ve Komünizm anlayışlarının o güne dek kıymeti bilinmeyen Spinoza'yı yeniden keşfetmesi ile aynı tarihlere denk düşüyor film.

Her ne olursa olsun yaşamı olumlayan, umutsuzluktan değil, umuttan beslenen, yaşayan her canlının kudret derecesi kadar var olduğunu ve kudret derecesini artırdığı ölçüde güçleneceğini ve yapılması gerekenin de işte bu kudret derecesinin artmasını sağlayacak koşulların oluşturulması olduğunu söyleyendir Spinoza. Kederden değil neşeden beslenir felsefesi; nefretten değil sevinçten, olumsuzdan değil olumludan ve olumlunun olumlanmasından. Düşmana duyduğu öfkeden değil, kendi arzusundan. Hiçbir iktidarı, dünyevi ya da uhrevi hiçbir aşkın gücü kabul etmeyen, her varlığın işte o kudret derecesinde var olduğunu ve o varlıkların toplamından değil çokluğundan, tekliğini ya da yalnızlığını değil tekilliğini koruyarak çoğalmasından, o çokluktan bir birlik yaratılmasından söz eden bir

siyasetin dili. Kudretini artırarak daha etkinleşen tekilerin bir araya gelmesiyle başka bir dünya kurmanın yolu.

“Aynı zamanda bütün siyasi teoriler aslında özgürleşme teorileridir” der Etienne Balibar. Spinoza’ya göre özgürlük kaybedilmiş ve geri alınması gereken bir mefhum değil, artan ve azalan, ancak güç ve kudret derecesinde az ya da çok sahip olunan bir şeydir. Özgürlük bize verilmiş bir hak değil, zaten her zaman biraz varolan bir şeyin azlığı ya da çokluğudur. Yakov’un da istediği tek şey, duyduğu en derin arzu hayatı boyunca buydu: Özgür olmak. Ne kadar kısıtlanırsak o kadar az özgür olduğumuz kesin. Ama “bağışlanacağı” bile bile “suçunu” kabul etmemek, ne gardiyanlara ne de o yüksek bürokrata ve hatta Çar’a boyun eğmek, kendi gücünden ve kudretinden başka aşkın hiçbir ilah, güç, kudret kabul etmemek, işlemediği bir suçun yükünü hayatı boyunca taşımayı reddetmek özgürlük değil de nedir? Koskoca bir iktidara karşı tek başına, kanlı ayakları ve çekilmiş tırnaklarıyla sonuna kadar direnmek güç, kudret değil de nedir? Hangi şeref, hangi haysiyet, hangi ahlaki değer bunca zulme karşı durmaya yeter; insanın kendi gücünden, içindeki kudretinden başka? Kendi yaşamını ve özgürlüğünü olumlamayıp kıymet vermeyen hangi insan, hangi toplumsal değer adına dayanır bu karabasana?

Ve evet, sevinç gücümüzü artırır; keder ise azaltır. Yakov ne olursa olsun neşesinden kaybetmedi. Rahiple dalga geçerken, hayalinde Çar’ı orta yerde soyup bırakırken, yüksek bürokrata bıyık altı gülümserken o neşe hep onunlaydı. Gördüğü onca ağır işkencenin arasında Bibikov’a astımlı çocuğunun sağlık durumunu soracak kadar da yaşama bağlıydı. Yalnızca iki kez gördüğü bu adama ve hiç görmediği çocuğuna bu şartlar altında böyle bir soru sormak nezaket gereği olamazdı. O, sadece çocuğun yaşamasını istiyordu. Kendisine desteğiyle güç veren bu adama o da güç vermek istiyordu. Ve onu ayakta tutan başından aşağı dışkı döken, tırnaklarını çeken iktidara duyduğu kin değil, kendi yaşama ve özgür olma arzusuydu.

Zamana Karşı Zaman

Tarihin tekerrürü, esasında belki de zamanın döngüsellığı ile ilgilidir. Geçmiş, şimdi ve gelecek iç içe geçer ve her biri aynı döngüsellikte birbirini tamamlar. Ama saat kadranının neden yuvarlak olduğunu düşünmeden zamanın döngüsel değil de hep doğrusal olduğunu kabul ederiz çoğunlukla. Dolayısıyla eğer zamanın tek özelliğı doğrusal olmasıysa neden tarihin de doğrusal değil, döngüsel olduğunu, yani neden tekerrür ettiğini düşünmeyiz. Fizik yasaları bizim tarih algımızı açıklamak zorunda değildir elbette ama belki de bizim zamanı yeniden düşünmeye ihtiyacımız vardır. Bunu yapmak için fiziğe merak duymamız gerekmemekle birlikte farklı bir zaman algısı en azından metaforik olarak tarihi nasıl algılayacağımız konusunda farklı seçeneklerin önünü açabilir.

İlerlemeci tarih anlayışının doğrusal zaman algısıyla doğrusal ilişkisi düşünüldüğünde zamanın ilerlediğini, ilerlerken de –el mah-kûm– bir tarih oluşturduğunu zımnen kabul ederiz. Sayısal bir takvim vardır önümüzde; yıllar geçtikçe sayısal olarak büyürüz, yaşıyoruz artar, bankadaki paramız gün geçtikçe fazlalaşır, eğer vadeli bir hesabımız varsa. Zaman ilerler, yaşam ilerler, tarih ilerler. Geriye dönüp bakmanın bir anlamı yoktur, geçmiş geçmiştir. İlerleyen tarih de elbette uygarlık tarihidir. İnsanlık ilerliyor ve doğrusal bir zamanda gittikçe daha uygarlaşıyorsa bir önceki yılın bile hatalarının telarlanmaması gerekir. XVI. yüzyılda diğer Yahudilerle birlikte ailesi İspanya'dan sürülen Spinoza'nın, XIX. yüzyılda ölümün eşiğinden dönen Dreyfus'un kaderini XX. yüzyılın başında Yakov, ortalarına doğru Walter Benjamin ve milyonlarca Yahudi yaşıyorsa belki de ortada doğrusal bir zaman ve ilerleyen bir uygarlığın olmadığı, tarihin de döngüsel bir düzende boşuna tekerrür etmediğı düşünülebilir. XVI. yüzyılda gettoda da olsa gündelik yaşantısını ve ticaretini sürdüren *Venedik Taciri*'nin Shylock'u nasıl bir XX. yüzyıl düşlerdi ya da bir gaz odasında topluca ölüme mahkûm edilmeyi aklının ucuna getirir miydi? Böyle durumlarda çoğu kez insanlar

daha geç doğmuş ve yaşamış olmayı tercih ederler, çünkü doğrusal ilerleyen zamanla birlikte uygarlığın da ilerlediği genelgeçer bir kabuldür. Belki Shylock da her allahın günü Hristiyanlar tarafından aşağılandığında XX. yüzyılda doğmuş olmayı tercih ederdi, Shakespeare bunu ona sormuş olsaydı. Yahudi hekimlerin halkı gizlice zehirlediklerine yönelik komplo teorisiyle hayatı onlara zindan eden ve Nazizm trajedisinden sonra bile –“Yahudi” demeyi sahtekarca “ayırıcı” sayarak– Yahudileri “siyonist” sıfatıyla ayıran ve aşağılayan Stalin’in Sovyetler Birliği’ni Marx görseydi tarih anlayışında hâlâ ısrarcı olur muydu acaba?

Kader Kısmet

Talihin neden Yakov’dan yana döndüğü, daha doğrusu Yahudi toplumunun hangi hal ve şartlar dahilinde iktidara kafa tuttuğu romanda belirtilmemişse de bu, nadiren rastlanan bir durumdur. Yakov’un, öyle olmasa da, bir kahramanın tüm özelliklerine sahip olduğunun sanılabileceği, anlatılan bir başarı hikayesi olsa da olmasa da tartışma götürmezdir. Ama belki Tanrı’nın kendisi bile örgütlü ve güçlü bir iktidara karşı ancak bir dereceye kadar kafa tutabilir. Yakov’un inatçılığı ve iktidarın ısrarı arasındaki savaşın iktidar lehine biteceği neredeyse kesinken, yukarıda da belirtildiği gibi, Yakov’un başarısı ancak gerektiği kadar dayanmak olmuştur. Zaten ne yazarın ne senaristin ne de yönetmenin Yakov’u insanüstü bir kahraman gibi gösterme dertleri vardır, o sadece gerektiği yerde ve gerektiği kadar kahramandır. Ne yaptıysa kendisi için, yaşamı için yapmıştır. Ama çoğunlukla siyasi konjonktür tutuklunun durumuna göre değişmez. Değişeceği zaman da tutuklu zaten işlemediği suçun cezasını ya çoktan ya da neredeyse çekmiş durumdadır. Hatta bazen köprünün altından çok sular geçtiği, eski çamlar bardak olduğu ve dostun düşmanın birbirine karıştığı zamanlarda, tıklıldıkları yerde unutuldukları da olur tutsakların. İşlemedikleri suçlardan ötürü tutuklanan, yargılanan, mahkûm olan ve hayatın faniliği yet-

Film Gibi Hukuk

miyormuş gibi bir de olmayan suçun cezasını çeken onca insanın beklediği şey adalet değildir artık. Ondan başka her şeydir. Bir lobi faaliyeti, ekonomik kriz ya da krizden çıkış, sınırötesi operasyon ya da herhangi bir şey. Beklenen şey adalet olmadıktan sonra neyin beklendiğinin bir önemi var mıdır? Böyle bir halde biçare insan satış çıkmasını bile bekleyebilir, eğer özgür olacaksa.

Zaten hayat da adil değildir, günahsız birilerinin sınır ötesinde ölmelerinde sakınca yoktur.

Larry Flynt / Skandalın Adı

Zehra Çiğdem Özcan

..bütün despotluklar kısa süre içinde eskir ya da soğur, bütün ideolojiler ve onların geçici zaferleri kendi zamanlarıyla son bulur; yalnızca bütün düşüncelerin düşüncesi olan, o nedenle de hiçbir zaman yenilgiye uğratılamayan düşünce özgürlüğü fikri, sonsuz biçimde yeniden ortaya çıkar, çünkü ruh gibi o da ebedidir.

*Castellio Calvin'e Karşı ya da
Bir Vicdan Zorbalığına Karşı / Stefan Zweig⁵*

Birkaç ay önce iki yüz küsur kişinin önünde, yani alenen, “Stalin eli kanlı bir diktatördür” dediğim için bir meslektaşım küfrettiğimi iddia etti, belki de gerçekten öyleydi. Diktatörlük bir yönetim biçimi ise devletin ve politikacıların uyguladıkları bu biçimleri tanımlamak ya da eleştirmek kimilerine göre katlanılmaz bir ifade, hatta küfürdü ve o meslektaş da buna katlanamayacağını açıkça beyan etti. Çatışmayı yumuşatmak isteyen başka bir meslektaşım da laf arasında, gayet nazik bir şekilde, insanların kutsallarına dil uzatmanın hoş olmadığını ifade etti. Bu tartışmadan yaklaşık bir yıl önce de bir

⁵ Çeviri: Mustafa Topal – Kıvanç Koçak, İletişim Yayınları, İstanbul 2018, s. 239.

kadın, Atatürk'e hakaret ettiği gerekçesiyle tutuklandı. Atatürk de birilerinin kutsalıydı ve aleyhindeki her söz onlar için katlanılmazdı. Cumhurbaşkanı'na hakaret suçu da yıllardır pek çok yurттаşın gözaltına alınmasına ve tutuklanmasına neden oldu. Hakkındaki "diktatör" ifadesi ise diğer söylemlere göre bariz bir ağırlık taşıdı ve taşımaya devam ediyor. Bir politikacının –yaşayan ya da ölü– uyguladığı yönetim biçimini –doğru ya da yanlış– tanımlamanın neden hakaret ya da küfür olduğunu ise bugüne dek anlayamadım.

Bir Cesur Adam

Özgürlüğün sinemacısı Forman'ın Larry Flynt/Skandalın Adı⁶, ifade özgürlüğü hakkında bugüne dek yapılmış en kapsamlı filmlerden biridir ve neredeyse filmin sonuna kadar duruşma salonlarında neyin ifade edilip edilmeyeceği tartışılır. Okuduğunuz bu yazı sadece filmdeki diyalogları aktarmış olsaydı bile, ifade özgürlüğü kavramına dair bir fikri savunmak konusunda, amacına kesinlikle ulaşırdı.

Erotik dergi Hustler'ın kurucusu ve sahibi Larry Flynt (Woody Harrelson), yetmişli yıllarda striptiz kulübü işletmeciliğinden porno sektörünün duayenliğine sıçradığında Amerika'da yirmiden fazla erotik dergi yayımlanmaktadır, en ünlüsü de Playboy'dur. Ama yalnızca çıplak kadın fotoğraflarının yer aldığı bir dergi mevzuata aykırı olacağından içeriğe yazılar ve söyleşiler de sıkıştırılır. Elbette böyle bir derginin müşteri profili müzik setinin nasıl kurulacağı ya da mükemmel martininin nasıl hazırlanacağı ile ilgilenmez ve hızlıca geçer o sayfaları. Flynt ise diğerlerine göre daha dürüst olduğu gibi daha cesurdur da. Derginin yalnızca çıplak kadın fotoğraflarından müteşekkil olmasında ısrar ederek "kültür kategorisi"nin dışında kalmayı tercih eder.

⁶ The People vs Larry Flynt, Milos Forman, 1996

Ne olduysa o zaman olur. Flynt, müstehcenlik ve organize suç iddiasıyla –belli ki kalabalık bir ekiple çalışması onu bu suça dahil eder– gözaltına alınıp yargılanır. Savcı, kurucu iradenin “basın özgürlüğü”nden kastının bu olup olmadığını sorar Flynt’e ve elbette kendisinin buna yanıtı olumsuzdur. Flynt’e göre de yanıt olumsuzdur: George Washington ve ekibinin Playboy gibi düşünmemiş oldukları bellidir. Standartların toplum tarafından konulup konulmadığı sorusuna karşı yanıtı ise yine olumsuzdur, savcının düşündüğünün aksine. Flynt, toplum standartları kavramının gizli bir sansür olduğunu, kimsenin Hustler okumak zorunda olmadığını ifade eder, “ama ya dergiyi gören çocuklar?” sorusuna karşılık olarak da “bir çocuk bira içerken yakalandığında Budweiser’ın yasaklanamayacağını” söyler.

Avukatı Isaacman’ın (Edward Norton) savunması daha ayrıntılıdır –nihayetinde hukukçudur ve her hukukçu gibi lafı uzatmayı sever. Isaacman de Hustler’dan hoşlanmıyordur ama onu alıp okuyabilmeyi ya da çöpe atabilmeyi, hatta hiç almamayı seçebilmelidir. Onun sevdiği şey, bu kararı verebilecek olmasıdır. Çünkü ABD özgür bir ülkedir ve özgürlüğün bedeli de hoşumuza gitmeyen şeylere karşı anlayışlı olmamızdır. Jüriden ise bir talebi vardır: Hustler hakkında istediklerini düşünmeleri ama bu isteklerinin herkes için geçerli olup olmadığına karar vermeyi isteyip istemedikleri. Başkalarının ahlaksız kabul ettiği şeylere karşı duvar ördüğümüzde, hiç ummadığımız yerlerde duvarlar örülebilir ve o zaman ne yazık ki biz hiçbir şey göremez ve yapamayız. Ama bu, özgürlük değildir.

Flynt’in tavizsiz duruşuna ve Isaacman’ın muazzam diskuruna karşı, pornonun yasaklanmasını isteyen bir politikacının sinsi gülüşü eşliğinde jüri Flynt’i suçlu bulur. Hoş bir tercih olarak Yargıç Morrissey rolünde Flynt’in kendisi vardır. Belki de yaşadığı onca sıkıntının ve aynı sahneleri zaten daha önce yaşamış olmanın verdiği kayıtsızlıkla, yüzündeki “pokerface” ifade bir yargıç için

biçilmiş kaftandır. Her konuda cesur olan Flynt ise yargıca, vereceği kararı bildiğini söyleyip “aptal” diye bağınca yirmi beş yıl hapisle cezalandırılır.

Flynt beş ay sonra tahliye olduğunda ifade özgürlüğüne dair fıkırdan taviz vermez yine. Cinayet suç olup onun fotoğrafını çeken kişi Newsweek’e kapak olabileceği halde, seksin suç olmamasına rağmen onun fotoğrafını çeken kişi hapse atılır. Vajina ahlak dışıysa, onun imalatçısından hesap sormalıdır Hristiyanlar. Politikacılar erotik yayınların gençlerin ahlakını bozduğunu söyleseler de bu, koca bir yalandır. Onlara göre seks kötü ve pistir ama insanlık adına savaşarak kan dökmek kahramanlıktır. Peki, hangisi ahlak dışıdır? Seks mi, savaş mı?

Dönemin başkanı Jimmy Carter’ın koyu bir Evangelist olan kız kardeşi, Flynt’e yanaşır ve onu Tanrı yoluna çevirir. Artık bir dindar olan Flynt de Hristiyanlık ve erotizmi bir şekilde buluşturur Hustler’da. Bu kez de dini pornografiye alet ettiği, Noel Baba’nın elinde penisle bir eve girdiğini gösteren karikatürü yayımlayarak kutsal şeylere saygısızlık ettiği için yargılanır. Ama o hâlâ eski Flynt’tir ve canı ne isterse onu söyleme özgürlüğünden yine vazgeçmeyecektir. Yaptığı şey kimilerine göre yanlış olabilir ama suç değildir. Tıpkı çok içmenin ve kürtaj olmanın kimilerine göre yanlış olduğu ama suç olmadığı gibi. “Fikirler göt deliği gibidir, herkeste bir tane vardır” der Isaacman’e.

Benim için de Stalin su katılmamış bir diktatördür. Tıpkı Hitler gibi onun da eline milyonlarca insanın kanı bulaşmıştır. Onu kendisine yakın hissedenlerin konforlarını bozmaktan, ezberin rehavetine kapılmamaktan ve ötesini düşünmekten imtina etmeleri, kendi “devrimciliklerini” pekiştirecek metinler dışındakilere yüz çevirmeleri onların sorunudur. Kimseye –Stalin’in “öteki” icraatları hakkında yüzlerce metin varken– okumadığı için kızamayız. Ama başka bir şey için kızabiliriz: Benim bir siyasetçi hakkında ne düşündüğümü

söylememe izin vermedikleri zaman. Kimse, eleştiriden ya da tanımlanmaktan azade değildir; bu, sosyalist liderler de dahil olmak üzere özellikle politikacılar için geçerlidir. Kaldı ki bu ideolojinin amacı özgürlükse, ideoloji taraftarlarının herkesin istediğini söylemesine itiraz etmeleri, özgürlük fikri ile ciddi bir sorunlarının olduğunu kanıtlar. Dolayısıyla bu çelişki, zaten özgürlük gibi bir derdinin olmadığını iyi bildiğimiz Kemalizm'in, "ulu" önderine laf söyletmemesinden çok daha vahimdir. Daha kötüsü ise ateist olduğunu iddia eden bir ideolojinin, dinin en göbeğindeki kavramla, kutsallıkla kendini korumaya çalışmasıdır. Bu da demektir ki, Stalin taraftarlarına göre yalnızca kendilerinin ifade özgürlüğü olup, başkalarının ifade özgürlüğünün sınırı da yine Stalin'dir. Ama en kötüsü, kazara Stalin'i kutsal addeden zihniyet iktidara gelirse, bu ifademden ötürü hapse atılmam ya da daha kötüsüyle cezalandırılmam kuvvetle muhtemeldir. Tıpkı Stalin'in kendi muhaliflerine yaptığı gibi.

Ayrıca Stalin hakkında, onların düşündüğünün aksi yazılı metinlerin doğru olmadığını, hatta yazarlarının tamamen saçmaladığını düşünelim. Daha ötesi Stalin'in icraatları hakkında hiçbir şey okumadan böyle bir ifade kullandığımı da varsayabiliriz. Bunun engellenmesi hakkını kim, kime vermiştir? Isaacman'ın de dediği gibi, bu duvarı kim örerse, kendisine karşı örülen başka bir duvara itiraz etmeye bile hakkı olmayacaktır. Çünkü kendi "kutsal"ına karşı söz söyletmeyen birinin, aynı şeyi başkaları için söylediğinde ifade özgürlüğünden dem vurması olsa olsa riyakarlıktır; onun söylediği de başka birinin "kutsalı"na dokunabilir.

Flynt, tam da dine dönmüşken bir keskin nişancı tarafından vurulur ve belden aşağısı felç olur, bundan sonra hiçbir zaman yürüyemeyecektir. Ardından derin acı ve çekilmez ağrılarla ancak eroin yoluyla baş edebildiği beş yılın sonunda yeniden işinin başına döner. Bu kez de ulusal bir radyo kanalında program yapan pek ünlü bir vaize, Papaz Jerry Falwell'e (Richard Paul) ilişir gözü. Falwell

ağzını ne zaman açsa Hustler'ı yargılamakta, onun Amerikalıların beyinlerini zehirlediğini söylemekte, evlilik dışı ilişkiyi ahlaksızlık olarak tanımlamakta ve yurttaşlara içki içmemelerini tavsiye etmektedir. Hustler –her ne kadar kültür kategorisinden uzak dursa da– tıpkı Noel Baba'nın bir penisle eve girdiğinde olduğu gibi, Falwell hakkında da “taşlama”dan çekinmez. Saldırgan beyanlarına karşılık olarak Hustler, bir reklamda Falwell'in annesiyle ensest ilişkiye girdiğini yazar. Yazı Falwell'e ulaştığında aynı anda avukatına da ulaşır ve “iftira” suçundan Flynt aleyhine 40.000.000 USD tutarında tazminat davası açılır. ABD'de ayrıca “duygusal gerilim yaratma” diye bir suç vardır ki, bu da davaya dahil edilir.

Çapraz sorgu sırasında, annesiyle ensest ilişkiye gireceğine ya da içki içeceğine kimsenin inanmayacağını kendi ağzıyla söyler Falwell. Hal böyleyse iftira iddiası geri çekilmelidir Isaacman'e göre; çünkü “iftira” suçunun oluşması için inandırıcı olması şarttır ve kimsenin inanmayacağı bir şey, iftira suçunu oluşturmaya yeterli değildir. Bu tıpkı, bir imama cinlerle işbirliği yaptığının söylenmesi üzerine imamın iftiraya uğradığı gerekçesiyle dava açması gibidir. Yargıç, Flynt'e dine karşı nefretinin olup olmadığını sorar, çünkü suikaste uğramasından sonra Flynt dinle sonradan kurduğu bağı kesin olarak kesmiştir. Yanıtı “evet”tir. Yargıç bu kez, bu durumun ona dinî liderlerle dalga geçme hakkını verip vermediğini sorar; Flynt'in yanıtı “kesinlikle evet”tir, “düşüncelerin özgürce ifadesi kısıtlanamaz” der.

Yargının İşgüzarlığı mı?

Dokunulmaz Olan Hiçbir Şey Yoktur, Her Şey Söylenebilir'in⁷ yazarı Raoul Vaneigem'e göre –kitabın adından da anlaşılacağı üzere– ifade edilemeyecek hiçbir şey yoktur, her şey söylenebilir. Başlıkta geçen “hiçbir şey” ve “her şey” sözcükleri iddianın bir istisna

⁷ Çeviri: İrem Selin Nacar, Dost Kitabevi, İstanbul, 2018

içermediğini gösterir. Bu durumda örneğin “bütün Kürtler ölsün” ifadesinin de başlığa dahil olmaması için hiçbir neden yoktur. Yazara göre bunu ifade eden kişi “ırkçı” olarak tanımlanabilirse de bütün Kürtlerin ölmesi temennisini dile getirdiği için hiçbir hukuki takibata uğramamalıdır. Hiçbir yargı aygıtı, söylenen hiçbir sözü yargılama yetkisinde değildir. Yargının bu kifayetsizliği yaptırım gücüyle ya da etkililiğiyle değil, ifadenin yargı konusu olamayacağı ile ilgilidir. Bir devlet aygıtı olan yargı, insanlar arasındaki iletişime dahil olamaz ve insanlar arası iletişim, çatışma ya da siyaset, yargılamanın konusu yapılamaz. Bir ifadede şahsi olarak zarar gördüğünü iddia eden biri varsa bu konuda yargı yoluna başvurup başvurmayacağı da tamamen kendi inisiyatifindedir yazara göre.

TC yurttaşları olarak halihazırda bizim için geçerli olması uzun vadede dahi pek muhtemel olmamakla birlikte Vaneigem ırkçı, cinsiyetçi, homofobik vs. söylemlerin kısıtlanmadığı ve bunları aşmaya çalışan, aşabildiği ölçüde demokratikleşen toplumlarda bu tür beyanların bir süre sonra “saçmalık” olarak algılanacağını, bu nedenle de ifade ne olursa olsun, ne kadar çağdışı ve insanlık dışı olarak tanımlanırsa tanımlansın, özgürce ifade edilmesine izin verildiği takdirde bir süre sonra kendiliğinden geçersiz olacağını iddia eder. Aksine, yasaklanıp işin içine yargı sokulduğunda yasak olanın cazibesine bunların da dahil olacağını ve onun bu yolla etkisini sürdürebileceğini belirtir. Yazara göre sorun herhangi bir ifadenin yasaklanması ya da hoşgörülmesi değil, bu ifadelerin ağızdan çıkmasına neden olan koşullara ve nedenselliklere dikkat kesilmektir. Yapılacak müdahaleler söyleme değil de o söylemi yaratan koşullara ve nedenselliklere yapıldığı zaman yasaklamayla artan etkililiğin yerini, anlamakla azalan etki alacaktır.

Yazarın söylediklerinin sadece ifadeye dair olduğu ayrıca belirtilmelidir. Yazar ifadenin eyleme geçtiği anda, örneğin ırkçı bir söylemin bir insanın hayatını aldığı, alma tehdidinin baş gösterdiği ya da bu yönde en ufak bir ihtimalin ortaya çıktığı anda

başının oracıkta ezilmesi gerektiğini ısrarla vurgular: “İster bir hükümetin, ister bir devletin, milletin, bölgenin, etnik grubun, aşiretin, topluluğun, ailenin, grubun ya da bireyin tasarrufu olsun; insanlık karşıtı bir eyleme yol açabilecek, müsaade edebilecek, bunu meşrulaştırabilecek, hoşgörebilecek hiçbir özgürlük, hiçbir yasa, hiçbir özel hukuk veya kamu hukuku normu, hiçbir mazeret, hiçbir koruma, hiçbir istisna yoktur”.

Kitaba Cemal Bâli Akal’ın yazdığı sonsözde de belirtildiği üzere, madem hiçbir şey dokunulmaz değildir, o halde en hoş a gitmeyen, en uygunsuz, en rahatsız edici olanı söylemenin engellenmesi tam da saçmalığın kendisi değil midir? Düşünceye karşı hoşgörü, yasaklanması saçmalık olacağından gereklidir. Herkes, nefret de dahil, dilediğini açıklayabilmeli ama kimse düşüncesini zorla bir başkasına kabul ettirememelidir. Dokunulmaz olan hiçbir şey yoksa, ifade özgürlüğünü sınırlayanlar, bu kez, bir dokunulmazı diğerleri aleyhine sınırsızca ifade etmiş olacaklardır. Kendi dokunulmazını korumanın saçma olmayan tek yolu, üstün olamayacağı başka dokunulmazların ifade edilmesine katlanabilmektir. Akal’ a göre ifade özgürlüğü tabii olanın hukuktan ayrıldığı yerdedir. Yasal bir taban değil, gerçek olasılıklar üstüne oturur. Şu ya da bu hukuki sistemin düzenlediği bir haktan kaynaklanmaz. İfade özgürlüğü insanın gerçek tabiatı üzerine, yasalarla ona müdahale etmeden, yalnızca onu her müdahaleden sakınarak oturtulmalıdır. Demokrasi denilen şey temsili ya da çoğulcu bir yapı değilse ya da bu yapılar demokrasi olarak adlandırılmıyorsa, gerçek demokrasinin yolu tekillerin tekilliklerinden vazgeçmeyerek oluşturduğu bir “çokluk” ise, her tekillin kendini ifade edebilmesi demokrasinin en temel koşulu haline gelir. İfade özgürlüğü denilen kavram haklardan bir hak olarak “insan hakkı”nı aşan ve tam da demokrasinin üstüne oturduğu temel olgu olarak kavranmalıdır.

Yazının başında da sözünü ettiğim Safiye İnce, Atatürk’e hakaret ettiği gerekçesiyle gözaltına alınır, sonrasında da tutuklanır. Bundan

önce ve sonra Cumhurbaşkanı'na hakaret iddiasıyla yüzlerce dava açılır ve yine gözaltılarla tutuklamalar olur. Her iki tarafın yandaşlarının tamamen siyasi olan bu tür beyanlara patolojik bir hissiyatla ânında tepki göstermeleri ve siyasileri eleştirenlere karşı bu kadar acımasızca davranmalarının kendi içinde bir mantığı olabilir. Kimi kurucu iktidara zeval gelsin istemez, öteki halihazırdaki iktidara. Sonuçta ikisi de aynı kapıya çıkar. Somut durumda devletin eski sahibi ile yeni sahibi arasında bir güç savaşı doğmuştur ki, birinin tek adamının karşısına ötekinin tek adamı çıkar. Aslında otoriteriyenlik bakımından birbirine çok benzeyen iki figür, bu güç savaşının ortasında, neredeyse eleştirilemez, hakkında iki çift laf edilemez, ağız bile açılmaz kutsal birer varlık haline gelir. Bir bakarsınız, birinin yandaşları ötekine hakaret davasında verilen tutuklama kararında derin bir "oh" çeker, öteki bir sonraki beyanatta bunun intikamını alacağını düşünür. Ama sorun şu ki, biri için tutuklamayla sonuçlanan beyanat "ifade özgürlüğü" iken, diğeri için "haddini bildirmektir". Diğeri için "had bildirmek", öteki için "ifade özgürlüğü"dür. Esasında olansa bir iktidar savaşıdır ve kimin hakkında ne düşündüğümüz konusuna dair olan ifade güme gider. Oysa herhangi bir yönetene karşı da Stalin'e karşı da isteyen istediğini söyleyebilir ve ifade özgürlüğüne bu yolda yapılacak her katkı politik mücadeleye eklenebilir.

Bir aristokrat olan Montesquieu ısrarla kuvvetler ayrılığını savunuyordu, çünkü dostları olan toprak sahiplerinin kral ya da başkaları tarafından yargılanmasına gönlü razı olmuyordu. Montesquieu'nün öznel derdi ayrı konu. Ama tıpkı Aydınlanma'nın getirdiği ifade özgürlüğünün kökeni halihazırda o kadar önemli değilse ve önemli olan bu özgürlüğün demokratik mücadeledeki yeri ise, "kuvvetler ayrılığı" denen kavramın devletin organları arasındaki bir işbölümü olduğunu bilsek dahi onu savunmak kesinlikle gereklidir. Güçlü olana karşı silahların yetersiz olduğu noktada hukuka inanmak elzem değildir ama hukuku varsaymak, başka bir deyişle "hukuk"un varlığını kabul etmek önemlidir. Tam da bu noktada "hukuk"la kas-

tedilen şeyin bir “ideal” mi, yoksa gerçeklik mi olduğunun ayırdına varmak hukuktan ne beklenebileceğinin tayini için de gereklidir. Böyle düşünüldüğünde hukuka aşkın bir değer atfetmek anlamsız olsa da onun bir toplumsal gerçeklik olarak kabul edilmesi daha mantıklı görünür. Bu noktada iktidarın da bir ideal değil, bir araç olarak kullandığı hukuku idealize etmeden aynı aracı halk lehine kullanmanın bir yolu olup olmadığını düşünmek kalır geriye. Başka bir ifadeyle, iktidar hukuku kendi çıkarı için kullanıyor ve ona bir değer atfetmiyorken aynı şeyi iktidar karşıtlarının da yapması mümkün olsa gerektir. Yönetenlere hakaretten dolayı özgürlüğünden mahrum olan insanlar hukuk eliyle bu hale düşürülmüşlerse aynı araçla buna karşı çıkılmalıdır. Ya da şöyle diyelim: Tıpkı iktidarın konuştuğu gibi hukukun yolu ve yöntemiyle konuşmak hukuku idealize ettiğimizi mi yoksa aynı dille karşılık verdiğimizi mi gösterir? Hukuk iktidar için bir savaş aracı ise, aynı aracı iktidar karşıtları kullanamaz mı? Özellikle iktidar hâlâ meşru olduğunu ve “hukuk devleti” sınırları içinde davrandığını iddia ediyorsa. Gelmiş geçmiş iktidarlar yargıyı kendi hesaplarına göre kullanmak lüksüne sahipse, yurttaşların da aynı yargıyı kendi çıkarlarına göre kullanma hakkı vardır. Bir ideal değil, yöntem olarak.

Bu durumda iktidar hiç de idealize edilmesine gerek olmayan yargı yoluyla birilerini ifade özgürlüklerini kullandıkları için –ister sosyalist devrim yapmak için, ister şeriat getirmek için, ister insanları sekse davet etmek için, ister boş konuşmak için– mahkûm edecekse kadim devlet ideolojisine bağlı kalmış demektir. Yargının devletten bağımsız olmadığını bilmemize ve bir devlet aygıtı olarak çalıştığını kabul etmemize rağmen kendini halihazırda feshetmediğine ve hâlâ “yüce Türk milleti” adına karar vermeye devam ettiğine göre, eski ve yeni güçlerden, eski ve yeni iktidarlardan, eski ve yeni sahiplerden bağımsız olmalı ki halen “yargı” diye bir şeyin varlığından söz edebilelim. Demokrasinin güçlenmesini, bütün siyasal beyanların “hakaret” dışında tutulmasını ısrarla talep etmediğimiz sürece demokrasinin temel taşı olan ifade özgürlüğünün altını kendi elimizle

oyacağımız açıktır. Bu durumda da birine karşı hakareti lanetleyip diğerine karşı hakaretin cezalandırılmasını onayladığımız sürece yaptığımız tek şey, totalitarizmin harcına su katmak olur. Bunun da demokrasi ve katılımcı bir toplumla ilgisinin olmadığı açıktır. İsteyen herkes, eski ve yeni iktidara karşı istediğini söyleyebilir, söyleyebilmelidir. Bu yol açılmazsa ne özlediğimiz demokratik toplum ne de hayalini kurduğumuz herhangi bir ütopya gerçekleşebilir.

Eğer hukuku idealize etmiyorsak, onu bir gerçeklik olarak kabul ediyorsak ve –nasıl işlerse işlesin– ortada hâlâ bir “yargı” varsa, o yargının “toplumdaki infial”, “toplumsal tepki” vs.’yi kararına esas almasına ısrarla ve ısrarla karşı durmak zorunludur. Demokratik bir toplumda olması gerektiği gibi, herkesin ifade özgürlüğünü kullanma yoluyla istediği siyasal sonuçlara ulaşmasına ya da bu doğrultuda hiçbir amacı olmasa dahi sadece sözünü söylemesine yargı engel olamaz. Yargıç iktidardan ya da toplumdan gelen tepkilere göre değil, birey haklarını koruması gereken Ceza Kanunu’na göre karar verir, vermelidir. Yargının görevi halka karşı eski ya da yeni yöneticileri korumak değil, özgürlükleri, özel anlamda da ifade özgürlüğünü korumaktır. Yargının görevi eski ya da yeni devleti değil, o devlete karşı yurttaşı korumaktır; feshedilmediği sürece.

İntikam ya da Adalet

Flynt bir siyasetçi değildir, iktidarla ilgili bir sorunu yoktur ve yaptığı ya da söylediği her şey –gündelik yaşamda her bağlamın politik bir düzlemi muhakkak varsa da– genel olarak özel yaşama ilişkindir; transfobi ne kadar özel yaşama ilişkinse. Ve biliyoruz ki, XIX. yüzyıldan bu yana Hıristiyanlık daha çok özel alana dahil edilmiş, böylelikle sekülerizm de güçlenmiştir. Dolayısıyla Flynt’in bu kadar tepki çekmesi şaşırtıcı görünebilir. Ama işin başka bir yanı da var: O, özel hayata dahil olduğu kabul edilen cinsellik ve din konularında toplum nezdinde “pervasız” davranmakla birlikte, esas

olarak başka bir payandayı sarsar: Aile. Bu, özellikle Protestan ahlakı derinden yaralayabilir; tıpkı eşcinsellerin –kimseye bir zararları olmasa da– politik bir konu olmaları gibi, çünkü onlar da aileyi sarsar. Özellikle Calvin’in etkisiyle “zamanı geldiğinde Tanrı yolunda harcamak için mümkün olduğunca para kazanmak”ı başat hale getirmekle birlikte, bu arzuya sekte vuracak dünyevi zevklerden uzak durmayı, böylelikle özel yaşamda muhafazakârlığı baş tacı ederek aile kurumunu yüceltmeyi ve bu yolla sistemi korumayı umut eder Protestan ahlak. Bu yüzden, daha çok, dindar Amerikalıların Flynt’e diş bilemesi hiç mantıksız değildir. Claude Lévi-Strauss’un *He-pimiz Yamyamız*⁸ adlı kitabında da bahsettiği üzere, Flynt’in cinsel karikatür konusu yaptığı Noel Baba’nın çok sonradan Hıristiyanlığa dahil olduğu, hatta tıpkı Calvin’in kilisedeki her türlü ikonu ya da figürü kapı dışarı etmesi gibi Protestan kalantörlerinin de Noel Baba’yı vakti zamanında Paris’in ortasında yaktırdıkları bilinse de, saygınlığı ve geçerliliği konusunda şüpheler olsa da, Noel Baba dinî bir figürdür ve Flynt gibi ahlaksızlara elbette yeğ tutulacaktır. Noel Baba evli midir bilinmez ama öyle olsaydı karısı dışında kimseyle sevişmezdi.

Yargılama sonunda Flynt, iftira suçundan 40.000.000 USD yerine, duygusal gerilim suçundan 200.000 USD’ye mahkûm edilerek, bir anlamda paçayı kurtarır ve Mahkeme, inandırıcı olmayan suçlamaların iftira suçunu oluşturmayaacağına kanaat getirir.

Eşini kaybettikten sonra, bir gün, çökmüş bir halde uzanıp televizyon izlerken Falwell’in yine aynı şeyleri söylediğine tanık olur Flynt. Zaten agresif bir yapıya sahip olduğundan, çektiği acının da etkisiyle Isaacman’i arar ve Falwell’e ödemesi gereken 200.000 USD’nin iptali için Yüksek Mahkeme’ye başvurmak istediğini söyler. Ama Isaacman Flynt’den gerçekten yorulmuştur. Başına gelenler yüzünden sistemden intikam almaya kararlı olan Flynt, bir politikacının bir çanta dolusu kokain aldığına dair video kaydını bir

⁸ Çeviri: Haldun Bayrı, Metis Yayınları, İstanbul, 2014

gazeteye vermiş, hakkında dava açılmış ve haber kaynağını söylemesi için zorlanmıştır. Flynt, haber kaynağını söylememek ve bu yönde bir hakkı olduğunda ısrar etmek suretiyle yargıca portakal atıp hakaret ettiğinde ise akıl hastanesine kapatılmıştır. Bütün bunlardan ziyadesiyle yorulan ve Flynt'i duruşma salonlarında kontrol etmekte zorlanan Isaacman artık onu savunmak istememektedir – ki suikast sırasında o da yaralanmış, neyse ki tamamen iyileşmiştir. Ama gerçekten yalnız kalmış bir adam olarak, aralarındaki dostluğa vurgu yapıp Isaacman'i ikna eder Flynt. Yine de Isaacman hem müvekkilinin kötü şöhreti hem de davanın bıçak sırtı durumu yüzünden endişelidir.

“Tanınmış bir kişinin duygusal gerilimden korunma hakkı, düşüncelerin özgürce ifade edilme hakkından önemli midir?” diye sorar Mahkeme'ye Isaacman –hayatı boyunca Stalin'in izinden gitmiş olan meslektaşında da duygusal gerilim yaratmış olabilirim ama neyse ki Türkiye'de böyle bir suç yok. Karşılık olarak da Falwell'i gülünç göstermekte bir toplum yararı olup olmadığını sorar yargıçlardan biri. Isaacman'e göre, reklam bir likör reklamıdır ve Falwell dikkat çekmek için iyi bir adaydır; çünkü ihtimal dışıdır. Dolayısıyla bir reklamda başkalarına göre daha çok ilgi uyandırır. Ve evet, Falwell'in Hustler'ı sürekli hedef gösterip ona saldırması karşısında, Basın Yasası'na göre, Hustler'ın da ona “boktan” demeye hakkı vardır. Yine de Falwell, Hustler'ı derginin düşük seviyesine indirmek istemiştir ve açıkçası bu, düşük bir seviyedir Isaacman'e göre. Ama ne yazık ki yapacak bir şey yoktur, ifade özgürlüğü, korunabileceği en düşük seviyede korunmalıdır.

Yargıçlardan bir diğeri ise Basın Yasası'nın önemli olduğunu ama bundan daha önemli şeyler de olduğunu, böylesi bir çarpık ilişki iddiası hakkında kişinin kendini korumasının mümkün olmadığını iddia eder. Isaacman de zamanında George Washington hakkında çizilmiş bir karikatürden bahseder, içeriği politiktir. Ama Yargıç, George'un – hitap şekli kendisine aittir– buna karşı hoşgörülü ol-

masıyla ensest iddiasının aynı şey olmadığını ifade ettiğinde Isaacman, “ama bu bir hukuk meselesi değil, zevk meselesidir” diye yanıtlar iddiayı. Ve bir mahkeme kararının da dediği gibi “zevkleri konuşmak yararsızdır, dava etmek ise daha yararsız”. Ama zaten Falwell’in böyle şeyler yaptığına kimse inanmaz.

Başka bir yargıç da Falwell hakkında yazılanların hangi amaca hizmet ettiğini sorar Isaacman’e –bu bir yüksek mahkemedir ve Isaacman’ın işi gerçekten zordur; yargıç sayısı kadar cephede savaşmaktadır ve hepsine karşı tek başınadır. Ama bu kez, Yüksek Mahkeme’nin yüksekliği onu da etkilemiş olmalı ki, Flynt bir köşede sessizce duruşmayı izliyordur; portakalı da yoktur. Belki de derdini 40.000.000 USD’den kurtulduğu bir önceki mahkemede anlatabildiğini düşündüğünden artık mahkemelere daha çok saygı duyuyordur ya da farklı ses çıkaran, üstelik diplomatik bir dil kullanmayan herkesin –ne kadar haklı olursa olsun– sonunda haksız çıkacağını öğrenmiştir. Isaacman ise esasında bunun Reagan’a –o artık ABD başkanıdır– “beyni yok” demekle aynı amacı taşıdığını ifade eder. Ama nedense tanınmış kişilerin daha çok “duygusal stres” yaşadıkları kabul edilir. İddianın ispatı imkânsız olduğundan da benimsenmeyen her şeyin cezalandırılması talep edilir. Yine de ABD şu düşünce üzerine kuruludur: “Benimsenmeyen komşu, milletin sağlığı için hayati önemdedir”. Duruşma sonunda Flynt’e uzanan mikrofondan yansıyan cümle de ilginçtir: “Basın Yasası benim gibi iğrenç insanları koruyacaksa, herkesi korur; çünkü ben en iğrenciyim”.

Washington hakkındaki karikatürün siyaseten kabul edilebilir olmasına rağmen konu enseste gelince –söylenene göre– en özgür ülke olan ABD’de bile buna ilişkin söz söylenmesi, bir tabuya dokunduğundan ifade özgürlüğünün sınırını oluşturur. Demek ki her ülkede, o ülkenin yasaları ne kadar özgürlükçü olursa olsun, insanın aklından geçeni ifade etmesinde her zaman sınır vardır. Ama böyle bir sınır olduğu sürece, sınırın niteliği ya da niceliği ne olursa

olsun –dar ya da geniş, uzun ya da kısa, küçük ya da büyük– ifade özgürlüğünün kısıtlandığının kabulü gerekir. Cumhurbaşkanı’nı siyasi bir karikatüre mevzu edememek Türkiye’nin sınırını, Washington hakkındaki bir taşlama hoşgörüldüğü halde bir vaizin annesiyle ensest ilişkisini anlatan bir taşlamadan dolayı yargılanmak da ABD’nin sınırını gösterir. Dolayısıyla ifade özgürlüğü kavramı da bir özgürlük türü olmaktan ziyade, sınırları belirli bir “ifade izni”ne dönüşür. Hız sınırı gibi bir şeydir bu artık, aştığınız zaman radara yakalanırsınız. O sınır ülkeden ülkeye farklılık gösterebilir ama her zaman vardır. Daha kötüsü, o sınır sadece devlet tarafından konulmaz. Bazen toplum, hatta bazen de sözde özgürlükçü muhalifler kendilerini yetkili görürler bu konuda.

Adaletin tecellisi nadir görülen bir durumdur hukukta. Ama Yüksek Mahkeme yargıçları bu kez daha yakındır adalete. Elbette bu, ABD’nin –her şeye rağmen– birçok ülkeye göre “hukuk devleti” ölçütüne en azından kendi içinde daha çok uyduğunu gösterir. Yakin zamanda Trump’ın, göçmenleri kapı dışarı etmek isteyen politikasına karşı yargının verdiği menfi cevap ve buna karşı başkanın elinin kolunun bağlanması bunun bir örneği olabilir.

Yüksek Mahkeme’nin kısa kararını⁹ harfi harfine okur Isaacman Flynt’e. “Basın Yasası’nın özü, düşüncelerin özgürce ifadesidir. Düşünceleri söyleme özgürlüğü, özgürlüğün özelliğidir. Hoş karşılanmayan birçok toplumsal ilişki Basın Yasası’yla korunur. Bu, gerçeğin araştırılması ve toplumun canlılığı için geçerlidir”. Ama kendisi gibi toplum kuralları dışında yaşayan ve sonunda ona yenilen eşini kaybetmenin acısını hâlâ derinden yaşayan bu agresif adam, sadece sakince teşekkür eder Isaacman’e.

⁹ Hustler Magazine v. Falwell 485 U.S. 46 (1988) Karar Tarihi: 24.02.1988. Ayrıntılı karar metni için bkz.

Amerikan Yüksek Mahkemesi Kararlarında İfade Özgürlüğü, Derleyen: Zühtü Arslan, <http://www.libertedownload.com/ldt/ifade-hurriyeti/abd-yuksek-mahkemesi-karalarinda-ifade-ozgurlugu.pdf>, s. 248 vd., Çeviri: Faruk Çakır

2017 yılında Flynt, Trump'ı alaşağı edecek bir bilginin paylaşılması halinde, 10.000.000 USD tutarında ödül teklif eder. O sırada yetmiş beş yaşında olan bir adamın hâlâ iktidara böylesine öfke duyması takdire şayandır. Ama iktidarla mücadele etmek açısından başkalarına göre daha şanslı olduğu da ortadadır. Isaacman'e dediği gibi: "Senin için mükemmel bir müşteriyim; neşeliyim, çok param var ve başım sürekli deritte".

İnsafsız Şehir

Zehra Çiğdem Özcan

Öyle bir yara almışsınız ki,
kötü bir söz atınca arkamızdan sokak
inanmışsınız, öleceğiz.
Sokak bilmiyor,
taşıyamaz zaten böyle bir yükü;
aşına değil bakmaya
kusarken acının Vezüvü.

Hâlâ Gece Yarısı Bu Yıldızda / Nelly Sachs¹⁰

İstemsiz ve kendiliğinden unutma halleri dışında, pek bilindik bir kabule göre bizi rahatsız ya da mutsuz eden bir şeyi unutmaya, esasında bilinçaltına göndermeye zihnimiz meyillidir. Bunu başaramadığımız durumlarda ise yapabildiğimiz tek şey unutmaya çalışmaktır ki, zaten buna çalışmanın kendisi, unutmanın gerçekleşmediğini gösterir. Bu durumda da yapılabilecek şey, unutulmaya çalışılan her hatırlandığında yeniden unutmaya çalışmaktır. Hal böyleyse tek gerçek unutma, istemsiz ve kendiliğinden gerçekleşen unutmadır. Ama bilinçaltına havale

¹⁰ Çeviri: Melike Öztürk, Can Yayınları, İstanbul 2012, s. 53.

edilen ya da her seferinde yeniden ortaya çıkan unutmalar, “bastırma” olarak adlandırılabilir de, ne bastırmanın bir gün kendisini açıkça gün yüzüne çıkaracağı garanti edilebilir ne de bastırılan/unutanla birlikte dış dünyanın da unutulmuş gün yüzüne çıkarmayı dert edindiğinden emin olunabilir. Dolayısıyla her iki unutmmanın da istemsiz ve kendiliğinden, yani gerçek unutma ile arasındaki fark silinebilir ve bunların hepsi aynı sonuçları doğurabilir.

2019 yılından geriye baktığımızda Yahudi ve Ermeni soykırımlarına dair canlı bir hafızanın olduğunu düşünmemiz işten bile değil. Öyle ki, dünyada özellikle Yahudi soykırımı uzun zamandır istikrarlı bir biçimde nisyana isyan ederek kendini unutturmamayı başarıyor. Elbette bunun birçok tarihsel nedeni mevcut. 1960 sonrasında tüm totaliter rejimlere karşı yükselttiği sesin ve özgürlük arayışının, 1989 Sovyet Bloku’nun çöküşünün ve Liberalizmin yeniden yüceltilmesinin yarattığı etkinin, siyaseti insan hakları eksenine kaydırması, nedenlerden belki de en önemlisi. Bunun yanında, özellikle Holokost konusunda uzun zamandır canlı tutulan hafızanın, her zaman bu kadar canlı olduğunu düşünmek tarihsel dönemeçlere bakıldığı zaman gittikçe zorlaşıyor. İkinci Dünya Savaşı’nın sona erdiği 1945 yılından 1960’lara kadar Nazi döneminin neredeyse yok sayılması, hiç olmamış gibi davranılması, bu konudaki halihazır canlı hafızamıza bakıldığında gerçekten inanılmaz görünüyor.

Nazi dönemi vahşetinin savaştan hemen sonra bu kadar çabuk unutulmasının ve özellikle Almanya’nın savaşın hemen ertesinde neredeyse hiçbir şey olmamış gibi davranmasının istemsiz ve kendiliğinden bir unutma olması imkânsız elbette, insanların hafızaları henüz mümkün olmayan bir teknikle silinmemişse eğer. O zaman, diğer iki seçeneği düşünmek gerek: Ya hatırlanmak istenmeyen anıların bilinçdışına itilmesi ya da her hatırlandığında geldiği yere geri gönderilmesi.

Alman devletinin kendini yeniden şekillendirmeye çalışması ve normalleşme aşamasına bir an önce geçmekteki çabası başka bir tartışma konusu olmakla beraber, Alman halkının Nazi vahşetine karşı tavrı elbette bugün bile uzun tartışmalara, yazılara, kitaplara ve hiç bitmeyen bir geçmişe yolculuğa konu olmakta. Nasyonal Sosyalizmde aktif görev alanlardan bu rejimi destekleyenlere, sessiz kalıp itiraz etmeyenlerden mağdurlara el uzatmayanlara, failleri koruyanlara kadar uzanan çok sesli, çok katmanlı bir tartışma bu. Nazi faaliyetlerine birebir katılanların dışında kimsenin cezalandırılmayacağı iddiasından, bu trajediye sessiz kalan herkesin suçlu olduğu iddiasına dek uzanan çok geniş bir yelpaze. Tartışma bitmedi; Alman halkının Nazi cürümlerine ilişkin tutumuna karşı söylenecek söz, verilecek hüküm hâlâ belirsiz. Böyle bir hükmün artık hükmü varsa ve önemi kalmuşsa.

Suç ve Hafıza

İnsafsız Şehir'in¹¹ mekânı, savaş sonrası Almanya'sının küçük bir kasabasıdır. Popüler galiplerden biri olan ABD'nin ordusu her yeredir. Amerikan askerleri, neredeyse kasaba sakinlerine karışmıştır; her zaman ortadadırlar, sokakların, barların müdavimi olmuşlardır. Sanki düşman askeri değil, kendi memleketinde çarşı iznine çıkmış ordu mensuplarıdır. Kasaba yaşamı ise o kadar sıradan ve tekdüzedir ki, ABD ordusunun varlığı olmasa İkinci Dünya Savaşı'ndan henüz çıkmış olduğuna inanmak bir hayli güçleşir. Bu kasaba da herkesin işinde gücünde, zenginin zengin, yoksulun yoksul, sokakların temiz, hafta sonlarının aylaklık demek olduğu ve sıradışı herhangi bir olay gerçekleşmediği sürece son derece sıkıcı olan kasabalardan biridir.

O halde, aynı film zaman ve mekân olarak İkinci Dünya Savaşı sonrası bir Alman kasabasını değil de, örneğin Vietnam Savaşı sonrası

¹¹ Town Without Pity, Gottfried Reinhardt, 1961

bir Amerikan kasabasını seçmiş olsaydı herhangi bir şey değişmeyecekti. Bu durumda yönetmenin ve senaristin söz konusu zaman ve mekânı, neredeyse rastgele seçtikleri düşünülebilirse de hikâyeye fon olarak İkinci Dünya Savaşı sonrası Almanya'sının seçimi hiç de eğretiye da yapay durmaz. Bunun nedeni, savaş sonrasının gündelik sosyal yaşamının buna uygun olması, başka bir ifadeyle gerçek hayatın da sanki "hiçbir şey olmamış" gibi yaşanması olmalı. Yaşananla hesaplaşmanın zorlaştığı ve her ne yaşanırsa yaşansın yaşamaya devam etmek arzusunun insanları zorladığı noktada ise koskoca bir halkın tamamının hafızasının bilinçdışı ya da bilinçli bir bastırma ile sakatlanma ihtimali pek mantıksız görünmüyor.

Buna rağmen, XX. yüzyıl başında, Almanya'da önemli bir tiyatro ve sinema yönetmeni olan Avusturya Yahudisi Max Reinhardt'ın (1873-1943) oğlu Gottfried Reinhardt'ın (1911-1994) Nazi karşıtı bir Amerikalı olarak İkinci Dünya Savaşı'na katılmış olması, esasında mekân seçiminin tesadüfi olmadığını gösterir. Ama yönetmenin gayet şahsi olabilecek bu tercihten çok daha önemli bir husus vardır ki, o da filmin, Reinhardt açısından, tarihte az rastlanır böylesi bir trajediden hemen sonra ülkenin gömüldüğü sessizlik ve "hiçbir şey olmamış gibi" hayatın kaldığı yerden devam etmesi karşısında bir tepki ya da isyan olarak okunabileceğidir. Bu denli güçlü ve sonsuza kadar sürebilecekmiş gibi görünen sessizliğin ve unutuşun karşısında elinden hiçbir şey gelmeyen mütevazı bir film, olsa olsa, başta savaş kurbanları olmak üzere, kaybedilen onca şeye karşı yıkılan bir ağıt olabilir ancak.

On yedi yaşındaki Alman Karen (Christine Kaufmann), o kasabada dört Amerikan askerinin tecavüzüne uğrar. Karen'in tecavüze uğramasından önce kasaba hayatı normal seyrinde devam etmektedir; sanki Hitler denilen adam hiç doğmamış, İkinci Dünya Savaşı hiç yaşanmamıştır. Sadece o kasaba değil, bütün Almanya savaştan sonra hayata kaldığı yerden devam etmiş, bütün halk karanlık bir sessizliğe bürünmüştür. Üstelik sessizlik sadece Alman

halkına özgü değildir. Öyle ki uzun yıllar tüm Batı ve dünya, savaşın vahşeti karşısında sessiz kalmış, sanki sıradan bir meydan savaşında birileri kazanmış, birileri kaybetmiş gibi kimse ne olduğu ve ne yaşandığı hakkında konuşmaya yanaşmamıştır.

Bu olgu, örneğin Bernhard Schlink'in *Geçmişe İlişkin Suç ve Bugünkü Hukuk*¹², Hannah Arent'in *Sorumluluk ve Yargı*¹³ ve Jean Améry'nin *Suç ve Kefaretin Ötesinde*¹⁴ adlı eserlerinde tüm açıklığıyla anlatılır. Milyonlarca insanın gaz odalarında katlinin, yapılan işkencelerin, idamların, tutsaklıkların ve bilcümle eziyetin, en azından savaş bittikten sonra, kimse tarafından konuşulmaması gerçekten düşündürücüdür. Nazi cürümlerinin ve Yahudi soykırımının failleri hiçbir şey olmamış gibi ortalıkta dolaşmakta, gündelik hayatlarına devam etmektedir. Alman halkı da bu faillere sesini çıkarmamakta, onları dışlamamakta, sıradan yurttaşlar gibi yaşamlarını sürdürmelerine izin vermektedir. Tüm bu vurdumduymazlığa en çok şaşıranlardan biri, toplama kampından şans eseri kurtulan Améry'dir. Savaş sonrasında yapılan birkaç yargılamaya tanık olduğunda "geçmişte yaşanan her ne ise, üzeri örtülerek, zorla unutturularak, sahte bir yüzleşmeye tabi tutulduğunda suç ve suçluluk duygusu azalmıyor, tam tersine artıyor" der. Müttetiklerin, belli başlı kişileri Nuremberg Mahkemelerinde yargılamaları ya da Mossad'ın kendi çabalarıyla birkaç Naziyi –tıpkı Eichmann davasında olduğu gibi– yargı önüne çıkarması değildir önemli olan. Önemli olan Alınanya'nın bu vahşetle samimiyetle yüzleşebilmesi, bunu yapmak için de öncelikle konuşmaya başlamasıdır.

Alman halkının önemli bir bölümü Hitler'e yürekten inanıyor, Yahudiler ortadan kaldırılsa kendisinin zenginleşeceğini düşünüyordu. Ne de olsa Yahudi sermayesi ele geçirildiğinde Almanlar darboğazdan kurtulacak, Yahudiler tarafından el konulan

¹² Çeviri: Reyda Ergün, Zoe Kitap, İstanbul, 2018

¹³ Çeviri: Müge Serin, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2018

¹⁴ Çeviri: Cemal Ener, Metis Yayıncılık, İstanbul, 2015

ülke kaynakları da asıl sahiplerine geri dönecekti. Zaten çoğu Alınana göre 1929 ekonomik bunalımı bütün Avrupa'nın canına okumuş, Weimar Cumhuriyeti ise bunalımdan çıkmak konusunda çok beceriksizce davranmıştı. Almanya'ya gerekli olan, hem Weimar Cumhuriyeti'nden daha cevval bir yönetim hem de ülke kaynaklarını pervasızca kullanan Yahudilere verilecek dersti. Bu nedenle 1933'ten, yani Hitler'in iktidara gelmesinden itibaren, halkın önemli bir çoğunluğu onun politikalarını desteklemekte, Weimar Cumhuriyeti'nin ekonomik politikalarını mahkûm etmekte ve "büyük ulus", "büyük ekonomi" fikrini benimsemekteydi. Hitler'in iktidarda olduğu dönem boyunca da bu ezici çoğunluğun, Yahudilerin ve Hitler'in insan yerine koymadığı diğer halklarla birlikte engellilerin ya da eşcinsellerin başına gelenlerle hiç ilgilenmediği, kendini büyük ve güçlü ulus fikrine kaptırdığını biliyoruz. Bu durum, Nazi iktidarının akıl almayacak pervasızlığını ve yaşattığı vahşetteki sınırsızlığı açıklamaya da yardımcı elbette. Nazi dehşeti altında yaşananların sadece iktidar olarak onların icraatıyla değil, Alman halkının desteğiyle de yaşandığını kabul etmek gerekir, ister istemez. Yenilgiden sonraki sessizliğin ve yok sayılan vahşetin de, aynı desteğin ve benimsemenin izlerini taşıması gayet mantıklı görünüyor. Dolayısıyla Nazi rejiminin faili olduğu katliamlardan belki de sadece Hitler iktidarı değil, sessiz kalanlar da dahil olmak üzere, Almanların çoğu sorumluydu. Bu durumda da koca bir halk, gözünün önünde yaşanan korkunç mezalime bu kadar sessiz kalmışsa ve her şey olup bittikten ve açıkça ortaya çıktıktan sonra bile kalmaya devam edebiliyorsa, Karen'in kasabasının da hiçbir şey olmamış gibi gündelik yaşamına devam etmesinde hiç tutarsızlık yoktur.

Alman toplumunun Nazi rejiminin Yahudi soykırımına ve diğer suçlarına karşı tavrı buysa, o rejimin emrettiği şekilde soykırma, binlerce idama ve hapis cezasına, işkenceye, bir anlamda Batı'nın ilerlemeci tarih anlayışı gereğince XX. yüzyılda kendine hiçbir şekilde yakıştıramayacağı her türlü vahşete karar vermiş Nazi kadrolarının, örneğin yargıçların ve savcılarının –Hitler yenilgiden

sonra bir sığınakta intihar etmişken– savaştan sonra hâlâ görevlerine devam etmeleri de hiç anlaşılmasa değildir. O yargıç ve savcılar savaş sonrasında uzun zaman görevlerinin başında kalmış, Nazi rejimi suçlarından yargılanmadıkları gibi, Alman toplumu hakkında kararlar vermiş ve içtihat yaratmışlardır.

ABD'nin Almanya'yı işgalinin ya da bir müttefik olarak hakimiyetinin, bir savaş sonrası suskunluğu yaratması görülmemiş şey değildir ama genelde Nazilerin cürümleri hakkında konuşmak istemeyen Alınan toplumunun bu hissizliğinin ve sessizliğinin hangi açıklaması daha makûldür? Tamamen istemsiz ve kendiliğinden olan unutmayı dışarıda bırakacak olursak, bu, çekilen tüm acılardan sonra yaşamaya devam edebilmek için bilinçdışına havale edilen ya da her hatırlandığında yeniden unutulmuş yaşantılar yüzünden midir, yoksa Alman halkının zaten o yaşantılarda herhangi bir suç ya da günah görmemesi ve Nazileri içten içe hâlâ haklı bulması mıdır?

Karen'in babasının da, kızının tecavüze uğramasının onda yarattığı travma bir yana, kuyruğu dik tutmakta ısrar ettiği gözden kaçmaz. Her ne kadar Almanya savaşta yenilmiş ve müttefiklerin eline düşmüş olsa da, çünkü çocuk ABD ona kafa tutacak durumda değildir; ne de olsa o, köklü bir Avrupa geçmişine ve asil bir halka sahiptir ve baba, bu insanların hem ülkesine hem de evine böylesine pervasızca dalmalarını bir türlü kabullenemez. Belli ki onun gözünde ABD, sonradan görmeler gibi zengin olmuş ama ne kadar zengin olursa olsun uygarlıkta ve asalette Avrupa ile aşık atamayacak kadar geri bir millettir. Ama o çünkü çocuk ülkesini işgal etmiş, bu da yetmiyormuş gibi kızına tecavüz etmiştir.

Toplu Tecavüzden Toplu Cinayete

Galip müttefiklerden ABD ordusunun, savaş sonrasında mağlup Alınanya'sında istediği gibi at koşturması faille suç esnasında

muhtemelen cesaret vermiştir. Ama ıssız bir göl kenarı ve ormanlık alanda çıplak bir kadına tecavüz edilmesine başka şartlarda da şaşırılmaması kuvvetle muhtemeldir.

Hiçbir asker suçunu inkar etmez. Üstelik yaptığından pişman olan biri dışında diğer üçü, kendi avukatlarının dahi tiksinen bakışlarını üzerlerine çekecek kadar pişkindir. İssız bir yerde çıplak bir kadına tecavüzün meşru olduğunu neredeyse açıkça söylemeleri yanında, daha az kendini hissettirse de sırtlarını ABD'ye ve ordusuna dayandırdıkları sezilir. Erkeklik denilen şey uyanınca, yapacak şey yoktur! İssız bir yerdeki çıplak kadın karşısında da bir erkeğin elinden neredeyse hiçbir şey gelmez. İşlenen suç, erkek olmaktan ve erkekliğin gereğini yerine getirmekten kaynaklanır, aksine davranış ise erkekliği malûl eder.

Karen, bu suçun mağduru birçok kadına göre biraz daha şanslıdır, çünkü nüfuzlu bir aileye sahiptir. Olayın hemen sonrasında Amerikalı dört asker yakalanır ve hapse atılır. Elbette askerleri askerler, yani Amerikan ordusu yargılayacaktır. Bunda ordunun kapalı yapısı ve kendini toplumdan ayrıcalıklı hissettiği için sivil yargıya hesap vermeden kendi işini kendi görmek istemesinin payı da vardır. Ayrıca ABD ordusunun süregiden işgal düzenini koruması ve tecavüzcü askerlerin orduyu Almanya karşısında zaafiyete uğratmaması için kontrol bizzat orduda olmalıdır.

Bunun dışında, böylesine infial yaratan bir suçu yargılama işini mağlup Almanya galiplerden zaten talep edebilecek durumda değildir. Ama ABD'nin bu suçla dünya kamuoyu ve Almanya nezdinde rezil olması ihtimali bir yana, ortaya çıkan infialin – suçun niteliği nedeniyle– bütün modern toplumlarda ortak olması, bozulan düzenin bütün modern toplumlara ait olması ve korunan yararın da dünyanın genel düzenine ilişkin olması nedeniyle yargılama yapılacak ve failer cezalandırılacaktır. Modern toplum, askeri ya da sivil yargı yoluyla, kendi hukukunu

her ne şart altında olursa olsun korumalıdır ki, kamu düzeninde bir gedik açılmasın.

Yine de herkesin savunma hakkı vardır ve sanıkların savunma hakkını, aynı zamanda rütbeli bir asker olan ABD ordusu mensubu bir avukat aracılığıyla kullanmaları kararlaştırılır. Asker Avukat Steve Garrett'in (Kirk Douglas) içinde bulunduğu handikaptan da ayrıca söz edilmeli. Bilindiği üzere, yargının iddia ve hüküm dışındaki üçüncü ayağı sayılan savunma, genellikle devlet karşısında, birey tarafındadır ve birine karşı diğerini savunur. Bu anlamda yargının en yalnız tarafıdır, onun üvey evladı olduğu bile söylenir zaman zaman; çünkü devlet gücü karşısında tek başınadır. Burada da Garrett, bir avukat olarak, sanıkları/bireyleri ABD'ye/devlete karşı savunur ama karşısına aldığı devlet, ordusuna mensup olduğu devlettir.

ABD ordusu işgal görevinde herhangi bir zaafiyet yaratmamak için sanıkların idam edilmelerini ve bu kanserli hücreleri bir an önce bünyesinden atmayı can-ı gönülden istemektedir. Garrett ise, tuhaf konumuna rağmen, avukat olmanın gereğini yerine getirerek idamın değil, suçun gerçek cezasının peşine düşer. İşgalci ordunun mensubu olarak, mağdura karşı arkasına ABD gücünü aldığı için, sırtını dayayacağı kimse olmayan yargının üvey evlatları diğer avukatlardan şanslı olsa da, suç ırza geçme olduğunda, işinin pek kolay olmayacağı aşikârdır. Öyle ki davanın başladığı sıralarda hem kasaba halkının sanıklara karşı neredeyse linç isteğine varan tutumları hem de ABD ordusunun bu talebi ve tavrı zımnen kabulü, sanıkların idamı meselesini neredeyse sıradan bir cezaya, gündelik yaşamın rutin konusuna dönüştürür. Halk, sanıkları darağacında görme konusunda ısrarlı, ABD ordusu bu taarruz karşısında sessizdir. Esasında yargılamaya da başlangıçta ABD tarafından formalite olarak bakılır. "Herkesin savunulmaya hakkı vardır", "herkesin adil yargılanmaya hakkı vardır", "suçu kanıtlanana kadar herkes masumdur" ilkelerinden hareket etmek modern devletlerin

yargısı için zorunlu olduğundan, göstermelik de olsa bir yargılama yapılmalıdır.

Ama dava karar verilmesi zor, çetin bir dava olmasa da Garrett çetin cevizdir ve “ben iyi bir avukatım” diyerek kolay pes etmeye niyetli olmadığını gösterir. Esasında yaptığı savunmanın özü, ezel ebed geçerli olan ve bugün dahi çözülmemiş bulunan çokeski bir hukuksal tartışmaya ilişkindir. Pozitif hukuk yanlılarına göre sorun basittir: Suç ortadadır, fail ortadadır, yasada da fiil suç olarak tanımlanmışsa ve sanığın suçu sabitse yasada suça karşılık gelen ceza sanık aleyhine hükmedilir; sanık hapse atılır ve toplum yaşamı kaldığı yerden devam eder. Ama sorun gerçekten bu kadar basit midir? Pozitif hukuk, başka bir ifadeyle yasa, kendinde varolan, herhangi bir etkenden bağımsız bir olgu mudur, yoksa yasanın ruhunu oluşturan, onu temellendiren ve gerekçelendiren başka unsurlar var mıdır?

Bunun ilk yanıtı basittir: Modern toplumda, olayın geçtiği İkinci Dünya Savaşı sonrasında ve günümüzde kişi dokunulmazlığına, kişi özgürlüğüne ve güvenliğine yönelik temel haklar, elbette tecavüze uğrayan kadının da bu ve benzeri haklarını korumak içindir. En azından insanın doğuştan gelen hakları olduğunu iddia eden “doğal hak kuramı”na göre bu, böyledir. Bu kurama göre de pozitif yasa, kendinden menkul ve her şeyden bağımsız olmayıp temel haklara dayanmak zorundadır.

Ama hukukun, gökten zembille inmiş gibi görünen haklarla ve bunlara dayanılarak yapılan yasalarla tanımlanamayacağı ve insan topluluğu ile birlikte varolup ona göre gelişerek, değişip şekillenerek oluştuğu kabul edilirse ırza geçmenin suç olmasındaki temel, verili ve tartışılmaz ilkelerde değil, toplum yaşamında ve bunun oluşturduğu toplumsal değerlerde aranmalıdır. Aile, bir toplumun temel değerlerinden biri ise, ailenin de temeli olan kadına karşı işlenmiş suç, aileye karşı işlenmiş suçtur ve cezalandırılmalıdır. Cinsel suçlar, özellikle bu nedenle önemlidir. Tüm toplumlarda

düzen aileye, aile kadına, kadın cinselliğe bağlanır. Başka bir ifadeyle, kadına karşı işlenen cinsel suç, aileyi, dolayısıyla aile ekseninde kurulan toplumu sakatlar. Ulus devlet olarak örgütlenmiş hiçbir modern toplum da ulus devletin kurallarına göre yapılanmış çekirdek aile içinde yetişen çocuklar yerine, tecavüz ürünü olarak ortaya saçılan ve verili aile ortamından uzak yetişmiş çocukları tercih etmeyecektir. Dolayısıyla cinsel suçların infial yaratmasının ve bu suça verilen cezaların ağır olması, kadının vücut bütünlüğünü korumaktan ziyade verili toplumu ve onun değerlerini korumaktır. Karen'in dört Amerikalı askerin tecavüzüne uğraması da önce bu nedenle infial yaratıcıdır; çünkü böyle bir fiil, her nerede olursa olsun ve insanlık tarihinin başlangıcından bu yana diyemesek de uzun süredir kamu düzenini bozar, toplumsal sözleşmeye aykırı addedilir ve toplum güvenliğini sekteye uğratır. Ama bu korumacılığın ardında kadını ilk düşman sayan ataerkil hakimiyetin ikinci yüzü vardır. Doğurganlığı denetim altına alınan kadın bir yandan ana olarak saygı görürken, öte yandan sürekli cinsel saldırı tehdidi altında yaşayacaktır.

Garrett tam da burada turnayı gözünden vurur. Tecavüze uğradığı sırada Karen'in üzerinde ne vardır, iç çamaşırı mı, giysi mi? Yoksa tamamen çıplak mıdır? Issız bir alanda sevgiliyle ne halt etmektedir? Olay sırasında üzerinde bulunan sutyen neden sapasağlamdır? Direnmemiş midir yoksa? Arzulamış mıdır askerleri? –Garrett'in Karen'in sutyenine hangi usûlsüz yollarla ulaştığını söylemeye gerek yok, çünkü yargılama sırasında bunu sorgulamaya fırsat kalmamıştır. Karen esasında, babasının iddia ettiği gibi hanım hanımcık ve son derece dürüst bir genç kız mıdır, yoksa Garrett'in kanıtladığı gibi, gece gizlice evden kaçıp babasına yalan söyleyen bir hoppa mıdır?

Garrett bu argümanlarla Karen'i yerin dibine sokmakla yetinmez. Mahkemede dinlettiği tanıklardan geçkince bir kadın, onun ne kadar "fingirdek" olduğunu teyit eder. Karşı pencereden sürekli

Karen'i gözleyen yine geçkince bir kasaba sakini ise Karen'in perdesinin sürekli açık olduğunu ve bir keresinde onu gözetlerken kendisine nanik yaparak dalga geçtiğini anlatır. Ama kimse neden adamın sürekli Karen'i gözetlediğini sormaz. Her iki tanık anlatımı Karen'in hoppalığını perçinlemekle kalmaz, genç ve güzel kadına hemcinsleri tarafından duyulan kıskançlığı ve kendisine yüz verilmeyen erkeğin kırılan egosunu da ortaya çıkarır –askerlerin gittiği barda çalışan kadınlar bile tecavüzcü askerlerin tarafını tutmakta, belki de diğer kadınların yaşadıkları hayatı yaşayamamış olmalarının intikamını, iyi aile kızının içine düştüğü bu içler acısı durumu görerek almaktadırlar. Sanki her iki tanık da Karen'e duydukları öfkeyi kusacakları bu olayı beklemişlerdir. Daha kötüsü, Garrett'in Karen'i alaşağı etmesiyle birlikte, her iki tanığın hissine benzer bir iştahla davayı izleyen kasaba halkının linç adresi artık sanıklardan Karen'e yönelmektedir. Genç ve güzel Karen birdenbire bütün kasaba halkının kendi eksikliklerini ya da kusurlarını, onun mahvıyla tamamlayacakları ya da giderecekleri bir "cadı"ya dönüşmüştür. O artık, kasaba halkının gözünde bir anne ve eş, başka bir ifadeyle aile kurucu bir unsur, toplumun bu temel taşının ana üyesi, düzenin devamını sağlayacak bir nefer, toplumsal değerleri benimseyecek ve bunu kendi çocuklarına aktaracak bir kadın değil, tam tersine toplum için bir sorun, özellikle de aile mefhumu için bir tehdittir. Hal böyleyse, kasaba halkı için tecavüze uğramış Karen'in toplum için ne korunacak bir yararı ne de insan hakkı kalmıştır ortada. Sonunda sanıklar idamdan kurtularak, ordudan ihraçla ve –biri dışında– yirmi beş yıl ağır hapisle cezalandırılır.

Filmin ilginç bir noktası da kasaba halkının yargılamaya yönelik ilgisinin günden güne azalmasıdır. Garrett'in Karen'i paramparça etmesinden sonra sanıklar hakkında idam cezası verilmeyeceği gün yüzüne çıkınca, kasaba halkı davaya ilgisini kaybeder ve duruşmalar neredeyse sıradan bir tapu kadastro davası kadar monoton hale gelir onlar için. Toplumsal değerlerin, suçun, cezanın kaynağı yine

toplunun kendisi olsa da bu “film” kasaba halkını artık sıkmaya başlamıştır. Kimse idam edilmeyecekse o havasız, kasvetli salonda zaman kaybetmenin ne anlamı olabilir ki? Yargılamayı eğlenceye dönüştüren ve bundan neredeyse pornografik bir zevk alan kasaba halkı, gösteriden bıkınca alanı sessiz sedasız terk etmiştir.

Pierre Bourdieu, *Devlet Üzerine*¹⁵ adlı eserinde duruşma salonlarından bahseder. Esasında hukukun üstün ya da ideal bir olgu değil, bir yapı olduğu en açık şekilde o duruşma salonlarında görülür. Ama iktidarın, hiç de üstün ve ideal olmayan hukukun ve onun yargısının, tamamen toplum tarafından oluşturulmuş ve her an yerle yeksan olabilecek, yerine başka bir hukukun geçebileceği bir yapı olduğunu elbette gizlemesi gerekir; bu, devletin varlığını sürdürebilmek için alacağı önlemlerden biridir. Dolayısıyla duruşma, bütün ciddiyetiyle sahneye koyulmalıdır. Yargıçlar, savcılar ve avukatlar cüppe giyer, bazıları peruk takar ve azametli kürsüler halkın önünde boy gösterir. Askerlerden oluşan mahkeme heyetleri cüppe giymezler ama o üniformalar –yine Bourdieu’nün tabiriyle– halk üzerinde “sembolik şiddet” yaratmakta cüppeden daha etkilidir. Kostümler ve mekân diğer her şeyden farklı ve görkemli olmalıdır ki, halk “hukukun üstünlüğü”ne inanabilsin. Bu haliyle duruşma salonlarının esasında tam da ne olduğu ortaya çıkar. Hiçbir gerçekliği olmayan tiyatro temsilleri ile aralarında bir fark yoktur. Yine de tiyatro seyircisi gibi, duruşma seyircisi de bir süre sonra bu gösteriden sıkılabilir ve daha temsil bitmeden salonu terkedebilir.

Garrett, başından beri işin böyle sonuçlanacağını bilir. Nasıl sanık askerlere tiksintiyle baktıysa, Karen aleyhine ipe sapa gelmez iddialarla tanıklık yapan o iki kasabalıya da tiksintiyle bakmıştır. Dava devam ettiği sırada Karen’in babasına, kızının başına gelebilecekleri açıkça söyleyerek onu duruşmalara getirmemesini, hüküm verildikten sonra da Karen’in sevgilisine onu alıp kasabayı

¹⁵ Çeviri: Aslı Sümer, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

terketmesini söyler ısrarla. Ama hiçbirisi gerçekleşmez. Sanki Karen bu kasabaya yazgılıdır ve hoppalığının cezasını tecavüzle çektiği yetmezmiş gibi daha çekilecek çilesi vardır. Davadan sonra ne sokağa çıkıp kendisini aşağılayan ve alay eden bakışlara, sözlü tacizlere tahammülü vardır ne de sevgiliyle kaçmaya çalışırken kaçamamasından sonra yaşama isteği. Kendini nehre atıp intihar eder.

Garrett'in Karen'in intiharını öğrendikten sonra lavaboya koşarak kusması, hukuk denilen kavramın kanlı canlı, her daim ortada gezindiği söylense de, adaletin pek de öyle kolay ortaya çıkmayacağını gösterir sanki. Sanıkların idam edilmemeleri sevindirici olsa da mağdurun nasıl fail haline geldiği, değerlere, normlara sırtını dayamış hukukun bumerang gibi döne döne nasıl tecavüze uğrayan bir kadını vurduğuna tanık olmak şaşırtmasa da bir kez daha üzmüş ve tiksindirmiş olmalı bilinçli Garrett'ı.

Nasıl üzmesin? Kimi üzmez ki? Genç bir kadın dört erkeğin tecavüzüne uğramışken, hakları ağır şekilde ihlal edilmişken, ırza geçme yasasının dayandığı ailenin ve sistemin devamına dair toplumsal değerler, normlar ve bilcümle kamu düzeni aparatıyla birlikte kışkırtılabilir, ihtiras, iftira, itham vs. o duruşma salonuna simsiyah bir duman gibi sızmış, sonunda her yeri kaplamış, kendini attığı nehre kadar kovaladığı Karen'in, ancak ölümlerle ondan kurtulması mümkün olmuştur.

Üstelik adalet, öyle duruşma salonlarına hapsedilebilecek bir kavram değildir, çok daha ötesindedir. Saygın bir aileye sahip, genç ve güzel Karen'in bu şekilde intiharına yol açılarak, deyim yerindeyse "harcanmış" olması, eksiklikleriyle, kusurlarıyla onunla asla yarışamayacak olanlar için de "bir başka" adaleti sağlamış, yürekleri ferahlatmış ve hayata dair inançları pekiştirmiş olabilir.

Venedik Taciri

Zehra Çiğdem Özcan

Adalet ve yasa genel olarak kuzen olarak
adlandırılabilir ama Güney Afrika'da
birbirleriyle pek konuşmuyor gibiler.

*Kuru, Beyaz Bir Mevsim*¹⁶

Al Pacino denince aklıma hep delifişek bir adam gelir. Bu tanıma da daha çok mafya babası, haydut, dolandırıcı, üçkağıtçı, sokak serserisi ya da bir Wall Street duayeni girer. Elbette büyük aktörlerin karakter yelpazeleri ve at koşturacakları alan çok geniştir, Pacino'nun da. Ama onu ne zaman hatırlasam üzerinde siyah takım elbise, deri ceket ya da rengarenk, kısa kollu, salaş bir yaz gömleği vardır. Üstelik yaşı ne kadar ilerlerse ilerlesin, onda geçmişin izleri her zaman eğreti durur. Saçları, kötü Yeşilcam filmlerinin acemice beyazlatılmış saçlarına benzer; yüzü ise adi bir fondötenle dalgalandırılıp kırıştırılmıştır sanki. Bedeni, teni, her zaman genç ve canlıdır; o her zaman Baba'nın¹⁷ Michael Corleone'sidir.

¹⁶ A Dry White Season, Euzhan Palcy, 1989

¹⁷ The Godfather, Francis Ford Coppola, 1973

Bir Shakespeare uyarlaması olan Venedik Taciri'nde¹⁸ Pacino esasında altmış dört yaşındadır. Ama filmde neredeyse seksen yaşında ve artık gerçekten yaşlı bir adamdır. Venedik Taciri'nin metninde Pacino'nun canlandığı karakterin yaşı hakkında bir şey söylenmez ama genç bir kızı olduğuna göre en az kırk yaşında olmalıdır. Oysa burada o kadar yaşlıdır ki, sanki bir daha hiçbir filmde oynamak istememekte ama hiçbir yönetmeni kırmak istemediği için bunu dolaylı yoldan söylemeye çalışmaktadır.

Pacino'nun Shakespeare'e olan özel ilgisi, sevgisi ve Shakespeare uyarlamaları konusundaki tecrübesi işini kolaylaştırmış gibi görünür¹⁹. Ama burada bu denli yaşlı görünmesi de gayet bilinçli bir seçim olabilir. XVI. yüzyıl Venedik'inde bir Yahudinin yürürken ortalığı titretmesi mümkün olmadığı gibi, Pacino'nun iddialı tavrının ve proporsiyonunun bu rolde fazlasıyla sırtacağı düşünülmüş olmalı. Dolayısıyla çok yaşlı görünen karakter, XVI. yüzyıl Yahudisinin trajedisinin ete kemiğe bürünmüş hali olarak gerçekten inandırıcı olabilirdi ve olmuş da. Yaşlıların gençlere nazaran daha zayıf olduğu düşünülür, elbette her zaman geçerli değildir bu. Ama dönemin Yahudilerinin çoğunluk karşısındaki düşkünlüğünün tasvirine, zayıf ve yaşlı bir karakter çok şey katmış, o düşkünlüğü perçinlemiştir sanki.

Hepimiz Eşitiz

XVI. yüzyıl Venedik'i çok renklidir; ticaret yaşamı canlı, sosyal yaşamı zengindir. Üstelik bir deniz kentidir ve tüm deniz kentleri gibi yeniliklere ve olanaklara, başka kentlere göre daha açıktır. Shakespeare'in mekân olarak Venedik'i seçmesi²⁰ trajik öyküyü

¹⁸ Merchant of Venice, Michael Radford, 2004.

¹⁹ Looking For Richard, Al Pacino, 1997. Ayrıca, yine Michael Radford'un yönettiği ve Pacino'nun başrolde olduğu "Kral Lear" in yakın zamanda gösterime girmesi bekleniyor.

²⁰ Oyunun ana teması Giovanni Fiorentino'nun, Shakespeare'in okuyup okumadığı bilinmeyen, "Venedikli Giannetto ve Bayan Belmonte" başlıklı öyküsünü hatırlatır. Anthony Munday'in Zelauto adlı romanı da kahramanı tefeci Truculento'yla aynı temaya katılır. Alexandre Sylvain'in Ora-

yumuşatmak için midir yoksa böyle bir kentte yaşamının özlemi ya da özentisi midir bilinmez ama oyun metninde pek de öne çıkmayan görkem ve canlılık filmde ziyadesiyle mevcuttur. Kostümler ihtişamlı, kent cıvı cıvı, atmosfer masalsıdır.

Antonio'nun (Jeremy Irons) denizlerde salınan çok sayıda gemisi olması, onun basiretli ve başarılı bir tacir olduğunu düşündürür. Üstelik tutkuyla bağlı olduğu sevgilisinin zengin bir kadınla evlenmesine sesini çıkarmayacak, hatta onu teşvik edecek kadar da kalenderdir. Onun mutlu olmasını her şeyden çok ister. Ama yoksul sevgilisinin, zengin kadınla evlenebilmek için onun gözünü boyaması gerekmektedir ve Antonio her zaman ona gösterdiği fedakârlıktan bu kez de geri durmayacaktır. Nakte sıkışık olduğu için Shylock'tan (Al Pacino) sevgilisine vermek üzere borç para ister.

Shylock ve Antonio arasındaki ilişki, o zamana dek çok gerilimlidir. Ama gerçekte bu gerilim ikisi arasında olmaktan ziyade Yahudiler ve Hıristiyanlar arasındadır. Hıristiyan Antonio sevdiklerine karşı bu kadar şefkatli ve kalender olmasına rağmen Yahudilere karşı çok sert ve kabadır. Ne zaman yolda Shylock'u görse, değil muhatap olmak, yüzüne tükürür ve hiçbir şey yapmamış gibi çekip gider. Shylock sesini çıkarmaz, yüzünü siler ve yoluna devam eder. Fiziksel olarak zaten Antonio ile başa çıkabilecek durumda değildir ama öyle olmamış olsaydı bile bir Yahudinin bir Hıristiyana karşılık vermesi, değil fiiliyata dökülecek, düşünülecek bir hal değildir.

Birçok Yahudi gibi Shylock da tefecidir. Yahudi düşmanlığı yüzünden her an yer değiştirmek zorunda olan, bu nedenle taşınmaz edine-meyen, üretime yönelik herhangi bir iş yapmalarına izin verilmeyen, hiçbir kamu görevine kabul edilmeyen, askere dahi alınmayan birçok

tor'u, Christopher Marlowe'un *Maltalı Yahudi'si*, XIV. yüzyılın ünlü öyküler derlemesi olan ve yazarı tartışmalı *Gesta Romanarum* (Romalıların Davranışları), Boccacio'nun *Decameron'u*, John Gower'ın *Confessio Amantis'i*, Stephen Gosson'un *Suistimaller Okulu'nun* "Yahudi'si de oyunu besleyen kaynaklar olabilir.

Yahudi gibi, onun da mal varlığı taşınırardan oluşmakta ve o da yapabileceği birkaç işten birini yapmaktadır. Antonio'ya borç vermeyi kabul eder Shylock. Ama bu kez, verdiği parayı vadesi dolduğunda faizi ile geri almak yerine başka bir bedel teklif eder: Antonio'nun göğüs bölgesinden bir kilo et. Elbette her sözleşme gibi, bu da bir sözleşmedir ve yazılı olmasını her alacaklı yasal hakkına binaen talep edebilir. Antonio da sevgilisinin mutluluğuna vesile olabilmek için hiç düşünmeden imzalar sözleşmeyi.

Shylock ve Antonio arasındaki sözleşme, bir sözleşmenin taşınması gereken bütün şartları taşır. Öncelikle tarafların özgür iradeleriyle akdedilmiş ve imza altına alınmıştır. Hak ve yükümlülükler açıkça yazılmış, yaptırımlar kararlaştırılmıştır. Kısaca sözleşme hukuken geçerlidir.

Yaptırım olan her yerde hukuk da vardır. Tarafların hak ve yükümlülüklerinin olduğu ve ihlallerin yaptırıma bağlandığı her toplum yazılı, sözlü, hatta zımni yasalarla kendi hukukunu uygular. Bu anlamda devlet, hukukun varlığı için geçerli koşul değildir. Eski toplumlarda bir kabilenin üyesini öldüren kişi, öldürülen üyenin kabilesine teslim ediliyor ve failin cezası bu kabile tarafından veriliyordu. Borcunu vadesinde ödemeyen kişi ise, alacaklı istediği takdirde, onun emrine giriyor ve onun için çalışıyor, yazılı, sözlü ya da zımni yasa ihlaline karşılık, kişinin bedeni borcun ifasının aracı olabiliyordu. Eski Mısır'da da borcun ödeneceğine dair verilen sözün ne kadar güvenilir ve ciddi olduğunu göstermek için borçlu, üzerinde gücü olan bir şeyi, örneğin kendi bedenini hatta yaşamını borcuna karşılık olarak vereceğini taahhüt edebilirdi. Bundan sonra da alacaklı, borcunu ödemeyen borçlunun bedenine istediği şeyi yapabilir, örneğin bedeninden bir parça kesebilirdi²¹.

²¹ Nietzsche, *Ahlakın Soykütüğü Üstüne* (çeviri: Ahmet İnam, Say Yayınları, İstanbul, 2013) adlı eserinde başkalarının acı çekişini görmenin insanı mutlu kıldığını, başkalarına acı vermenin ise daha da mutlu kıldığını, ama "insan" denilen hayvanın sonunda bu tür içgüdülerinden utanmayı öğrendiğini ifade eder.

Somut olaydaki esas tartışma konusu, ihlalle yaptırım arasındaki oran ve yaptırımın meşruluğunu ya da gayrimeşruluğunu kapsayan sözleşme özgürlüğüdür. XIX. yüzyılda palazlanan Liberalizmin ve onun pozitif hukukunun, tüm hukuk sistemine dayattığı “sözleşme özgürlüğü” ilkesinin daha ham bir versiyonudur bu. Beş parasız bir işçi ile gemi filosu ve yüzlerce taşınmaz sahibi işveren arasında olduğu iddia edilen sözleşme özgürlüğü. Yoksul ve genç bir kadınla zengin ve yaşlı adam arasındaki evlilik akdinde var olduğu iddia edilen sözleşme özgürlüğü. Gırtlığına kadar borca batmış bir devlet memuru ile banka arasındaki kredi ilişkisinde var olduğu iddia edilen sözleşme özgürlüğü. Bir imzanın tarafların özgür iradelerinin yerine geçtiği ve bütün sözleşmelerin özgür irade ile akdedildiğini iddia eden sözleşme özgürlüğü.

Sonuç olarak Shylock ve Antonio arasında tarafların özgür iradesiyle bir sözleşme imzalanmıştır. Antonio, borcu, vadesi geldiğinde kolaylıkla ödeyebileceğini düşünmektedir. Ama bir dizi şanssızlık sonucu gemilerinin tamamı açık denizde batar ve içindeki mallarla birlikte denizin dibini boylar. Borcun vadesi geldiğinde de Antonio, değil Shylock’un parasını ödeyebilecek halde olmak, tamamen iflas etmiş durumdadır. Şimdi bedel ödeme zamanıdır.

Adalet mi? İşte Orada

Bir ideal olarak “adalet” muazzamdır ve tüm idealler gibi elle tutulur olmamasının yanısıra somut bir tanımı dahi yapılamaz. Yasanın ön koşulu olduğu varsayılan ve toplumsal yaşamın temeli olması beklenen ama hiçbir zaman tam olarak neyi ifade ettiği bilinmeyen aşkın bir kavramdır. Üstelik –çoğu tanımında adaletle iyi kötü özdeşleştirilmeye çalışılan– “eşitlik” gibi modern ve yeni de değildir. Çağdaş toplumların kötünün iyisine razı olduğu ve hiç olmazsa yasal olarak kabul edilmesini ve uygulanmasını talep ettiği eşitlik fikri, adaletle karşılaştırıldığında çok daha uygulanabilir

ve çok daha gerçek bir kavramdır. Eşitliğin yasaya bağlanarak hakların ve yükümlülüklerin bu temelde talep edilebilmesinin mümkün olması, modern insanı kapitalist düzende yaşamaya razı eden önemli faktörlerden biridir. Ayrıca kişinin güvenliğinden sağlığına, eğitiminden sosyal yaşamına, her alanda başkalarıyla bir tutulmasını, bu yolla da kendini gerçekleştirmesini sağladığı düşünülen neredeyse elle tutulur, somut bir olgudur. Eşcinseller çalışma hakkı, kadınlar boşanma hakkı, memurlar sendika hakkı, emekçiler sigorta hakkı isteyebilirler. Bunun için eylem yapabilirler, greve gidebilirler, hatta isyan çıkarabilirler. Güçleriyle orantılı olarak iktidara bu taleplerini kabul ettirebilirler, yeterince güçlü olmadıkları zaman da biraz daha güç toplayıp şanslarını yeniden deneyebilirler. Sonunda da savaşı kazanıp yasalara kendileri lehine maddeler ekletebilirler. Eşitlik fıkranın mümkünlüğü, somutluğu, yapaylığı ve rasyonelliğinde yatar. “Herkes eşittir” diyen bir yasa, eşitliğin güvencesidir ve bu hak ihlal edildiğinde yasa kendini dayatabilir. Bir iş sözleşmesi ihtilafında pek tabii ki işçinin, işverene karşı dava açma ve haklarını işverenden talep etme hakkı vardır; dava hakkı açısından işçi ve işveren eşittir. Anatole France’a göre de durum böyledir: Köprüaltında yatmak konusunda yoksul ve zengin arasında hiçbir fark yoktur!

ABD’de Medeni Kanun’un 1964’te kabul edilen 6. maddesi, siyahların beyazlarla ayrı mekânlarda bulunmalarını, toplu taşıma araçlarının farklı yerlerinde oturmalarını, ayrı okullara gitmelerini, ayrı sosyalleşmelerini ve ayrı çalışmalarını engellemeye çalışıyordu. Tüm bu uygulamaların eşitlik ilkesine karşı olduğunu düşünüyordu yasayı savunanlar. Ama o güne dek geçerli kabul edilen ve *Jim Crow*²² Yasaları olarak bilinen, mottosu da “eşit ama farklı” olan ayrımcı yasaları destekleyen geleneksel ayrımcılık taraftarlarının itirazlarının yükselmesi uzun sürmedi. 1880’den beri uygulanan söz

²² Jim Crow, İngiliz komedyen Thomas Rice’nin 1828’de yarattığı bir karakterdir. Zeka yoksunu ve ilkel bir siyah olarak resmedilen ve siyahların aşağılanmasıyla sembolü haline gelen Jim Crow, ayrımcı yasalara da adını vermiştir.

konusu ayrımcı yasaların eşitlik ilkesine aykırı olmadığı, siyahların eğitim haklarının kısıtlanmadığı gibi aynı eğitimin siyahlara da verildiği, ulaşım haklarının ihlal edilmediği, kısaca beyazların sahip olduğu tüm olanaklara siyahların da sahip olduğu savunuldu. Esasında bütün bunlar gerçekten de doğrudu. Siyahlar, beyazların sahip olduğu tüm haklara sahipti ve eşitlik kavramının somutluğu ve yapaylığı düşünüldüğünde savunmaya katılmak mümkündü. Argümanlar, özellikle rasyoneldi; çünkü Medeni Kanun'un 6. maddesi kabul edilirse siyahlarla beyazlar aynı mekânlarda sosyalleşecek, aynı okullara gidecek, toplu taşıma araçlarında herkes istediği yere oturacak ve esas o zaman eşitlik bozulacaktı. Çünkü beyazlar, bu uygulamayı kesinlikle kabul etmeyecekler, kabul etseler bile içselleştirmeyecekler ve tam da bu noktada eşitsizlik ayan beyan ortaya çıkacaktı. Bu yüzden de mevcut yasalar, esasen siyahları korumak ve eşitliklerini sağlamak içindi. Gözle görülür, elle tutulur ve herkesin iliklerine kadar hissedeceği bir eşitsizliktense, ayrı ayrı eşitlenmek herkes için en hayırlısıydı. "Farklılığın eşitliği" diyordu buna, ayrımcılık yasalarını savunanlar.

Her yasa, adalet fikrini içinde taşır. Öyle olmasaydı, ne hiçbir zaman varolmayan toplum sözleşmesi meşru ve geçerli olurdu ne de insanlar yasalara uyma zorunluluğu hissederlerdi. Bu nedenle adalet kavramı ne kadar elle tutulmaz, yüzer gezer ve soyut olursa olsun, fikir olarak varlığı toplumsal yaşam için gerekli olmalıydı. Bir işçi işverenini ücretini alamadığı için öldürürse, küçük de olsa bir haksız tahrik indiriminin uygulanması, yoksulların yüreğine, adalet fikri adına, su serpebilirdi.

Nietzsche insanların hakikate ihtiyacı olduğunu söyler. Gerçekte hiçbir amacı ve anlamı olmayan yaşamda, onu anlamlı kılmak ve bir amaç edinmek için hakikat fikrinden daha kullanışlı bir kavram yoktur; gerçek değilse de yaşamsaldır. Buna rağmen birileri bilir bu hakikati, genellikle toplumun ileri gelenleri ya da aydınlarıdır bunlar. İktidarı hakikate çağırıp durdukları gibi, onun gerçekten

varolduğuna toplumu inandırmak isterler. Ama Şimdiye dek o hakikatin ne olduğu, nerede olduğu, ona nasıl ulaşılabileceği konusunda kimse, hiçbir Şey sylenemiştir. Tek söyledikleri, hakikatin orada olduğu ve bir gün mutlaka ortaya çıkacağıdır. Onlar hakikat peşinde koşadursunlar, Platon'un ideallerinin modası çoktan geçmiştir. Yaşam, Platon öncesinde ve sonrasında, tüm gerçekliği ve rasyonelliğiyle, hiçbir hakikate ihtiyaç duymaksızın sürmüş ve sürmeye devam etmektedir. İnsanların yaşama tutunmak ve ona bir anlam atfetmek gibi gayet makul gerekçelerle bir hakikate tutunma çabaları anlaşılabiliirse de, belli ki kimse onun gerçekten varolduğunu kanıtlayamayacaktır.

Kuşkusuz o hakikatlerden biri adalettir. O da tıpkı diğer hakikatler gibi orada bir yerlerde durmakta ve insanların onu keşfetmesini ve gerçekleştirmesini beklemektedir. Ama diğer hakikatlere nazaran çok daha hayatidir adalet, çünkü tamamen toplumsal düzene özgüdür. Siyahların, Yahudilerin, eşcinsellerin, "somut ülkede" Kürtlerin, Suriyelilerin, onları öldürmek isteyenlerin "hakikatine" karşı başka bir hakikatten medet ummaları da son derece insanidir. Suçluların cezasını çekeceği, her haksızlığın mutlaka kendine geri döneceği ve herkese hakkının verileceği fikrinden daha çok hiçbir Şey yapıştırmaz toplumu birbirine. Örneğin ırklık ne kadar hakiki ise adalet de o kadar hakikidir ve özellikle hayati tehlikesi olanlar açısından, ona tutunulmaması için hiçbir neden yoktur. Anlamını ırklıkta bulabilen bir yaşamda, hayatta kalmak için adalete tutunmak çok daha insani ve anlaşılır olsa gerek.

Kaldı ki yasa adaleti içerdiği gibi, adaletin de yasayı içermesi gerekir. Yasaya yansımayan adalet, iyice soyutlaşacak ve inandırıcılığını kaybedecektir. Az da olsa adalet fikrini uyandıran bir yasanın olmaması karşısında, tutunulan hakikat de buharlaşacak, zaten gerçekte amaçsız ve anlamsız olan yaşama, esasında toplumsal yaşama devam etmek güçleşecektir. Oysa hayata eşit doğulmayan, kiminin diğerinden daha güzel, daha varlıklı, daha yetenekli ya da

daha akıllı olduğu bir dünyada eşitlik fikrini doğuran, onu yaşama geçiren adalet duygusunun kendisidir. Her şeyi olduğu gibi kabul eden ve içinde gerçeklikten başka hiçbir şey barındırmayan doğa durumunda eşitliğin de esamisinin okunmayacağı ve onu kısmen de olsa geçerli kılmak için hakikat tezahürlerinden biri olan adaletin yardımı çağrılacağı kuşkusuzdur. Bir hakikat çeşidi olan adalet tezgahı olmadan eşitlik kumaşı dokunamaz. Eşitlik ise, toplumsal yaşamda varlık bulmayan, bulma imkanı da olmayan bir olgu olarak, sadece hukukun düzenlediği yasalarla geçerli hale geliyorsa ve eşitliğin tek varlık nedeni hukuksa onun dayandığı adaletin de sadece hukuk yoluyla varolduğunu kabul etmek mantıksız değildir.

Venedik Cumhuriyeti, boşuna bir ticaret beşiği olmamıştır; sözleşme özgürlüğünü koşulsuz kabul eder. Gerçekte değil ama eserde böylesine ağır bir bedelin –araştırmacılar o dönemde Venedik’te böyle bir sözleşmenin yapılamayacağını söylüyorlar– öngörülmesini sağlayan da aynı özgürlük fikri olmalıdır. Üstelik söz konusu özgürlük, sadece Hristiyanlara değil, Yahudilere ve diğer tüm din mensuplarına da tanınmıştır. Shylock da bir Venediklidir ve Yahudi bir yaşlı adam olarak Antonio ile fiziksel açıdan ve “aşağı” bir din mensubu sıfatıyla aşık atamaz ise de elinde “kapı gibi” bir sözleşme vardır.

Sözleşme de, eşitliğin kendini gösterdiği ve hukuksal açıdan –taraf-
lardan biri Bill Gates diğeri asgari ücretli bir emekçi de olsa– her-
kesin eşit kabul edildiği bir olgudur. Shylock bunu biliyordu; An-
tonio ile yaptığı sözleşmenin şartları çerçevesinde, Yahudi de olsa
hukuk karşısında Antonio ile eşit ve onun kadar hak sahibi oldu-
ğunun farkındaydı. Bu nedenle Antonio borcunu vadesinde öde-
meyerek sözleşme şartlarını ihlal etmişse, bunun bedelini ödemeli
ve göğüs bölgesinden bir kilo etin kesilerek Shylock’a verilmesine
razı olmalıydı. Yargılama sırasında bir gönüllü –Antonio’nun Shy-
lock’tan aldığı para sayesinde artık zengin kadınla evlenmiş olan
sevgilisi– tarafından borcun faizi ile ödenmesi teklif edilmesine

rağmen Shylock sözleşmenin yerine getirilmesinde ısrar edecek ve bir kilo etten başka bir şey istemeyecekti. Sözleşme sözleşmeydi ve hukuk ile yargı bu sözleşmeyi korumak ve uygulamak zorundaydı. Ama esasında Shylock için sözleşmeyi içeren kağıt parçasının hiçbir önemi yoktu. Bu sadece onun –vampirin yüzüne tutulan haç gibi– yargının karşısına çıkaracağı bir silah, bir araç, bir kurtarıcıydı. Onun asıl istediği adaletti. O, bugüne dek kendisinin Antonio tarafından, belki de bütün Yahudilerin bütün Hristiyanlar tarafından aşağılanmasıyla bedelini istiyordu²³.

Shylock'un mantıksız, hatta delice davrandığı düşünülebilir. Bir borç verildiyse ve onu faizi ile geri almak mümkünse, Antonio'nun göğsünden kesilecek bir kilo eti ısrarla talep etmesi gerçekten de akıl alır gibi değildir. Konusu para olan sözleşmelerdeki asıl amaç, paranın tahsil edilmesidir. Ama sadece hukukun koruduğu eşitliğin, bu kavramı içeren sözleşme özgürlüğünün ve bu özgürlüğün bedeli olan yükümlülüklerin yerine getirilmesi talebinin, hukuken kabul edilebilir olması karşısında ahlaki olarak ne kadar delice olursa olsun, geçerli olduğu ortadadır. Hukuken –halihazırda yasalarda da geçerli olduğu üzere– taraflar sözleşmede belirtilen yükümlülüklerin aynen ifasını –birebir uygulanmasını– isteyebilirler. Bu nedenle Shylock'un, borcun faiziyle ödenmesi teklifini reddederek Antonio'nun göğsünden bir kilo et talep etmesi yasal görünmektedir.

Yolda karşılaştığınız birinin yüzüne tükürmek, tükürülen kişi açısından onur kırıcı bir davranıştır. Ahlaki bir kavram olan onur da hukuk tarafından korunur, çünkü hukukun esasında toplum yaşa-

²³ Nietzsche, yine *Ahlakın Soykütüğü Üstüne* adlı eserinde, adaletle dair, kavramı tamamen tersyüz edici bazı saptamalarda bulunur. Adaletin temelinde intikam duygusu vardır ve intikam, “adalet” adı altında kutsallaştırılır. Para, toprak ya da mülkiyet yerine borcun bu şekilde ödetilmesi, gücün borçlu üzerine boşaltılması, haz ve gönül rahatlığı sağlar. Alacaklının toplumsal konumu düştükçe, borçluyla karşı aldığı haz daha da artar. Şimdiye dek aşağılanan biri, şimdi kendi altındaki birini aşağılayabilip lütfetme duygusunu tadacaktır. Ödetme ya da intikam, zulüm üzerinde bir buyurma ve sahip olma hakkına sahiptir. Hal böyleyse Shylock, zamanın ve mekânın şartları gereği, içindeki intikam duygusunu adaletle evrilmek ve hakkını mahkemeden talep etmek zorundadır.

mını düzenlemek ve toplumsal düzeni korumak gayesinde olduğu kabul edildiğinde, aynı hukuk o toplum düzenini başka bir bağlamda ya da boyutta koruyan ahlaki da korumak ve gözetmek zorundadır. Ama her ahlaki kural ihlali hukuk tarafından korunmaz ve yaptırım uygulanmaz, ahlaki yaptırımla yetinilir. Başka bir ifadeyle bir ahlak kuralı ya ahlaki ya da hem ahlaki hem hukuki yaptırım yoluyla korunabilir. Birini öldürmek ahlaken –çoğu kez– kabul edilemez, ahlak ve hukuk tarafından cezalandırılır. Ama birine yalan söylerseniz, itibarınız zedelenebilirse de hukuksal sonuç bağlanmayan, başka bir ifadeyle herhangi bir yasayı ihlal etmeyen bir yalanla hukuk ilgilenmez ve yaptırım uygulamaz.

Elbette ahlaki bir kuralın ihlaline hukuksal sonuç bağlanması, yasaya dahil edilerek yaptırım uygulanması halihazırdaki toplumun ahlaki ilkeleriyle yakından bağlantılıdır. Biri toplum içinde yüzünüze tükürürse, onurunuz ve itibarınız zedelendiğinden bahisle yargıya başvurabilir, kanıtladığınız zaman da failin cezalandırılmasını sağlayabilirsiniz. En azından XXI. yüzyılın modern toplumlarında neredeyse istisnasız geçerli olan bir ahlaki ilkenin, yine neredeyse istisnasız hukuki sonuç ve yaptırım bağladığı durumlardan biridir bu. Ama belki de gerçekten XVI. yüzyıl Venedik’inde bir Yahudinin bir Hristiyan tarafından, sadece Yahudi olduğu için alenen yüzüne tükürülmesi ahlaki açıdan hiçbir sorun çıkarmıyordu ve ahlaki ihlal sayılmıyordu. Böylelikle bir Yahudinin bu eylemle onurunun ve kişilik haklarının zedelendiği kabul edilmiyor, böyle bir ahlaki ihlalin yokluğunda buna hukuksal sonuç bağlanmıyor, fiili bir yasa aracılığıyla da yaptırım uygulanmıyordu. Halihazırda esrar kullanmanın ahlaki bir sorun sayılmayacağı birçok ülkede bu fiilin suç teşkil etmeyeceği ya da Arap toplumlarında erkeklerin dört kadınla evlenmelerinin ahlaki bir kusur sayılmadığından o kadınlardan her birinin erkeği zina ile suçlayamayacağı gibi. Dolayısıyla Shylock’un da Antonio’nun onu her gördüğünde herkesin içinde yüzüne tükürmesi karşısında yapabileceği hiçbir şey yoktu.

Venedik toplumu, sözleşme özgürlüğü açısından, Yahudi olsun Hristiyan olsun herkesi eşit saysa da şeref, haysiyet açısından eşitliğin geçerli olmadığı, bu nedenle de bunun yasalar yani –bir tanıma göre– hukuk tarafından korunmadığı ortadaysa, eşitlik yoluyla az da olsa gerçekleşeceği varsayılan adaletin, bu anlamda kesinlikle gerçekleşmeyeceğini biliyordu Shylock. Borcun zamanında ödenmemesinden dolayı elde edeceği faizin, yaşadığı aşağılanmaya, hor görülmeye, kınlan gururuna, zedelenen onuruna şifa olması mümkün müydü? O halde elindeki tek silaha, toplumun ve yasaların onu bir Hristiyanla eşit kabul ettiği sözleşme özgürlüğüne ve sözleşme hukukuna dayanabilirdi ancak, eğer adalet istiyorsa. Çünkü ancak bu yolla, yüzüne tüküren Antonio'ya karşı adalet talep edebilir, kınlan onurunu ve zedelenen kişiliğini biraz olsun tamir edebilirdi.

Ama mesele bu kadar basit değildi. Orası bir mahkemeydi ve yasaları göz önüne almak zorundaydı. Yasalar sözleşme özgürlüğünü tanıyor ve bu konuda herkesi eşit kabul ediyordu ama ülkedeki tek yasa, sözleşmeye ilişkin değildi. Örneğin yaşam hakkına dair başka yasalar, yine Yahudilere karşı Hristiyanları koruyor ve sözleşme özgürlüğünün karşısına dikiliveriyordu. Bir Hristiyanın kanını döken Yahudinin mal varlığı mağdurun ve cumhuriyetin inisiyatifine/insafına bırakılıyor, yargı da bu yasa gereğince kan döken Yahudiye beş parasız ortada bırakabiliyordu. Bu durumda da Shylock, Antonio'nun göğsünden bir kilo et kestiğinde bir Hristiyanın kanını dökmüş olacağından her şeyini kaybetme riskiyle yüz yüze kaldı. Bu acı gerçek ona, hiçbir uzlaşmayı kabul etmeyerek borcun faiziyle birlikte hemen oracıkta ödenmesi teklifini reddettikten sonra, bıçağını bilemediği sırada ulaştı. Adalet talebinden vazgeçerek borcun ödenmesini kabul etmesi de işe yaramadı. Birkaç dakika sonra da cumhuriyet Shylock'un malvarlığının yarısına çoktan el koymuş, diğer yarısını da Antonio'ya vermişti bile. Ama Antonio yüce gönüllülük göstermiş, Shylock'un bir Hristiyanla kaçarak evlenmesini hazmedemeyip evlatlıktan reddettiği kızına verilmek üzere

kendi hakkından vazgeçmişti. Shylock mahkemeden nefes nefese ve neredeyse yürüyemeyecek halde kendini dışarı atarken, canını kurtardığına şükreliyordu.

Adalet duygusu önemliydi elbette, güçlünün güçsüzün canına okuduğu gerçek yaşamda toplumsal düzenin sağlanması herkes için hayatiydi; özellikle de iktidarlar için. Yasalarla sağlandığı iddia edilen bir parça eşitliğin, yanında da bir parça adaleti getirmesi, ağzından salyalar akan aç köpeklerle bir parça kemik atılarak isyanın önlenmesi açısından pek tabii ki zorunluydu, hâlâ da zorunlu. Ama işler her zaman böyle yürümüyordu. XVI. yüzyıl Avrupası'nda, zaten yeterince ve gereğince, hatta gereğinden fazla kendi içine kapatılmış, neredeyse bütün yaşam koşulları Hristiyanlar tarafından belirlenmiş, "İsa'nın ölümünden sorumlu" bir avuç Yahudinin isyana kalkışması, düzeni bozması, kralı devirmesi ya da bir şekilde gücü ele alması mümkün görünmüyordu. O zaman neden lanetli, İsa katili, Hristiyan düşmanı Yahudiler herkesle eşit kabul edilsin ve Hristiyanlarla eşit haklara sahip olsunlardı? Ya da bir Hristiyan neden kendisini böyle sefil bir ırkla eşit görsündü? Böyle yapmış olmak onu da aynı derecede sefilleştirip, ahlaksız, sefil, lanetli yapmayacak mıydı? Ve madem bu sefil, lanetli ırk, Hristiyan toplumu içinde bir böcek gibi yaşamaya devam ediyor ve ne halk ne de iktidar için bir tehlike oluşturunorsa, neden onlara da Hristiyanlarla her konuda eşitlik sağlanarak gönülleri hoş tutulsundu ki? O halde neden bir Yahudi ile bir Hristiyanın yaşam hakkı bir tutulsundu ki?

Yasa Açık

Oyunda ve filmde Venedik yasalarının sözleşme özgürlüğünü ve bu kapsamda tarafların eşitliğini koruduğu açıktır. Ama aynı zamanda yaşam hakkını koruduğu ve söz konusu hak sadece Hristiyanları koruyor olsa da göğsünden bir kilo et kesildiği takdirde Antonio'nun

öleceği açıktır. Bunun kadar açık olan bir nokta daha vardır ki, o da yaşam hakkının sözleşme özgürlüğünden öncelikli olduğudur ve bu hakka karşı yasa yapılamaz, en azından çağdaş yasalarda böyledir bu. Ölü bir insan zaten sözleşme de yapamaz ve sözleşme yapma özgürlüğünü koruyamaz. Ama somut olayda her ne kadar iki yasa yarışıyor gibi görünse de yaşam hakkı sadece Hristiyanlara tanınmıştır, Yahudiler için böyle bir yasa yoktur. Yani bir Hristiyan bir Yahudi kanı döktüğünde aynı yaptırımla karşılaşmaz. Zaten ne XVI. yüzyılın gerçek Venedik'inde ne de o dönemin başka bir ülkesinde ne insan hakları ne de bu haklarla bağlı olması gereken bir anayasa vardır.

Hukukun toplumsal ahlak kurallarına göre şekillendiği doğruysa da hukuksal sonuç doğuran yargının, hükmünü verirken ahlaki ilkeleri ne kadar gözönünde tutması gerektiği hâlâ güncel bir tartışmadır. Yine de halihazırda yargının, hükmünü oluştururken ahlaki ilkelerden çok fazla uzaklaşamayacağı kabul edilir. Önünde pozitif bir yasa olan yargıç, eğer şanslıysa yasaya birebir uyan bir olayla karşı karşıyadır. Somut olayda da yasa ve olay açık olup, Antonio'nun göğsünden bir kilo et kesilmesinin bir Hristiyanın kanını dökmek anlamına geldiği ve buna uyan yasanın da ayan beyan olduğu ortadadır; başka bir ifadeyle esasında bu durumda yargıcın pek fazla düşünmesi gerekli değildir. Yasa ve olay açık olduğuna göre yasaya göre hüküm verdiğinde kimsenin diyecek bir şeyi yoktur yargıca. Peki ya biraz daha ötesini düşündüğünde ne ile karşı karşıya gelecektir yargıç?

Bambaşka bir şeyle: Pozitif yasaların esasında o kadar da pozitif olmadığıyla. Yargıç yasa yapma sürecine büyük ihtimalle katılmamıştır ama sürecin, yasanın kendisi kadar pozitif olmadığını düşünebilecek kadar aklı selim sahibi olabilir. Olayda kan dökme yaptırımının sadece Hristiyanlara karşı Yahudilere değil, Yahudilere karşı Hristiyanlara da uygulanmamasını, beş, yedi, on üç ya da başka bir tek sayılı kurulların canları öyle istiyor diye değil,

çok daha eski ya da derin sebeplere dayandığını tahmin ediyor olsa gerekir. Bu anlamda da pozitif denilen yasanın sadece halihazır hukuk düzeniyle değil, tarihle ilişkili olduğunu, bu nedenle sadece “yasa bunu diyor” diye kestirip atlamayacak bir nedenselliğe sahip olduğunu düşünebilir. Keskin pozitivistlere göre hukuk, egemen iktidarın ağzından çıkan söz olabilir ama o söz ağızdan çıkana kadar kaç ağız dolaşmıştır, kim bilir.

Türkiye İş Bankası Hasan Âli Yücel Klasikleri dizisinde yayımlanan *Venedik Taciri*²⁴’nin önsözünde, Shakespeare’in esasında çok da fazla Yahudi tanımadığı, İngiltere’deki Yahudi nüfusunun onlar hakkında bir fikir verecek sayıda olmadığı ifade edilir; bir halk hakkında böyle bir ölçüt gerekli olmasa da. Bu anlamda çok önemli değilse de ve Shakespeare’in pek fazla Yahudi tanıyıp tanınamaması tamamen kendi sorunu ise de, yazarın oyunun sonunda adaletin vuku bulduğuna dair bir inancı olduğu bellidir. Shakespeare’e göre bir yargılama yapılmış, bir yasa ötekini altetmiş ve sonunda adalet gerçekleşmiştir. Yazarın hukuk, yargı ya da adalet anlayışına, hatta gerçekten yaşamış olup olmadığına dair elimizde çok fazla veri yoktur ama en azından bu oyun özelinde yazarın adil bir yargılama yapıldığına ve hakkın yerine bulduğuna dair inancı açıktır. Yasa uygulandığına göre, o hakkın yerini bulmaması düşünülemez; yasanın uygulanması adaletin de gerçekleşmesi için yetmiş ve artmıştır bile. Pozitif hukukun, adaletin ya da eşitliğin hayat bulmasına katkısı konusunda ise kendisinden hesap soramayız, bir oyun yazarı olarak bunları gözetmeye mecbur değildir.

Ama içi rahattır. Yargılama sonunda Shylock hiçbir şey elde edemedi, üstelik bütün mal varlığını kaybederek çıkmıştır mahkeme salonundan. Antonio’nun ise ona ettiği tüm hakaretler yanına kâr kaldığı gibi, bir de Shylock’un kızının haklarını koruyarak nere-

²⁴ Ceviren: Özdemir Nutku, 2019

deyse aziz mertebesine yükselmiştir. Sevgilisi, zengin kadınla evlenerek mutlu olmuş, bunu gören Antonio'nun mutluluğu üçe beşe katlanmıştır. Mutsuz olan tek insan Shylock'tur; kızını kaybettiği gibi hem cemaatini hem de mal varlığını kaybetmiş, canından başka kaybedeceği bir şey kalmamıştır. Ama adaletin yerini bulduğunu düşünen yazara göre ise Shylock çekmelidir cezasını, kan isteyen bütün caniler gibi.

Kısacası herkes mutludur oyunun sonunda, sadece adalet isteyen Schylock hariç. Filmin ya da oyunun devamını görebilseydik, kuvvetle muhtemel sefil ve yalnız bir halde son nefesini verdiğini de görebilirdik. Ama Radford'a da hakkını verelim. Tam da bu nedenle, Shakespeare'in komedisini Shylock'un umutsuz yalnızlığını vurgulayan bir hüznle uyarlamış²⁵.

²⁵ Ama Shakespeare, aynı zamanda, Shylock'un yani bir Yahudinin adaletsizlik karşısındaki hislerini birebir yansıtmayı da başarır. Shylock "Yahudi'nin gözü yok mu? Yahudi'nin elleri yok mu; organları, boy posu, duyuları, duyguları, heyecanı yok mu? Aynı yiyeceklerle beslenmiyor mu, aynı silahla yaralanmıyor mu, aynı hastalığa yakalanmıyor mu, aynı yolla iyileşmiyor mu, aynı kışın ve yazın üşüyüp ısınmıyor mu? Farkı ne Hristiyan insandan? Etimizi kesince bizim de kanımız akamaz mı? Gıdıklanunca gülmez miyiz? Zehirlenirsek ölmez miyiz? Peki ya bize haksızlık ederseniz öcümüzü almaz mıyız? Her şeyde size benzediğimize göre, bunda da benzeyeceğiz tabii. Yahudi Hristiyan'a haksızlık edince, karşılığında göreceği iyilik ne? İntikam! Hristiyan Yahudi'ye haksızlık ederse, Hristiyan örneğine göre karşılığı ne olmalı? İntikam tabii! Hainliği sizden öğrendim, yine size uygulayacağım" diye isyan eder. *Venedik Taciri*, III. Perde 1. Sahne.

Barbarların İstilas1

Zehra igdem zcan

İlerlemekte olan insanlık, her bir yeni hareketiyle onun için artık tırmanılmış olan basamaklara yeni basamaklar ekleyen, merdiven çıkmakta olan bir adama pek benzetilemez. Bu ilerleme daha çok, zar atmakta olan ve şansı zarların üzerine dağılmış bir oyuncuyu hatırlatır, her atışında zarların masanın üzerine farklı birleşimlerde saçıldığını görür.

İrk, Tarih ve Kültür / Claude Levi-Strauss²⁶

Seksenlerin TRT'sinde Mithat Cemal Kuntay'ın üç İstanbul romanından uyarlanan aynı adlı bir dizi yayınlanıyordu. Karakterlerden biri morfin bağımlısıydı. Morfinin bir çeşit uyururucu olduğunu oradan öğrenmiştim. Başka bir filmde ise yatalak bir kadına düzenli olarak morfin enjekte ediliyordu. Bunun nedeninin ağrıları dindirmek olduğunu fark edememiş, yatalak bir hastanın neden uyururucu kullandığını anlayamamıştım ocuk aklımla. Morfinin, aynı

²⁶ eviri: Haldun Bayrı, Reha Erdem, Arzu Oyacıoğlu, Işık Ergüden, Metis Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 36.

zamanda bir çeşit ağrı kesici olduğunu sonradan öğrendim. Başka ağrı kesicilerle ağrıları dinmeyen hastalara morfin verilmesi çok sık kullanılan bir yöntemmiş oysa.

Barbarların İstilasında²⁷ emekli üniversite hocası Rémy (Rémy Girard) kansere yakalanır ve bir devlet hastanesine yatırılır. Üstelik hastalık metastaz yapmış, bütün bedenini sarmıştır; durumu ağırdır ve onun için yapılacak pek fazla şey yoktur. Üstelik o kadar acı çekmekte, ağrıları onu o kadar canından bezdirmektedir ki hiçbir ilaç derdine deva olmaz. Rémy'nin eski sevgililerinden birinin kızı ise eroin bağımlısıdır. O âna dek araları iyi olmasa da ve yaşlı adam hastalanmamış olsaydı büyük ihtimalle görüşmeyecekleri ortada olsa da apar topar babasının yanına gelen oğlu Sébastien (Stéphane Rousseau), bu kızla kurduğu ahbaplık sayesinde babasının ağrılarını dindirmenin yolunu bulmuştur. Kızı ve uyuşturucu çetesini yakından takip eden acar bir narkotik polisinin gözü önünde babası için eroin edinir. Yanılmamıştır, yaşlı adamın ağrılarını sadece eroin dindirebilmiştir. Üstelik eroinin aynı zamanda bir ağrı kesici olduğunu ona söyleyen onkoloji hekimine göre, eroin morfenden sekiz yüz kat daha etkilidir.

Ama Çok Ağıyor

Modern siyasi iktidarların, kişiyi kendisinden bile koruma ihtiyacı hissettikleri doğrudur. Öyle ki birçok suçta suçun mağduru şikayetinden vazgeçse bile hem onun adına hem de kamu düzeni adına ceza takibatı devam eder. Uyuşturucu kullanmanın suç sayılması da kullanan kişiyle birlikte toplum sağlığını ve bu yolla kamu düzenini korumaya yönelmiştir. Akli melekeleri yerinde ve reşit bir yurttaşın, uyuşturucu kullandığında zararının kendisine olduğu düşünülebilirse de devlet açısından bakıldığında bu durumun yaygınlaşarak akli başından gitmiş birçok yurttaşın kamu düzenini

²⁷ Les Invasions Barbares, Denys Arcand, 2003

bozacağı ve sistemin zarar göreceği düşünülür. Yine, uyuşturucu kullanmanın suç sayılmasının toplum sağlığı ve kamu düzeni kapsamında kabulü, bunun biyopolitik bir araç olarak meşruluğunu sağlamlaştıracaktır. Zaten modern iktidarlar, yurttaşlarının hücrelerine kadar nüfuz ederek tüm hayatlarını kontrol etmeye çalışan biyopolitika yoluyla, alanını mümkün olduğunca genişletmek için hiçbir fırsatı kaçırmayacaktır. Bu durumda eroin kullanan kanser hastası Rémy ve ona eroin temin eden oğlu Sébastien, hem toplum sağlığını bozmakta hem de bu şekilde kamu düzenine aykırı hareket ederek suç işlemektedirler. Ama durum o kadar basit değildir. Öyle ki hem Rémy'ye eroin verildiğini anlayan hemşire hem de Sébastien'ı eroin peşindeyken enseleyen narkotik polisi durumu anladığında buna göz yumar ve sessiz kalırlar. Başka bir ifadeyle, kamu görevlisi iki memur suçun işlenmesine izin verir ve böylelikle bir şekilde suça ortak olur. Her iki memurun da hiçbir çıkarları olmadığı halde, bu fiilleriyle –tıpkı baba oğul gibi– kamu düzenini bozmaları, suça ve kamu düzenine dair yeni sorular getirebilir akla.

Kamu düzeninden ve sistemin muntazam işlemesinden başka bir şey tanımayan herhangi bir yuttaş ya da her iki memurun yerinde olan başka bir kamu görevlisinin ihbarıyla hem Rémy ve Sébastien'in hem de hemşirenin ve narkotik polisinin yargıldığını varsayalım. Bu durumda olayın Kanada'da geçtiğini, orada Anglosakson hukukunun uygulanması nedeniyle yargıcın takdir yetkisinin Kıta Avrupası hukukuna göre çok daha geniş olduğunu düşündüğümüzde, sanıkların suçlu ya da suçsuzluğuna karar vermekle görevli yargıcın, başını çokça kaşıyacağı düşünülebilir.

Pragmatist hukuk anlayışına göre, yargıçların, kararlarını verirken, toplumun geleceğini düşünmeleri ve verecekleri kararla toplumun azamî yararını gözetmeleri tavsiye edilir. Hatta kararlarını verirken halihazır duruma göre değil, ileride toplumun çıkan neyi gerektiriyorsa ona göre karar vermeleri pragmatizmin gereğidir. Dolayısıyla

bir yargıç, bir kadının kocasına karşı açtığı tazminat davasını kendi açısından kabul edilebilir gördüğü halde, vereceği kararın emsal teşkil edip boşanmaları artıracacağı, böylelikle aile kavramının zarar göreceğini düşünebilir. Bu nedenle yargıçların emsal oluşturmamaya özen gösterdikleri sıklıkla görülür.

O halde, eroin verilerek kolayca halledilebilecek olduğu halde, yaşlı bir adamın dayanılmaz ağrılara katlanmasına göz yumulması, kamu düzeni açısından ne kadar faydalıdır ya da onun acılarına, suç teşkil eden bir fiille son verilmesi kamu düzenini ne kadar bozar? Ayrıca Rémy de kamuya dahil, kamunun bir parçası değil midir zaten? Başka bir ifadeyle, onun acı çekmemesinin sağlanması da toplum sağlığına ve kamu düzenine dair değil midir? Esasında eroin kullanmanın, temin etmenin ya da buna göz yummanın hasta bir yurttaşla sağladığı somut fayda ile bu fiillere izin verilmemesi yoluyla sağlanan soyut kamu düzeni yarıştırdığında, hangisinin kamu düzenine daha çok fayda sağlayacağı tartışmalıdır.

Pragmatist anlayışın koruduğu kamu düzeni, halihazır kamu düzenidir. Yargıcın, vereceği kararda ileriye dönük kaygılar taşıırken gözetmek istediği şey, o anda geçerli olan toplumsal düzenin korunması, içtihat yoluyla ileride gerçekleşecek değişimin bugünkü kamu düzenini geçersiz kılmasının önüne geçilmesi, aksine, mümkünse bugünkü düzenin daha ileriye götürülmesine katkı sağlanmasıdır. Ama burada kastedilen kamu düzeni, devleti elinde bulunduran iktidarın değil, toplumsal yaşamın kendisidir. Kısaca pragmatist bir yargıcın, bir boşanma davası sırasında, haklı gördüğü halde bir kadına tazminat verilmesi talebini reddederken düşündüğü şey iktidarın bekası değil, toplumun –kendi anlayışına göre– zarar görmemesidir. Bu durumda uyuşturucuya, hangi şart altında olursa olsun göz yuman bir yargıç, bundan sonra “kafası iyi”, işinden, ailesinden ve geleceğinden olmuş binlerce bireyin ortalığa dökülmesi ve böylelikle toplum sağlığının bozularak kamu düzeninin gerçekten sarsılması tehlikesine davetiye çıkarmış hissedebilir kendini. Yine pragmatizme göre azın-

lğa karşı çoğunluğun korunması ve böylelikle toplum için azami faydanın sağlanması, başka bir ifadeyle pire için yorgan yakılmaması elzem sayılır.

Ama insan bir toplum içinde doğuyorsa ve o toplum ile onun yasalarını seçme şansı yoksa, kendini toplumun insafına bıraktığı söylenebilir. Esasında, özellikle güvenlik talebi ile, tek bir birey olarak pek de fazla söz hakkı olmadığı bir toplumda yaşamaya mecbur olan kişinin, o toplumdan kendi yaşam hakkını talep etmesi gayet mantıklıdır. Bir yurttaş bir taraftan kanserle mücadele edip bir taraftan acılar içinde kıvrılırken, çektiği acıyı dindirmesine izin verilmediğinde nasıl olur da onun yaşam hakkına toplum tarafından saygı gösterildiği, bu hakkın korunduğu, bu yolla da güvenliğinin sağlandığı söylenebilir? Kaldı ki, toplumun da bir insanın ölümüne tanık olurken ve o insan gözlerinin önünde dayanılmaz acılarla kıvrılırken ona eroin enjekte edilmesinin, ileride toplum sağlığını ve kamu düzenini bozacağını düşünmesi hayatın olağan akışına aykırıdır. Nitekim hem hemşire hem de narkotik polisi kamu düzeninden sorumlu memurlar oldukları halde suçu, cezayı ve dolayısıyla yasayı tanımamış, Rémy'nin çektiği acıya ilgisiz kalamamışlardır.

Günahım Boynuma

Dirençlidir Rémy, hem çektiği o kadar acıya hem de bütün bedenini saran kansere rağmen bir türlü ölmemektedir. Ama o hastaneden sağ çıkamayacağını da gayet iyi bilir. Zaten hiçbir hekim de aksini söyleyerek onu umutlandırmaz. Hayatı bir karabasana dönüşmüş, eroin aldıktan sonra gelen kısa süreli rahatlama dışında, yaşamak dayanılmaz hale gelmiştir onun için. Üstelik hastalanmadan önce o kadar hayat dolu biridir ki, onun için yaşama bu şekilde devam etmek ölmekten bin beterdir. Çapkın biridir, ama kesinlikle sevimsiz değildir; en azından kadınlara karşı. Öyle olmalı ki hem eski eşi

hem de eski sevgilileri başucundan bir an olsun ayrılmazlar. Acı çekmediği zamanlarda şen şakrak haliyle herkesten daha çok neşelendirir çevresindekileri. Böyle zamanlarda sanki başı ve gövdesi birbirinden ayrı iki parçadır ve baş, gövdenin yaşamına devam edebilmesi için sonradan monte edilmiştir. Ve akli melekeleri zerre kadar hasar görmemiş bu parlak adam, artık çürümüş bedeninde yaşamak istemez, ötanazi ister.

Ötanazi birçok ülkede yasal değil ve iktidarın, kişiyi kendisinden bile koruma ihtiyacı bu konuda da iş başında. Yasalar kişinin kendi isteğiyle ölmesini içeren bir hakkı tanımıyor bu ülkelerde. Yine bu hukuk anlayışına göre, her ne kadar kişinin kendisi ölmeyi talep etse de ötanazi başka birinin yardımını gerektirdiğinden ve fiil esasında başkası tarafından işlendiğinden insan öldürme suçu/cinayet sayılıyor. Cinayetin suç sayılmadığı bir ülke ise – hukuka uygunluk sebepleri olan meşru müdafaa, ıztırar hali hariç– halihazırda mevcut değil. Zaten gücü yeten herkesin herkesi öldürebildiği bir toplumda yaşamamak uğruna değil midir yurttaşları istemedikleri bir düzene boyun eğdiren, onlara istemedikleri hayatları yaşattıran? O halde, artık yaşamak istemeyen ve yaşam hakkından vazgeçmeye hazır olan birini zorla yaşatmaya çalışmak kamu düzenine nasıl bir fayda sağlayacaktır? İnsan öldürmenin suç sayılmasının sebebi, insanların güvenlik ihtiyacını karşılamak ve yaşamlarını sürdürmelerini sağlamak ise zaten yaşamak istemeyen, dolayısıyla toplumun ona sağladığı güvenlikten vazgeçmiş bir insan, toplumla mutabakatını feshetmiş sayılmalıdır. Yasaların, yurttaşları kendilerine karşı dahi koruduğu ve mağdurun talebi olmasa da faili cezalandırdığı durumlarda, o kişi hâlâ o toplum içinde yaşamaya devam ettiğine göre, iktidar kendini o kişinin güvenliğini sağlamak ve suça ilişkin cezanın caydırıcılığı yoluyla kamu düzenini korumak zorunda hissedebilir. Ama bu dünyadan kendi isteğiyle göçüp gitmek isteyenlere yardım edenleri cinayete suçlamak, esasında feshedilmiş ve artık geçersiz bir mutabakatın yükünü başka birinin omuzlarına yüklemenin menfi sonucundan başka anlam ifade etmez. Kaldı ki,

ötanazinin yasal olduğu ülkelerde bu uygulama ancak belli şartların gerçekleşmesi halinde geçerli ise de, belki tamamen sağlıklı ama artık yaşamak istemeyen, kendini öldürmeyi de beceremeyen reşit bireylerin ötanazi hakkının olması gerekir, çünkü kişi yaşam hakkını kullanmak istemiyorsa toplumun ve yasalarının ona rağmen bu hakkı korumasının kimseye faydası olamaz. Yaşam hakkı, kişi iradesinin aksine, başkasının onun adına ve yerine kullanacağı bir hak değildir, olmamalıdır.

İşçiler İşçi mi Kalsın?

Batı hastanelerinin Türkiye'deki hastanelerden çok daha konforlu olduğunu düşünürüz ama Barbarların İstilas'ında Rémy'nin tedavi gördüğü hastane, sanki seksenli yılların Türkiye'sinden fırlamış ve Kanada'nın orta yerine düşmüş gibidir. Her yeri dökülmektedir, çok kalabalıktır ve hastaların ufak taleplerini bile karşılamaktan çok uzaktır. Bir hastaneden ziyade distopik bir bilimkurgunun salaş ve gri mekânlarını andırır. Rémy de yine her yeri dökülen havasız ve karanlık bir odada yatmaktadır. Babasıyla canhıraş bir halde ilgilenen Sébastien, onun daha iyi bir odaya alınması konusunda ısrarlıdır. Döktüğü onca dil işe yaramayınca hastane müdürüne rüşvet teklif eder ama müdür, Kanada'nın bir üçüncü dünya ülkesi olmadığını söyleyerek teklifi reddeder. Üzerinde fakir düşmüş soylularınkine benzer bir kibir göze çarpar, onlar da tıpkı bu müdür gibi gerçeklikten kopmuş ve eski alışkanlıkların etkisiyle burnundan kıl aldırmayan tavırlarını yaşamları boyunca sürdürmüşlerdir. Hastane ne kadar dökülürse dökülsün, bir üçüncü dünya ülkesiyle aynı kefeye konulmak ziyadesiyle sarsmış olmalıdır müdürü. Ama Neoliberalizmin her yeri vurduğu, sosyal hakların bir bir yurttaşların elinden alındığı, yaşam kalitesinin ve gelirlerin düştüğü, tüm bunların ceremesini köklü yurttaşlık bilincine sahip bir halkı olan Batı'nın çok daha fazla çektiği bir dönemde, eski emperyalist zihniyetin sarsılması anlaşılamayacak bir durum değildir.

Müdür, Sébastien'a bu tür taleplerin mutlaka sendikanın onayından geçmesi gerektiğini söyleyerek doğru adresi gösterir. Sendika sorumlusu, müdür kadar gururlu ve kibirli değildir, ne de olsa mavi yakalı bir emekçidir ve kendini ülkesinin şerefini korumak zorunda hisseden bir bürokrat gibi davranması gerekmez. Üstelik bir mavi yakalı olarak asgari bedelle azami faydayı sağlamak konusunda ondan daha maharetlidir. Birinci dünya ve üçüncü dünya arasında herhangi bir karşılaştırma yapmaya gerek duymadan, belki de bunu yapmasını sağlayacak eğitimi almaya fırsatı olmamış bir emekçi olarak aralarında ne fark olduğunu bilmeksizin, hastanenin en azından bir kısmının elini yüzünü düzeltecek birkaç inşaat malzemesi karşılığında Rémy'nin daha iyi bir odaya geçmesini sağlar.²⁸

Bu arada Sébastien'in bilgisayarını çalınır ve hastanenin güvenlik bölümüne başvurur. Güvenlik görevlisi ona bir form doldurmasını ve bunu polise ileteceklerini söyler. Söylediğine göre sendika sadece işçileri korur ve işçilere yönelik suçlarda polis gelir ancak. Devlet işçileri değil, işçiler devleti ele geçirmiştir sanki. Hastalara gelince, onlar sadece bir hastanenin hastane olması için gerekli figürler gibidirler. Sonunda Sébastien da bu gerçeğin farkına varmış ve bilgisayarının bulunması için güvenlik bölümünden medet ummaktan vazgeçip, daha önce uzlaşmakta hiç zorluk çekmediği sendika yetkilisine başvurmuştur. Sendika yetkilisi ve iki arkadaşı, bir masanın başında deri ceketleri ve uzun saçlarıyla bir şehir çetesi gibi oturmaktadırlar o esnada. Belki de müdürün bir birinci dünya ülkesinde böyle şeyler olduğundan haberi yoktur, işçilerle muhatap olmayı tercih etmiyorsa. Ya da kendisi birinci dünyada kalarak ve üçüncü dünyanın rüşvetçiliğini başkalarına havale ederek soylu ellerini kirletmek istemiyordur, bilemeyiz.

²⁸ Kanada'da, özellikle Quebec gibi işçi nüfusunun daha yoğun ve sol ideolojinin nispeten güçlü olduğu bölgelerde hastane gibi bazı kurumlardaki bazı görevler sendikalar aracılığıyla yürütülmekte ve güvenlik sendikalar tarafından kontrol edilmektedir. Sendikanın kontrol ettiği bir hastane rüya gibi gelebilir, nasıl kontrol ettiğine bağlı olarak elbette.

Barbarların İstilas

Sébastien, çalınan bilgisayarı için sendika yetkilisine başvurmadan önce, hastanenin güvenlik bölümüne gittiğinde, güvenlik görevlisi televizyon izlemektedir ve ekranda 11 Eylül saldırıları görüntüleri eşliğinde, karışık bir kitaplık önünde, akademisyen olması kuvvetle muhtemel, gözlüklü, “smart casual” giyimli bir adam demeç vermektedir. Bu saldırının bir barbar istilasının başlangıcı olduğundan dem vurmakta, güvenlik görevlisi de faltaşı gibi açılmış gözlerle onu dinlemektedir. Ama barbarlardan korkarken burnunun ucunda hastaların eşyaları çalınmakta, polise verilecek liste çarşaf gibi uzamaktadır önünde. Barbarların istilas denilince gözleri faltaşı gibi açılan görevli, iş hırsızlığa gelince evinde televizyon izleyen bir emekliye dönüşür. Nasıl olsa onu koruyan bir sendika vardır. Onun hali de, kamu düzeni adına, ortalıkta kendinden geçmiş eroınmanların dolaşmasını istemeyen ama yaşlı bir adamı ağrıdan öldürmeye gönlü razı olan yargıcınki gibidir. Burnunun ucunu görmez ama hayali bir istila onu dehşete düşürür.

Aynı korku narkotik polisinde de görülür. O daha karamsardır, barbar istilasının zaten çoktan gerçekleştiğini düşünmektedir. Uyuşturucunun kaynağının İranlılar, Iraklılar, Lübnanlılar, Türkler ve İtalyanlar olduğunu ifade eder. Temiz birinci dünyaya –İtalya hariç, ki zaten onlar da gevşek bir Akdeniz halkıdır– üçüncü dünyanın pisliği bulaşmış, medeniyet barbarlığın hışmına uğramıştır. Aynı mantık Amerikan polisiyelerinde, özellikle dizilerinde de ziyadesiyle mevcuttur. Temiz Amerika’ya uyuşturucu ve terör ya Araplardan ya da Hispaniklerden bulaşır. Bunda ABD’nin hiçbir suçu ve günahı yoktur. Birinci dünya üçüncü dünya karşısında her zaman bir çocuk kadar saf ve temizdir.

Rémy ile ilgilenen hemşirelerden biri de farkındadır istilanın; tıpkı narkotik polisi, güvenlik görevlisi ve demeç veren akademisyen gibi. Zaman kötü bir zamandır, üstelik 11 Eylül gibi bir barbar sal-

dırısı hâlâ kara ve yoğun bir bulut gibi üzerlerinde dolaşmaktadır. Hemşire, Rémy'nin acı ve ağrı çekmediği, nispeten kendini iyi hissettiği bir anda söylemiştir zamanın kötü olduğunu. Ama buna şiddetle karşı çıkar Rémy. Evet, XX. yüzyıl kötüdür. 100 milyon insan ölmüştür; sadece 10 milyonu Rusya'da, kendi topraklarında, 20 milyonu Çin'de telef olmuştur. Ama XVI. ve XVII. yüzyılda İspanyollar ve Portekizliler 150 milyon Güney Amerika yerlisini katletmiştir. Arkalarından gelen Hollandalılar, İngilizler ve Fransızlar tarafından öldürülen 50 milyon yerli de işin içine katıldığında ölü sayısı toplam 200 milyondur. Üstelik o zaman gaz odaları da yoktur, bu işi baltayla halletmişlerdir ve bu şekilde insan öldürmek çok daha zor olsa gerektir. Ve daha da ilginç bu katliam müzelerde sergilenmiyordur. "İnsanlığın tarihi, dehşetin tarihidir" der yaşlı adam.

Antik Yunan, Doğu halklarına "barbar" diyordu. Onun ve Roma'nın üzerine kurulu Batı uygarlığının da aynı jargonu kullanması tuhaf sayılmaz. Batı'nın tarih anlayışının ilerlemeci olduğu ve bu anlayışı tüm dünyaya dayattığı da doğrudur. En iyi kanıtı da yakın zamana kadar siyaset ve ekonomi literatüründe başat bir yer teşkil eden "gelişmiş, "gelişmekte olan" ve "gelişmemiş" ülke ayrımlarıdır. İlerlemeci tarih anlayışının doğru olduğu kabul edilse bile, özellikle 11 Eylül'den sonra dillere pelesenk olan "barbar" kavramının Batı tarafından bu kadar yoğun kullanılmasının o anlayışa gölge düşürdüğü ortadadır, çünkü tarih ilerlemeci bir mantıkla "ilerliyorsa" halihazırda hiçbir toplum barbar olarak kalmamış olsa gerektir; fazlaca içeride kalmış birkaç küçük kabile dışında. Aksi kabul edilirse ilerlemeci tarih anlayışı çöpe gider. Başka bir ifadeyle, XXI. yüzyılın ilk çeyreğinde hâlâ dünya üzerinde barbarların olduğu kabul ediliyorsa tarihin ilerlemeci değil döngüsel olduğu düşünülebilir. Bu durumda da Batı'nın önünde iki seçenek vardır: Ya Antik Yunan'ın düşündüğünün aksine tarihin belli dönemlerinde kendisinin de –tıpkı 200 milyon Güney Amerikalı'yı katlettiği zamanlarda olduğu gibi– barbar olduğunu ve bu aşamadan sonra barbarlıktan uygarlı-

ğa geçtiğini kabul edecektir –çünkü ilerlemeci tarih anlayışı ancak bu yolla tutarlı hale gelebilir– ya da tarihin düz bir ilerleme hattında değil, kesintiye uğrayarak, bazen başa dönerek bazen ilerleyerek, nihayetinde kendi etrafında dönerek gerçekleştiğini kabul edecektir ki, XX. yüzyıldaki Nazi tecrübesi göz önüne alındığında ikinci yolun daha akılcı olduğu görülebilir. Bu durumda da, Nazi tecrübesinin yaşandığı bir uygarlığın, başka halkları Antik Yunan terimleriyle tanımlamasının nasıl bir abesle iştigal olduğu ortaya çıkar.

Yüzleşmek önemlidir, bir birey olarak bile hatalarımızla ya da geçmişimizle yüzleşmediğimiz takdirde kendimiz ve yaşamımız hastalıklı bir hale gelebilir. Bunu yapmadığımız zaman aynı hataları tekrarlar ve hep aynı çukura düşeriz. O yüzden binlerce lira para akıtır insanlar terapilere, bundan sonrasına sağlıklı bir şekilde devam etmek ve aynı çamurda debelenip durmamak için. Willy Brandt'ın Nazilerin yaptığı soykırım için diz çöküp özür dilemesi sembolik olarak önemlidir, Almanya'nın soykırımın maddi ve manevi bedelini ödemesi ise ondan çok daha önemli. Ama işin başka bir boyutu da var. Siyasetin, insan ilişkileri gibi samimiyet gerektirmesi rasyonel kabul edilmez, zaten değildir de. Almanya'nın Nazi icraatine karşı tutumunu, gerçek bir pişmanlık olarak değerlendirmek konusunda bazı çekincelerimizin olması hiç mantıksız sayılmaz. Almanya savaş sonrasında halen bir Avrupa toplumu içinde yaşıyordu ve ona her bakımdan göbekten bağlı idi, elbette İkinci Dünya Savaşı'nın aktörlerinden biri olan ve esas gücünü bu savaş sonrasında edinen ABD'ye ve tüm Batı uygarlığına. Batı'nın savaş sonrasında Almanya'ya uyguladığı yaptırımları saymazsak, bundan sonra varlığını sürdürmesi için olduğu yerde kalması gerekiyordu, nihayetinde komşularıyla anlaşamayan bir apartman sakininin bir gece ansızın evden taşınması gibi değildi iş. Ama İngilizlerin, Fransızların, Hollandalıların, İspanyolların ve Portekizlilerin Güney Amerika önünde sembolik de olsa diz çökmelerinin hiçbir anlamı yoktu, getirisi de. Nihayetinde oradan alınacak olan alınmış, verilecek olan verilmemiş, hesaplar kapatılmış, herkes kendi yoluna git-

mişti. Ayrıca Güney Amerika'nın Batı toplumuna karşı ne maddi ne de 200 milyon insanın cinayetiyle onu suçlayacak uluslararası düzeyde bir yaptırım gücü vardı. O yüzden de Batı toplumu ne Güney Amerika önünde diz çöktü ne de tazminat ödedi. Bu tıpkı ABD'nin dünya üzerindeki polis gücünü kullanmasına benziyordu. Bir "dünya polisi"nin asayiş bozulduğunda anında olaya müdahalesi beklenebileceği halde ABD, "bana dokunmayan katliam bin yaşasın" şiarından hareketle Afrika iç savaşlarına ve diktatörlüklerine müdahale etmeye gerek duymadı, Ortadoğu'nun aksine. Afrika da vakti zamanında Batı tarafından ziyadesiyle kullanılmış ve artık alınacak hiçbir şey kalmadığında dünyanın çöplüğü misali kenara atılmıştı, ona bir şey verildiğiye zaten görülmemiştir. Oysa mevzu dünya barışını ve toplumsal yaşamın devamını tehlikeye sokacak bir güvenlik sorunuysa ABD'nin yumruğunu Afrika'ya bütün hidetiyle vurması gerekirdi.

Lozan Antlaşması sırasında azınlık haklarından bahsedildiğinde ortada azınlık filan kalmamıştı yeni Türk devletinde. 1915 öncesinde hiç de azınlık sayılmayacak Ermeniler ve Rumlar, Lozan sırasında azınlık bile değildi artık, eser miktardaki kılıç artıklarını saymazsak elbette. İttihat ve Terakki ise bir Osmanlı artığı sayılarak, onların çektiği acıların yükü Batı tarafından yeni Türk devletine sirayet ettirilmedi ve bu devletin tarihi herkes tarafından yeniden başlatıldı. Sanki Türkler, o kadar övündükleri –ama neredeyse tamamı kabilelerden öteye gidememiş– onca devleti kurmamış ve kendilerini o devletlerin devamı saymamış gibi, Batının da izniyle tarihlerini sıfırdan başlattılar; tıpkı Çin'de Mao Zedung'un yaptığı gibi. Oysa bu, pratikte mümkün olmadığı gibi ne akılcı ne mantıklı ne de rasyoneldi. Ne ilerlemeci ne de kesitlerle karakterize edilebilecek döngüsel tarih anlayışına uygundu. Sanki, yeni Türk devletine kadar böyle bir toplum hiç varolmamıştı. Belki de o yüzden sıklıkla TC'nin emekleme döneminden söz edilir, içine doğduğu toplumdan ve onun sevap ve günahlarından bağımsız olarak. Yeni Türk devletinin, nalıncı keseri gibi her şeyi kendi lehine yontarak, yükümlülüklerde tarihsel geçmi-

şini dışlaması ama iş haklara ya da köken ve köklü geçmişin sağladığı avantajlara gelince Moğol İmparatorları Cengizhan ve Timur'u dahi –ki, halihazır iktidarın sonuna kadar sahip çıktığı Osmanlı İmparatorluğu'nun seleflerinden Yıldırım Bayezit'i, herkesçe bilindiği üzere bizzat Timurlenk Ankara savaşında yenmiştir– kendinden sayması, belki de şimdiye dek görülmemiş bir şekilde zuhur eden bir tarih anlayışının ilk ve tek örneği olabilir. Türk devletinin her iki tarih okumasını yok sayarak, varlığını 1923'ten başlatması yeterince abesle iştigal olmakla birlikte, bu konuda da bir tutarlılık yoktur aynı ulusalcı anlayışta. Türk devleti 1923'te doğmuş kabul edilmesine rağmen Ermeni soykırımı hakkında “biz sorumlu değiliz” demek daha mantıklı olduğu halde “yapmadık” denilerek İttihat ve Terakki'ye sahip çıkılır. Bu durumda da yeni Türk devleti ve onun kutsayıcılarının hangi tarih anlayışını benimsedikleri, ilerici mi, kesitlerle sekteye uğrayan döngüsel mi, yoksa olamayacak bir şekilde tarihi kurgusal bir noktadan başlatıp gerisini yoksayan sürreel bir anlayışı mı benimsedikleri belirsizdir. O kadar belirsizdir ki, bir savunma kurumu olan ve iktidara karşı halkın haklarını savunmakla mükellef İstanbul Barosu bile, başka işi gücü yokmuş gibi, periyodik olarak Ermeni soykırımı olmadığını kendince kanıtlamaya çalışmaktadır. Hatta bu konuda resmi tarihin ona bir görev yüklediğine o kadar inanmıştır ki, gerçekte hiç hazetmediği Osmanlı İmparatorluğu'nun bir kurumu olan İttihat ve Terakki'yi aklamayı görev sayarak soykırma “tehcir” ya da “iskan” demeyi tercih etmiştir.

“Duvarı nem, insanı gam öldürür” derler. Rémy hayata karşı bütün vurdumduymazlığına ve çok kısa süre sonra öleceğini bilmesine rağmen hâlâ aynı öfkeyle insanlığa karşı duruyorsa, bu öfkedir belki de onu hasta eden. Kimseye bir kötülüğü dokunmamıştır, eski karısı bile onu hâlâ sevmektedir, yıllarca onu aramayan oğlunun küçükken üstüne titremiş, hastalandığında kendini parçalamış, öğretmenleriyle bile kavga etmekten çekinmemiştir. Pek sevilen

bir hoca değildir; öyle ki Sébastien, onun mutlu olması için, ancak para karşılığı birkaç öğrencisini çağırabilmiştir ziyaretine. Yeni nesli nasıl mutlu edeceğini bilmeyen bu yaşlı hoca, hastalandığı zaman kendisinin yerine geçecek hocayı öğrencilere tanıttığında, onlardan yalnızca “bu, sınavlarımızı etkileyecek mi?” sorusu gelmiştir. O kadar şaşırır ki, neredeyse aynı dili konuşmadıklarını hissedersiniz. Nihayetinde basireti bağlanır ve dili tutulur, ağzından sadece bir “hayır” çıkar. Fildişi kulelerinden çıkmadan yaşayan insanlardan söz ederiz bazen, sadece kendi çevrelerini gördüklerini ve orada mutlu yaşayıp öldüklerini düşünürüz; çoğu zaman haklıyızdır da. Rémy de öyleydi; öğrencisinin, esasında çok sıradan ve dönemin ruhuna hiç aykırı olmayan sorusu karşısında apışıp kalmıştı. O da tıpkı, hastanedeki hırsızlıklara duyarsız kalırken bir barbar istilasından korkan güvenlik görevlisi gibi burnunun ucunu göremediği halde, gözlerden uzak bir kır evindeki dost sohbeti sırasında, oturduğu yerden Mao Zedung’a ve öteki zorbalara öfke kusuyordu. Güvenlik görevlisi için hastanede yaşanan hırsızlık olayları ne kadar önemsizse, “bu, sınavlarımızı etkileyecek mi?” diyen öğrenci de o kadar önemsizdi yaşlı adam için. Birinin aklı barbar istilasında, ötekininki geçmiş katliamlarda kalmıştı. Biri gelecekteki suçların, öteki geçmişteki suçların derdindeydi; ama ikisi de döküntü bir binanın boyasız, gri duvarlarına hapsolmuştu. Sanki ikisi de gökten o hastaneye zembille inmiş, biri geçmişten diğeri gelecekten gelmiş, Rémy geçmişte, güvenlik görevlisi gelecekte takılıp kalmıştı.

Film, 2003 tarihli. Rémy'ye göre ne XVI. ve XVII. yüzyıldan ne 1915'ten ne de 2003 yılından bu yana kimse soykırımlar için müze inşa etmemiş. Uyuşturucu yüzünden yılda kaç insanın öldüğü ve bundan üçüncü dünya ülkelerinin ne kadar sorumlu olduğu başka bir tartışma konusu olmakla birlikte, azami kayıp sayısı dile getirilse bile, o birinci dünyanın ve eski imparatorlukların yaptıkları katliamlar sonucu ölen insanların sayısıyla karşılaştırıldığında, büyük ihtimalle sonuç katliamlar lehine çıkacaktır. Dolayısıyla gerçek bir

“barbar” istilasının sonuçları ile toplum sağığı ya da kamu düzeni açısından tehlike teşkil eden bireyleri karşılaştırdığımızda Batı toplumunun diğerlerine yüklü miktarda borçlu olduğu açıklığa kavuşur.

Kanada’da ötanazi yasal olsa da Rémy yine rahatından ödün ver-meyerek ağrısız ve acısız bir ölümü tercih edecek, eroin bağımlısı genç kızın yardımıyla ve dostlarının arasında, onlarla vedalaşarak yasadışı bir şekilde ölüme gidecektir. Kanada’nın böylece bozulan kamu düzeni bundan sonra belki de kendine hiç gelemedi!

Türkiye Sinemasında Yargı

Zehra Çiğdem Özcan

Sinema sıkıcı yerleri makaslanmış hayattır!

Alfred Hitchcock

Vakti zamanında “yerli dizi yersiz uzun” sloganıyla bir kampanya yapılmıştı. Dizi sektörü, uzun çalışma saatlerinden çok şikayetçiydi; çünkü yapımcı her hafta yüz yirmi dakikalık, bir sinema filmi süresindeki bölümü kanala teslim etmek zorundaydı. Henüz hiçbir şey değişmedi ve televizyon dizileri Türkiye’de hâlâ yüz yirmi dakika, her ne kadar daha az maliyetli ve daha kısa süreli internet dizileri hayatımıza çoktan girmiş olsa da.

Her hafta bu uzunlukta bir bölüm/film ortaya çıkarmak gerçekten çok zor olmalı. Bu konuda en büyük yükü ise senaristlerin ve tretman yazarlarının çektiği söylenebilir. Sürekli olarak yüz yirmi dakika –acımasız reyting savaşının baskısı altında– seyircinin ilgisini çekmek ve canlı tutmak, aynı gün ve saatte yayınlanan başka dizilere onu kaptırmamak ve zappingi önleyebilmek gerçekten büyük çaba gerektirir. Bunu sağlamanın ise pek çok yolu

vardır. Ülkenin yükselen siyasi ya da sosyal trendlerini takip edip uygulamak, hayatta her şeyin mümkün olduğunu iddia ederek mutsuz ve umutsuzlara biraz moral zerketmek, örneğin yoksulların birkaç basit yöntemi uygulayarak zengin olabileceğini göstermek, böylelikle – iki saat için de olsa– asgari ücretle mesai yapıp eve yorgun argın dönenlerin rutin hayatlarını başka dünyaların hayaliyle mest etmek, yapımcıların ve televizyon kanallarının istediği izlenme oranına kavuşmalarını sağlayabilir. Ama bütün bunlar her durumda belli bir ritme ve hıza uygun olmak zorundadır. Aksi takdirde dayatılan durağan tempo seyirciyi sıkır ve başka kanala/diziye zıplamasına engel olunamaz.

Öyleyse söz konusu ritmi ve hızı sağlamaya yönelik olarak senaristlerin ve tretman yazarlarının başka unsurları işe koşmaları gerekir. Seyircinin sıkılmaya başladığı anda ortaya çıkan bazı sahneler ritmi ve hızı artırarak adrenalin yükseltip, onun başka mecralara savrulmasını önler. Hayat/rejting kurtaran bu devalardan en önemlileri hastane ve mahkeme sahneleridir. Bir insanın gündelik yaşamında ciddi hastalıklarla ve yargıyla karşı karşıya gelmesi istisnai olmasına rağmen yerli dizilerde tempo düştüğü anda bir kahramanın hastaneye ya da mahkemeye düştüğünü görmek, bunların insan yaşamının rutini olduğunu düşündürebilir seyirciye.

İnsanın, yaşamı boyunca üzüntüden kaçmaya ve mutluluğunun peşinde koşmaya eğilimli olduğunu iddia eder birçok düşünür. Dolayısıyla hastane ve mahkeme gibi üzüntü ve kaygı verici mekânların sakini olmayı kimse istemez. Çünkü her ikisi de insanın normal yaşamına sekte vuran ve yaşam ritmini bozan olumsuz olgulardır. Bu olgular kendi yaşamını etkilemediği, başka bir ifadeyle kendisi ya da çok sevdiği bir yakını hastane ya da mahkemeden uzak kalabildiği sürece insan, onun kadar şanslı olmayan diğerine “geçmiş olsun” deyip gündelik yaşamına devam eder. Diğer taraftan bu mekânlara dair sahnelerin gerçek hayatta değil, televizyon dizisi

gibi bir kurguda yer aldığı ortadaysa, bu kurgunun seyirciye üzüntü vermekten ziyade onu heyecanlandıran ve yaşam ritmini bir anlık da olsa değiştirip yükselten bir araç olduğu kabul edilebilir.

“Gelenek” sözcük anlamıyla öteden beri yapılagelen şeyler ve alışkanlıklar ile geçmişle olan bağın korunması ise televizyonun da bir geleneği olduğunu kabul edebiliriz. Yerli dizilerin söz konusu olağandışı sahnelerle düşkünlüğüne bakıldığında bunların gökten zembille inmediği ve özgün birer buluş olmadığı, aksine çok tanıdık bir geleneğe uyduğu görülür. Yeşilçam melodramlarının neredeyse tamamında kullanılan hastane ve mahkeme sahnelerine dair geleneğin, yerli dizilere sirayet ettiği hemen fark edilebilir. Yeşilçam filmlerinden birebir uyarlanan onlarca diziye bakıldığında ise bu geleneğe nasıl bağlı kalındığı çok daha net anlaşılır.

Yeşilçam seyircisi açısından filmin sonunda kadınla erkeğin kavuşması filmin iyi olduğuna, kavuşamaması filmin kötü olduğuna dair kesin delil içeriyorsa, seyreden seyir sonunda mutlu olmayı arzulamış demektir. Yine, hastane ya da mahkeme sahneleri sayesinde heyecanlanan ve ekran ya da perdeye mihlanan seyirci, iyilerin hastaneden ve/veya hapishaneden kurtulduğunu, kötülerin ise cehennemi ya da kodesi boyladığını gördüğünde hem ilahi hem dünyevi adalete olan inancı pekişir ve evine ya da yatağına giderken ruhu sevinçle dolar. Neyin ne olacağını bilmediği ve heyecandan kalbinin küt küt attığı anlarda biraz sıkıntı yaşamışsa da sonunda hem film kahramanları hem de kendisi huzura kavuşur.

Seyirciyi ekrana ya da perdeye kilitlemek için hastane ve mahkeme sahnelerini yapımcıların çok sık kullanmasının nedeni yoğun bir merak uyandırmaksa eğer, her iki seçim de boşuna yapılmış değildir. Genellikle insanlar –özellikle de Türkiyeliler– sağlık sorunları ortaya çıkmadıkça tıp konusunda bilgi edinme ihtiyacı duymazlar. Bedenleri alışılmadık bir sinyal vermediği, hatta bu sinyal uzun sürmediği sürece bir hekime başvurmazlar. Rahatsızlık

ortaya çıktığında ise –tıbba karşı böylesi bir yabancılıktan dolayı– durum tam bir muammadır, çünkü başı ağrıyan biri beyninde tümör olduğunu düşünebilir. Dolayısıyla bir sağlık kuruluşuna adımını atan kişi kadar saf ve temiz biri yoktur dünyada. Bu nedenle izlediği kurguda aynı belirsizlik ve bilinemezlikle karşılaşan seyircinin durumu da, tıpkı tıp dünyasından bihaber, sağlık kuruluşunun koridorlarında çaresizce gezindiği gibi heyecanlı, endişeli ve stresli olacak, başka kanala geçmeyi aklının ucundan bile geçirmeyecektir.

Yargı konusunda da durum farklı değildir. Başı yargıyla derde girmemiş birinin mahkeme, adliye, yargı ve hukuk hakkında genellikle en ufak bir fikri yoktur. Komşusuna hakaret eden biri hapiste çürüyeceğini ya da sahte reçete işine bulaşmış bir hekim yargılanmayı hiç aklına getirmeden, sadece bağlı bulunduğu meslek birliğinden uyarı cezası alacağını düşünebilir. Böyle bir yurттаş Türkiye yargısında, ezelden beri izlediği Amerikan filmlerine atıfla, jüri olduğunu sanabilir ve eğer tanık olarak mahkemeye çağrıldıysa yargıcın “yemin eder misin?” sorusuna sağ elini kaldırarak yanıt verebilir –her iki örnek de sık sık yaşanır. Kısaca hem tıp hem de hukukta yurттаş için ortada muazzam bir bilinmezlik vardır.

Ancak tıbbın ve hukukun yurттаşlar için tamamen bir muamma olması, gösteri dünyasının aktörlerini ilgilendirir mi? Bir yerli dizide, bir Yeşilçam melodramında, güncel bir sinema filminde ya da ücretli bir platformun Amerikan dizisinde hastanedeki kahraman hakkındaki bütün semptomlar, tedavi seçenekleri, olasılıklar ayrıntıları ile tartışılmak zorunda mı? Ayrıca seyircinin iyi vakit geçirmek isteyen bir müşteri gibi değil de bir tıp ya da hukuk öğrencisi gibi davranmasının –kendisi de dahil– kimseye herhangi bir faydası olur mu? Televizyonun ya da sinemanın işlevi –kamu spotlarında olduğu üzere– seyirciyi bilgilendirmek midir yoksa bunlar birer sanatsal ya da ticari faaliyet midir?

Tıp ve hukuk gibi disiplinleri içeren tüm profesyonel mesleklerin, kendi kavramları ve kendine has bir dili vardır; özellikle hukukta bu durum, hepsinden daha belirgindir. Her ne kadar böyle olmak zorunda değilse ve bu özel dil ayrı bir tartışma konusu olsa da ne yazık ki dilini ve içeriğini yurttaşın anlamasının mümkün olmadığı bir tarihsel süreçten geçmiştir hukuk. Üstelik bu farklı dil, hukukçular tarafından da onaylanır; çünkü onun sayesinde kendilerini diğerlerine karşı farklı ve özel hissetmelerinin yanı sıra, yurttaşların kanun metninden pek bir şey anlamamaları müşteri/müvekkil portföylerini fazlasıyla kabartır.

Ama hukukun tıptan farklı bir yanı vardır: Her ne kadar hekimlik kamusal bir görev olsa da, tıp genel olarak özel alana, insanın sağlığına ilişkindir. Hukuk ise kişiye özgü özel alanları düzenlemekle ve bu düzenlemeler de yine hukukun başat işlevlerinden biri olmakla birlikte, esasında özel hukuk da dahil olmak üzere, kamusal bir mesele ve kamusal bir disiplindir. Dolayısıyla yurttaşların hukuk alanındaki bilgisizliği ve hukukun bilinemezliğinin sonuçları çok daha farklıdır tıbbı göre. Halkın sağlıklı olmaması ya da bireyin bir hastalık yüzünden yaşam kalitesinin düşmesi, sakatlanması ya da ölmesi biyopolitik nedenlerle devlete bağlanabilir. Bütün bunların dışında sağlık her halükârda kamusal bir meseledir ve devletin özel ilgi alanlarından biri olmak zorundadır. Bireyin devletle yaptığı mutabakatta sağlıklı bir yaşam sürme hakkının olduğu tartışmasızdır. Ama hukuk toplumsal yaşamın omurgası, olmazsa olmaz bir devlet aygıtıdır. Başka bir ifadeyle, hukukla kamusal düzen arasındaki mesafe, tıpta olduğundan çok daha kısadır. Bir hastanın ölmesi halinde doktor suçlanabilir ama bir sanığın haksız yere idam edilmesinin sonuçları yalnızca kararı veren yargıçla sınırlı kalmaz. Çünkü hukukun bir devlet ayağı, başka bir ifadeyle siyasi ayağı muhakkak mevcuttur. Hastaneden üzüntüyle çıkan hasta doktorun beceriksizliğinden dem vurarak daha ötesini düşünmeye gerek duymayabilirken, işverenine karşı dava kaybeden işçinin öfkesi yargıca, yargıya, devlete ve nihayetinde kapitalist düzene kadar

ulaşabilir. Bunun bir nedeni de, hukukta her zaman –birinin devlet olduğu durumlar da dahil olmak üzere– iki ya da daha çok taraf olmasıdır ve bu da adalet olgusunun sık sık açığa çıkmasına neden olur. Adalet ise, insan sağlığından çok daha siyasi bir kavramdır.

Yeşilçam melodramlarında ve yerli dizilerde hukuksal bir sorun ya birdenbire ya da zaman içinde ortaya çıkar. Her iki durumda, mahkeme sahnesi ya da sahneleri en fazla birkaç dakika sürer. Bu sahneler genellikle yargılamanın sonundaki hükmün açıklandığı sahnelerdir ve seyirci davanın nasıl başladığını, geliştiğini ve sonuca ulaşıldığını hiçbir zaman görmez. Bazı durumlarda davanın uzadığı ve bitmediğine dair bilgiler verilir ama buna ilişkin herhangi bir sahne çekilmez. Kısaca seyirciye yalnızca davanın sonucu, yargılama safhası es geçilerek, “tebliğ edilir”. Verilen hüküm de genellikle adildir, iyiler aklanır, kötüler cezasını bulur; kazara buna aykırı bir hüküm verilmişse filmin ya da dizinin sonunda yeniden bir yargılama yapılır ve mutlu sona çoğunlukla ulaşılır. Zaten adaletsiz bir sonuç sözkonusu ise bu, esasen ilgiyi canlı tutmak için ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca verilen olumsuz hükmün nedeni kesinlikle yargı ve yargıçlar değil, taraflardan birinin yaptığı bir “numara” sonucu mahkemenin yanıltılmasıdır. Mahkeme sadece yanıltıldığı için adil olmayan hükme imza atmıştır, aksi halde kendi içinde adil olmaması mümkün değildir yargının.

Ama o trajediden bu trajediye koşulduğu, insanların birbirleriyle hep kavga içinde olduğu, psikolojik şiddetin tavan yaptığı, cinayet işlendiği senaryolar mevcutsa ve bütün bunların sonunda kahramanların hastanelik ya da mahkemelik olması olayların hal ve gidişatına bakıldığında kimsenin gözüne batmıyor ve olağan hale geliyorsa, neden Türkiye sinemasında esaslı bir yargılama filminin olmadığı sorusu hiç de mantıksız görünmez.

Sorunun ilk yanıtı, bütün oyuncular hastane ve mahkeme arasında kan ter içinde mekik dokusa da hukuk ya da yargının başlı başına bir

konu, dolayısıyla kendi başına bir senaryo olabileceğini değil, ancak tali bir durum, adrenalini artırıcı bir sekans, olay akışını birbirine bağlayan bir dirsek olduğunu düşünmek olabilir. Herkesin yolu her gün nasıl hastaneye düşmüyorsa adliye de düşmüyordur ve duruşma salonunun senaryo ya da günlük hayattaki yeri ancak arada bir görünüp kaybolan bir mekân kadar olabilir. Nihayetinde mahkeme sahneleri de tıpkı hastane sahneleri gibi film ya da dizi içinde heyecanı artırmaktan öteye gitmeyen anlık kopuşlardır.

Hukukun gündelik yaşam açısından bu istisnai durumu, yurtttaşların ne dilinden anladıkları ne de hakkında en ufak bir şey bildikleri yargı hakkında kendilerini zorlamalarını ya da onu anlamaya çalışmalarını gereksiz kılıyor görünür. Yine hukukun, yurtttaşlar tarafından genel olarak pozitif hukuk olarak algılanması, başka bir ifadeyle yargıçların sadece önlerindeki kanun maddelerini uyguladığı bir şey olarak görülmesi yurtttaş için çok da ilgi çekici olmasa, hatta fazlasıyla sıkıcı olsa gerektir. Buna rağmen yurtttaşlar, yaşamlarında sıklıkla başvurdukları ve aşkın kavramlar olarak benimsedikleri “adalet” gibi olguların hukuk ve yargıya dahil olduğunu bilir ve pozitif yasaların adaletle çakıştığını, yani yasaların adil olduğunu düşünürler. Oysa kendi hak ve adalet kavramlarının içeriği ile hukukun bu kavramlara bakışı çoğu zaman birbiriyle uyuşmaz. Kendi zihinlerindeki içerikle hukukun kapsamındaki içerik arasındaki bu uyuşmazlık, hukuku yurtttaş için bir muamma kılar. Onun merak ettiği tek şey, yargılama sonunda verilecek hükmün ile bu hükmün kendince adil olup olmadığıdır. Yargılamanın kendisiyle, verilen hükme doğru gidilen yol, yöntem, araç ya da fikirle ilgilenmez.

Yurtttaşın kendince yorumladığı hakka ya da adaletin nasıl tecelli ettiğine ya da etmediğine dair bu meraksızlığın önemli bir nedeni vardır. Türkiye’de yurtttaşlar ironik bir biçimde yargının kuvvetler ayrılığına dahil bağımsız bir organ olduğunu değil, devletin kendisi olduğunu düşünürler. Başka bir ifadeyle yargının ve devletin bir ve

beraber olduğunu –çoğu aydının düşündüğünün aksine– bilirler. Devlet baba adildir, öyle olmalıdır; tıpkı diğer babalar gibi. Yasalar da o adalete uygun yazılmalıdır, her ne kadar dilinden anlamasalar da. Ama bilmedikleri bir başka önemli nokta vardır: Devlet kendi hukukunu kendi kurar –hukukun da devlet kurucu niteliği ayrı bir teorik tartışma konusu olmakla birlikte. Kurarken de derdi devletin bekası olup, yurttaşlara karşı adil olma peşinde değildir. Devletin bekası da dizginlerini sağlam tutmak zorunda olduğu halka bağlı olduğu için, hukuk ve yargı adılmış gibi yapar ya da görünür. Kaldı ki nispeten demokratik ülkelerde halk lehine çıta biraz daha yüksek olmasına rağmen, yurttaş haklarının hukuk tarafından pek önemsenmediği ülkelerde yargının adil görünmek gibi bir derdi de yoktur. Adliyeler, kendilerini –aydınlara göre– teoride bağımsız olduğu düşünülen bir gücün, kuvvetler ayrılığının ayaklarından birinin unsuru olarak değil, devletin memuru olarak gören ve bunu da verdikleri hükümlere yansıtmaktan çekinmeyen yargıçlarla doludur. Oysa Türkiye yurttaşı, baba olarak gördüğü devletin hukukunun ve yargısının kendisine çocuğu gibi davranacağını ve adil olmayı gözeleteceğini düşünür. Yargılama sonunda verilen karardan hoşlanmaz, yani adil bulmazsa da yapacağı tek şey çocuğun babasına yapabileceği gibi, sitem etmektir; elinden başka şey gelmez.

Konu kamu hukukuna geldiği zamansa, bambaşka bir mesele çıkar ortaya. Totaliter devlet geleneğinin olmadığı ve ifade özgürlüğü anlamında yurttaşların daha serbest olduğu ülkelerde bu devletlerin yapıp ettiklerine dair söz söyleme, eleştirme, hatta o devleti yerin dibine sokma özgürlüğü kullanılabilir ve kullanılmıştır da. ABD'nin yerlilere yönelik işgal ve soykırım, Apartheid rejiminin Güney Afrika'nın canına okuması, İngiltere'nin sömürgelerinde uygulanan zulüm, Nazi Almanyası'nın Almanya dahil Avrupa'ya yaşattığı vahşet, Fransa'nın Cezayir'de yapıp ettikleri yüzlerce sinema filmine konu olmuştur. Yine, sözkonusu dönemlere ilişkin olarak sadece yargılamaların konu edildiği yüzlerce film mevcuttur –bunların çoğunda müşteki ya da sanık açıkça devletin kendisidir.

Aralarında yurttaşlar tarafından devletten talep edilen adaletin tecelli ettiği filmler olduğu gibi, etmediği, haklı olanın haksız çıktığı, masumların idam edildiği, kısaca devlet ve yargısıyla baş edilemediği filmler de azımsanamayacak kadar çoktur. Ama Türkiye’de ne İstiklal Mahkemeleri, ne Yassıada duruşmaları ne de Sıkıyönetim Mahkemelerinin²⁹ konu edildiği “yargılama” filmleri yapılmıştır.

Tam anlamıyla bir yargılama filmi olmasa da, Albert Camus’nün *Yabancı*³⁰ adlı eserinden esinlenen *Yazgı*³¹, içerdiği yargılamayla sözü edilmeye değerdir. Toplu cinayetle suçlanan Musa’nın (Serdar Orçin) cezaevi savcısıyla uzun diyalogunda genel olarak suç işleyen insanın ruhsal durumu üzerinde durulur. Filmin kahramanı Musa herkesin her şeyi yapmakta özgür olduğunu, arzularına göre hareket ettiğini, suçun ve cezanın ise toplumun ve devletin sorunu olduğunu söylemesine rağmen kamu düzenini korumakla görevli bir devlet memuru olan savcı, daha çok vicdan, iyilik, kötülük gibi ahlaki kavramlar üzerinde durur. Savcının söylediklerine bakıldığında hukukun ve yargının tamamen insan doğasının gem vurulmaz arzularına karşı ahlaki düzeni korumak için kurulmuş bir aygıt olduğu, bu amaçla işe koşulduğu ve devletin bunda herhangi bir rolü olmadığı düşünülebilir. Diyalog sonunda da savcı tarafından, yine ahlakla yakın ilişki içinde olan dinin ve Tanrı’nın her şeyin üzerinde konumlandırıldığı ve Musa’nın itirazını haklı çıkaracak biçimde “son tahlilde” her şeyin bir inanç meselesi haline getirildiği görülür. Burada savcı, laik bir devletin ve onun yargısının müddeisi değil de günah çıkaran bir rahip gibidir. Ama bu abesle iştigal savcıyı rahatsız etmediği gibi, Musa’ya bir din adamı edasıyla gösterdiği şefkatten dolayı gururludur sanki. Musa’nın savcıya en önemli itirazlarından biri ise somut delillerle değil, ahlakla yargılandığı, yaptığı ya da yapmadığı eylemle değil, ahlaken uygun

²⁹ Reis Çelik’in 1998 tarihli “Hoşçakal Yarın”ı Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan’ın yakalandıkları andan idam edildikleri ana kadar geçen süreci ve bu süreç içinde yer alan yargılama-
dan bazı bölümleri aktarıyor olsa da, kayda değer bir yargılama filmi olduğu kanısında değilim.

³⁰ Çeviri: Samih Tiryakioğlu, Can Yayınları, İstanbul, 1996

³¹ 2001 / Zeki Demirkubuz

görülmeyen davranışları nedeniyle cezalandırıldığıdır. Hukuk elbette ahlakı içerir ama savcı, Musa'nın da ifade ettiği gibi, somut suç delillerini göz önüne almak yerine, bir sohbet sırasında annesini sevmediğini söylemesini ahlaken doğru bulmayarak onun toplum dışı, ruhsuz, hatta sosyopat bir suçlu olduğuna kanaat getirmenin yollarını aramaktadır. Musa'yı mahkûm eden mahkeme de tıpkı savcı gibi, bunu kararına delil olarak kabul etmiş ve elle tutulur hiçbir delil olmamasına rağmen Musa'nın cinayet işlediğine hükmetmiştir. Suçtan sanığa değil, sanıktan suça gitmeye ve böylelikle en esaslı hukuk kurallarından birinin nasıl çiğnendiğine dair güzel bir örnektir Yazgı. Hukuk, her zaman ahlak kurallarını içerse de yargılayanların, –örneğin annesinin ölmesini istediği için– ahlaksız saydıklarını birini, elle tutulur hiçbir delil olmaksızın mahkûm etmeleri ise kan dondurucudur.

Türkiye sinemasında yapılmış belki de tek yargılama filmi sayılabilecek Reis Bey'de³² hukuk ve yargı yine tamamen ahlaki kavramlarla algılanır, bunun da ötesine geçilip dinsel argümanların başat hale getirildiği bir yargılama tercih edilir. Necip Fazıl'ın aynı adlı tiyatro oyunundan uyarlanan ve yönetmeni Mesut Uçakan'ın da benzer mütedeyyinlikle takip ettiği öykünün ana teması “merhamet”tir. Kimseye “acımayan” Yargıç Reis Bey (Haluk Kurtoglu) “bir masumun cezalandırılması, bir suçlunun serbest kalmasından daha kötüdür” ilkesini tersine çevirmiş ve bir suçlunun ortalıkta gezip toplum düzenini bozmasındansa bir masumun cezalandırılması gerektiğine inanmıştır. Ama daha sonra suçsuz biri hakkında verdiği idam kararı onu “yola getirmiş”, bambaşka bir insan olmuştur.

Filmin ağırlık merkezi, bir gencin, parası için annesini öldürdüğü iddiasıyla yargılanmasıdır. Toplumda herkesin herkese merhamet etmesi, herkesin herkesi affetmesi halinde ortada suç diye bir şey kalmayacağı iddia edilir duruşmada. Ama işin tuhaf yanı, insanlar-

³² 1988 / Mesut Uçakan

dan ya da Tanrı'dan talep etmekte herkesin özgür olduğu merhametin, yargı sadece ahlaki ve dinî kavramlarla iş görüyormuşçasına ve cinayet işleyen birine idam cezası verilmesinin şartları Türk Ceza Kanunu'nda yazmıyormuşçasına, mahkemeden talep edilmesidir. Sanki insanlar bir devlet içinde yaşamıyordur ve bu devletle özdeşleşen bir hukuk ve o hukukun hayata geçirildiği yasa ve yargı mekanizması yoktur. Filmin başında merhametsiz Reis Bey'den talep edilen ve sonrasında da merhametli Reis Bey'in bu mahkemenin yargıçlarından talep ettiği şey yasanın uygulanması, hak ya da adalet değil, sadece ve sadece "merhamet"tir. Kimse –her ne kadar ideal bir kavram olsa da hukuki ve aynı zamanda ilahi olan– "adalet" sözcüğünü nedense ağzına almaz. Film boyunca merhamet, vicdan, din, Tanrı kavramları birbirine karışıp durur.

Esasında adalet ve merhamet kavramları arasındaki farklılık dikkate alındığında filmde neden biri yerine diğerkinin üzerinde durulduğu da anlaşılabilir. Adalet, her ne kadar aşkın ya da üstün bir makamdan talep edilse de her zaman bir başkasına karşı belli bir eşitlik ya da denklik isteğini içerir. Bu durumda adalet talep edilen üst makam, hep üçüncü kişi ya da hakem durumundadır. Merhamette ise ortada sadece onu talep eden ve edilen olup, talep eden, o aşkın ya da üstün makamın insafına terkedilmiştir. Tanrı'nın aşkın ve üstün odakların en başında geldiği ise tartışılmazdır. Kudretinden sual olunmadığına göre de onun gücü kayıtsız şartsız kabul edilecek ve ancak o insaf ettiği takdirde merhamet talep eden isteğine kavuşacaktır. Devletin ve yargının yurttaşların özgürlüğünü, güvenliğini sağlamakla ve adalet talebine yanıt vermekle yükümlü kurumlar değil, neredeyse Tanrı kadar aşkın ve üstün kabul edildiği toplumlarda da bunlardan adalet yerine merhamet talep edilmesi daha anlaşılır hale gelir.

Filmin kayda değer iki yönünden biri ise, her ne kadar "herkes, herkesin yaptığından sorumludur" şiarı abartılı olsa da, insanları suça yönelten sebeplerin zorunluluklardan kaynaklandığını kabul

etmesidir. Diğer de “boş toprakta define arar gibi suçlu aranmaz, ancak ortaya çıktığında görülür” denilerek şahıstan suça değil, suçtan şahsa gidilebileceğini iddia etmesidir.

Gerçek bir olaya dayandığı ifade edilen Madde 438’de³³ Naciye (Gülşen Bubikoğlu), kocası tarafından fuhuşa zorlandığında onu yaralar ve hapse mahkûm edilir. Sonrasında, kendisini evlenme teklifiyle kandıran evli bir adamın ısrarına karşı koyduğunda, o ve arkadaşlarının cinsel saldırısına uğrar. Şikayetçi olmaması için Naciye’yi ikna edemeyen adam, imam nikahıyla birlikte yaşadığı kişiyle evde olduğu sırada zina ihbarında bulunur ve Naciye’ye vesika verilir. Bundan sonra cinsel saldırı suçundan dolayı sanıkların yargılamasına geçilir.

Fuhuşu meslek haline getiren kadınlara yönelik “ırza geçme ve kaçırma” suçu işlendiğinde cezaya 2/3 oranında indirim uygulanmasını içeren TCK mad. 438, kadın örgütlerinin de ısrarlı çabası ve takibi sonunda, 1990’da yürürlükten kaldırıldı. Film, bu maddeden bahsedilen bir yargılamayı içerir. Savunmanın iddiası, Naciye’nin vesika sahibi bir fahişe olduğu, bu nedenle mad. 438’e dayanılarak sanıklara ceza indirimi uygulanması gerektiğidir. Naciye ise zina iddiasıyla baskına uğradığını, vesikanın o zaman verildiğini ama birlikte olduğu adamın imam nikahlı kocası olduğunu beyan eder ve kesinlikle fahişe olmadığına ısrar eder. Film, belli ki o günlerde çok gündemde olan yasa maddesini “sosyal içerikli” bir düzeyde ele almaya çalışır; filmin başında ellerinde pankartlarla sözkonusu maddeye karşı kadınların yürüyüş yapması, maddenin doğru olup olmadığına dair sokak röportajları vs. de bunu kanıtlar. Ama filmin esas derdi sanki, hiçbir uygar ülke kanununda yer almaması gereken böyle bir maddeyi tartışmak, cinsel saldırı suçunda böyle bir ayrımcılık ve indirim yapılamayacağını, maddenin Anayasa’ya ve insan haklarına aykırı olduğunu savunmak değil, Naciye’nin fahişe olmadığını

³³ 1990 / Ümit Efekan

kanıtlamaktır. Film ya derdini anlatmayı, yani maddeyi tartışmayı becerememiş ya bunu –örneğin ticari kaygılarla– tercih etmemiş ya da bir fahişeyi savunur görünmek istememiştir. “Naciye gerçekten fahişe olsaydı ne olurdu?” sorusuna film boyunca herhangi bir yanıt vermekten kaçınılmıştır. Hatta filmin başında bunu gündeme getiren bir gazeteciyi yanıtlamayı ve sonuna doğru da ayrımcılık konusu üzerinde durması için kendisini ikna etmeye çalışan bir kadın ekibiyle tartışmayı şiddetle reddederek, ne kadar iffetli olduğunu ve fahişe olmadığını söyleyip durur Naciye.

Türkiye sinemasında yargılama filmlerinin neredeyse yokluğunun en önemli nedeni, hukukun, devlet eliyle toplum kuruculuğu ve toplumdan ayrı düşünülememesi, gündelik yaşamda istisnai bir hal olmayıp tüm yaşamın göbeğinde yer alması, insanın başına bir şey gelmediği sürece uzak durulan değil, her alanda ve anlamda uzak durulamayacak kadar yaşamsal olması gibi konularda yurttaşların bilgisizliği ve ilgisizliği nedeniyle sinemacıların bu alandan uzak durmuş olması olabilir. Yine hukuk ve yargı aynı nedenlerle sinemacılar açısından çok cezbedici olmayabilir. Hukuk gibi sıkıcı bir olgu Türkiye seyircisini pek çekmeyeceğinden, bunun hasılatla olumsuz yansıtacağı da açıktır. Az sayıda da olsa “siyasi film” yapmaya yeltenenlerin, hukukla siyaseti ayırmak mümkün olmadığı halde, işe hukuku katmamaları da aynı hissiyat nedeniyle olsa gerektir. Ama çok daha can yakıcı bir nedeni de olabilir bunun: Sonunda adalet tecelli etsin ya da etmesin –genellikle etmez–, hukukun ve yargının gerçekte ne anlama geldiğini, özellikle Türkiye yargısının gerçek yüzünü anlatmak isteyen –örneğin Maraş Katliamı davası hakkında bu saikle bir film çeken– sinemacının sadece başının ağrması değildir söz konusu olan, o başın büyük derde gireceği kuvvetle muhtemeldir.

Velhasıl, sinemacıların hukuk ya da yargı konusunda daha bilinçli ve –yetmez– her şeyi göze alacak kadar cesur olduklarını düşünmemiz için bir neden yok; onları suçlamamız için de.

Ayşe Balâ'ya

Şeytanlar ya da Hukuktan Sinemaya Açılan Aykırı Kapı

Cemal Bâli Akal

Avrupa'da cadı avı kurbanlarının genelde köylü kadınları olması, muhtemelen tarihçilerin bu soykırıma kayıtsız kalmalarına yol açtı. Bu, suç ortaklığına çok yakın bir kayıtsızlıktı; cadıların tarih sayfalarında unutulması onların yakılarak yok edilmesini sıradanlaştırdı ve bunun önemsiz bir olay, folklorik bir mesele sanılmasına yol açtı.

Silvia Federici

Egemenlik ve devlet kuramcısı Bodin, 1576'da tamamladığı *Devletin Altı Kitabı*'ndan³⁴ sonra, 1580'de, cadıların şeytanla ilişkilerini kanıtlamaya çalıştığı hukuk kitabını bitirdi: Uzun bir önsöz ve dört bölümden oluşan, *Cadıların Şeytan Düşkünlüğü Üstüne*³⁵. Modernitenin başlangıcında, hukukçuların hukuki-siyasi konularından birinin de yeni devlet düzeni kadar, hiç değişmeyecek

³⁴ Jean Bodin, *Les six livres de la république*.

³⁵ Jean Bodin, *De la démonomanie des sorciers*, Jacques du Puy, libraire juré, Paris 1580.

biçimde tarihe yayılan ve cadı avıyla kendini gösteren bir düşmanlık³⁶ olduğunu bu kitap sayesinde anlatabilirim. Ama önce bu avukat, yargıç ve öğretim üyesi hukukçunun, *Cadıların Şeytan Düşkünlüğü Üstüne*'de Osmanlı tarihçilerini ilgilendirmesi gereken bir olaydan söz ettiğine değineyim. Bodin de başka kitaba dayanarak değiniyor: Hekim ve fizikçi Fincel'in *Mucizeler Kitabı*'nda³⁷ yazdığı kadıyla, 1562'de Sultan Süleyman ve askerleri, İstanbul'da toplanan 150 kurt adamdan şehir hallını kurtarmışlar. Ayrıca Bodin'in kitabının bir yerinde, cadıların itiraf ettirmek için uygulanabilecek etkili bir işkence, Türklerin uyguladığı işkence diye tarif edilmiş, başka yerde de İmparatorluk'ta ilaçlarla uyutularak hadım edilenlerden dem vurulmuş³⁸.

Cadı avı genelde Orta Çağ'a yakıştırıldığı halde daha çok Modernite başlangıcında mevsimi açılan ve özellikle 16., 17. Yüzyıllarda ortalığı kasıp kavurarak 300 yıl süren avdır. Bu avı yine Modernite başlangıcında hız kazanan Engizisyon uygulamalarıyla birlikte izlemek gerekir. Engizisyon 12. Yüzyılda, Katolik Kilisenin Katarlara karşı verdiği savaş ve yaptığı kıyımında, sözde sapkınlıkla mücadele için, *Ad Abolendam...* fermanıyla kurulmuştu. 13. Yüzyılda daha çok Dominiken tarikatın hakimiyetinde genel nitelik kazanmış, *Ad Extirpanda* fermanıyla işkence uygulaması serbest bırakılınca da kusursuz halini almış ve avlarını beklemeye başlamıştı. 15. Yüzyılda, *Exigit sinceræ devotionis* fermanıyla Castilla Tahtı'na Krallık Engizisyonu kurma hakkı verilince, tarihin bu ilk ulus devletinde avlardan büyük bölümünü Yahudiler oluşturmuştu. Ama zaten Katolikler uzun süredir Yahudilikle büyücülük arasında bağ kuruyordu ve Engizisyon –bugünkü ulusal sınırlar anlamında değil de yalnızca coğrafi anlamda– Fransa'da Katarlardan İspanya'da

³⁶ Bodin'in kullandığı ve genelde büyücü ya da cadı diye çevrilen *sorcière*, *sorcier* sözcükleri kadını ve erkeği anlatıyor. Erkek cadılardan da söz edilebilmesine karşın Türkçede cadıyı hep kadın olarak düşündüren bir algı yerleşmiş, ama öte yandan "cadı avı" kavramı erkek kadın fark etmeksizin çeşitli baskılara uğrayan mağdurları akla getiriyor. Çalışmada kavram bu genel anlamda kullanılırken, daha çok kadın mağdurların durumu ele alındığından cadı sözcüğüyle açıkça onlar anlatıldı.

³⁷ Jobus Fincelius, *De Miraculis Sui Temporis*.

³⁸ Jean Bodin, *De la démonomanie des sorciers*, s. 212, 375.

Yahudilere, Yahudilerden Fransa ve Almanya'da cadılara atlamakta hiç zorluk çekmeyecekti. İspanyol Engizisyonu ise hep Yahudilerle uğraştığından cadıların ciddiye alma fırsatını pek bulamamıştı. 15. ve cadı avının doruğa çıktığı 16., 17. Yüzyıllarda, cadılık suçlamasıyla yapılan onbinlerce yargılamada onbinlerce kadın, daha az sayıda erkek yakıldı ve çok daha fazla insan yargılanmadan linç edildi. Oysa 5. Yüzyılda Clovis'in *Lex Salica*'sında büyücülük yapanlara yalnızca yüksek para cezaları getirilmiş, 8. Yüzyılda da Charlemagne zamanında hapis cezaları verilmişti.

Papalığın 1326'da Katolik dünyada şeytanla ittifak yapan birçok Hristiyan bulunduğunu belirtip üzüntülerini dile getirdiği ferman-dan sonra, mesajı alan ruhani ve dünyevi yetkililer cadı avını gerçek anlamda 14. Yüzyılda başlatmışlardı. 1376'da da *Ad Extirpanda*'dan yola çıkan Aymerich'in, cadılığı "ruhların katilliği, Hristiyan inancın ve Tanrı tapıncının hırsızlığı" diye tanımladığı ve cadıları ortaya çıkarmanın, sorgulamanın, yargılamanın, işkenceyle itiraf almanın ve yakmanın çeşitli hukuki yollarını anlattığı ilk temel hukuk eseri ortaya çıktı: *Directorium inquisitorum* ya da *Engizisyoncuların Elkitabı*³⁹. Kitapta tüm cadı avcılarının kuramsal dayanak aradıkları Aristoteles'le Tommaso de Aquino'nun metinlerinden ve *Kutsal Kitap*'tan yola çıkılarak, üç cadılık ya da sapkınlık tanımlanmıştı: 1. Doğrudan şeytana tapanlar; 2. Şeytanı Hristiyan inancın içine yerleştirenler; 3. Şeytanı çağrılar ve kaçınılmaz olarak, her daim olağan şüpheli sapkınlardan Yahudileri, Müslümanları, bu dinlere geçenleri, sodomitleri, vb. savunan ya da koruyanlar. Aymerich, bu kitapta Katolik Kilisenin sorgulanana bir kereden fazla işkence edilemeyeceği ilkesini "tekrarlamak değil sürdürmek" ifadesiyle dolanarak, aynı kişiye art arda işkence öneriyordu. Sapkınlarn, "ibret dersi" vermeleri için daha çok insanın toplanabileceği dinî bayram günlerinde yakılmalarını salık veriyordu. Kutsal şeylere küfretmesinler diye dillerinin çi-

³⁹ Nicolau Eymerich&Francisco Peña, *Le manuel des inquisiteurs*, Albin Michel, Paris 2001; Nicolas Eymerich, *Le Manuel des Inquisiteurs ou Abrégé de Directorium Inquisitorum*, www.knosys.es/sefarad_pdf/1762_Le_Manuel_des_Inquisiteurs.

vilenmesi âdetini getiren de oydu⁴⁰. Kitabının ilk sayfaları, tüm cadı avlarına özgü hukuki mantığı sergilediğinden çok önemlidir ve çı-ğırkanlıkla suçlanan dönem avukatlarını hedef alır: Bu çığırkanlık, kararın gecikmesine yol açmamalı, onu engellemek için gereksiz tanıklıklar ve başka hukuki talepler reddedilmeli, dava mümkün olduğunca çabuk görülmelidir. Engizisyon mahkemesinin ayrıca-lığı zaten burada ortaya çıkar, çünkü bu olağanüstü mahkemenin yargıçları olağan hukuki prosedürü izlemekle yükümlü değildir. Aymerich “elbette bunlar yapılırken hakikati ortaya çıkaracak zo-runlu önlemler ihmal edilmemeli” dese de pratikte bu, ilk öner-mesini görünüşte yumuşatma çabasıdır. Önermedeki “hız” bu hukukçunun “hakikati”nin duruşmadan önce belirlenmiş oldu-ğunu kanıtlar ve o, bu hakikate göre yine önceden belirlenmiş olan suçlunun azami süratle mahkûm edilmesini ister. Aymerich’in, ihbar edeni sorumlu kılmayacağından, sapkınlık suçlamasına ter-cih ettiği ihbar, doğru çıkmasa bile, ileride belki çıkar diye ciddiye alınacak, suçlu olduğuna karar verilenin eli kolu bağlanacaktır. Bir örnekle, adı suçluya asla duyurulmaması gereken –yoksa hiç kim-se ihbarda bulunmak istemez– ihbarcı sapkınsa ya da eş, kardeş, çocuk, hizmetçi, Yahudi ya da başka dinden biriyse, ihbarı veya aleyhte tanıklığı hemen önemsenirken, lehte tanıklığı asla kabul görmeyecektir. Kaldı ki suçlama ya da ihbar olmasa bile engizitör-lerin görevi, *inquisición* sözcüğünün anlattığı gibi, aralıksız sapkın “arayıp bulmak”, aslında icat etmektir. Aymerich’in kitabının üçün-cü bölümünde, bu yolda sapkını sorgulayan engizisyoncu, insanlık tarihine yaygın sorgulama kurnazlık ya da sahtekârlıklarından geri kalmayacaktır. Muhtemelen hukukçu yazar avukatlara pek güven-mediyğinden, avukatın –sapkınlık suçu kesinleşmişse ona ihtiyaç yoktur–, engizisyoncu tarafından tayin edilmesini ve suçluyu –ne demekse?– “adilce” korurken, hep engizisyoncunun denetiminde ve onun yanında olmasını isteyecektir⁴¹.

⁴⁰ Nicolas Eymerich, *Le manuel des inquisiteurs*, s. 81, 82, 142-144, 158, 159, 161, 162, 164-166.

⁴¹ Nicolas Eymerich, *Le manuel des inquisiteurs*, s. 27-31, 36, 37, 47-62, 64, 65.

Temel hukuki mantığı böylece yerine oturtulan av, sürekliliğini neredeyse 150 yıl sonra, 15. Yüzyılda, yine Papalığın fermanı *Summis Desiderantes Affectibus*'la kazandı. Ardından, ona kuramsal temel oluşturarak cadı avını doğrulayan ve sağlamlaştıran başka metinlerle, bunlara sadık hukuki uygulamalar⁴² ortaya çıktı. Daha önce, 1437'de, Dominiken tarikatından Nider *Karınca Yuvası* adlı kitabının beşinci bölümünde, Peter von Greyerz adlı engizisyoncunun deneyimlerine dayanarak cadılığı tanımlamıştı. Onu bu alandaki lanetli temel eser izledi: İki Dominiken din adamı, Kramer (Institoris) ve Sprenger, bir yandan zalimce cadı avı sürdürürken, öte yandan 1486'da *Malleus Maleficarum* ya da *Cadı Çekici*⁴³ başlıklı kitabı yazdılar. Asıl yazarı Kramer⁴⁴ olan bu kitap da üçüncü bölümünde sorgulama, yargılama, işkenceyle itiraf alma ve cezalandırma usûllerinin anlatıldığı temel bir hukuk kitabıydı ve cadı peşine düşen dünyevi otoritenin de elini güçlendiriyordu. Kitabın, dönemin Katolik, Calvinci ya da Protestan dünyalarında, bir kesimin ruh halini sergileyen başlıca tezleri şunlardı:

-Cadılık bugüne kadar bilinen tüm suçların en ağırıdır ve günümüzde cadıların çokluğu öylesine kaygı vericidir ki, yalnızca savaş açarak üstesinden gelinebilecek acil bir durumla karşı karşıyayız.

-Bu aciliyetin varlığından kuşkulanan herkes sapkın, suç ortağı ve büyücü sayılmalıdır.

-Engizitörler yanılmaz ve saftır; düşmanları ise sefil yaratıklardır.

⁴² Örneğin İngiltere'de 1563'te cadılık ya da büyücülük, yalnızca bir insanın ölümüne neden olduğu kanıtlanırsa ölümlle cezalandırılırken, 1603'te ölüm cezası için bu zorunluluk kalktı (Aldous Huxley, *Los demonios de Loudun*, Círculo de Lectores, Barcelona 1973, s. 53).

⁴³ Heinrich Kramer & James Sprenger, *Cadı Çekici*, Artes, İstanbul 2018; Henry Institoris & Jacques Sprenger, *Le marteau des sorcières*, Jérôme Millon, Paris 2005.

⁴⁴ Kramer ve *Malleus Maleficarum* için, Haydar Akın, *Ortaçağ Avrupası'nda Cadılar ve Cadı Avı*, Phoenix, Ankara 2015, s. 303-314.

-Mahkûmiyet suçluluğun yeterli kanıtıdır.

-Normal olanın dışına çıkan her şey kuşku vericidir. Cadı kınımının devamı, suç ortaklarını ihbar ettiren işkenceyle sağlanır ve suç ortakları da bu yeni ihbarlar üzerine işkenceden geçirilmelidir.

Bu ilkelere, Engizisyonun tüm yargılamalarında olduğu gibi, kimden geldiği bilinmese de her ihbarın ciddiye alınıp araştırılması gerekeceği, hiçbir savunma güvencesinin olamayacağı türünden hukuki ilkeler eklenmeli.

Bodin'in kitabı, neredeyse 100 yıl sonra, *Cadı Çekici*'nin mantığını izleyerek, bu sorgulama, yargılama, işkenceyle itiraf ettirme, yakma deliliğine itiraz cüreti gösterenlere karşı yazılmış bir muhafazakârlık abidesi ve öncelikle bir hukuk kitabıydı. Kuramcı, *Cadıların Şeytan Düşkünlüğü Üstüne*'nin başındaki ithaf yazısında, *şu hâkim adalet okulunda öğrendiği her şeye dayanarak devletin çıkarına çözmeye çalıştığı yüksek hukuki sorunları sıralayacağını, Devletin Altı Kitabı*'na da gönderme yaparak bildiriyordu⁴⁵. Siyasi düşünce tarihçileri modern egemenlik kuramının temellerini atan *Devletin Altı Kitabı*'na hayranlıkla gönderme yaparken, şeytan bilimcinin bu hukuki-siyasi manifestosunu es geçerek büyük hata yapmaktadırlar. Bence iki kitap, genel bir hukuki sorunsalı kavrayabilmek için birlikte okunmalı ve değerlendirilmelidir⁴⁶; şeytanların, dolayısıyla onların

⁴⁵ Jean Bodin, *De la démonomanie des sorciers*, s. 1-3.

⁴⁶ "İlk modern devlet kuramcısının Bodin olduğunu, sanırım tüm hukukçular bilir. Bodin de hukukçu kafamızı iki örnekte iyice karıştırır. Önce, modern hukuk sisteminin temeli olan egemenliğin yaratıcısı, Duguit'nin "hurafe" dediği bu kuramı *Devletin Altı Kitabı*'nda (*Les six livres de la République*), daha doğrusu kitabın tamamını ben de dahil pek okuyan olmadığından, kitaptan "Seçmeler"inde okutur. Kitap 1576'da tamamlanmış ve dört yıl sonra Bodin bir başka kitabı okuruna sunmuştur: *De la démonomanie des sorciers* ya da modern hukuk bilimcimizin egemenlik kuramına ilişkin ciddiyeti ve samimiyetiyle yazdığına emin olduğum, büyücüler üstüne bir "şeytan-bilim" kitabı. Bodin iki kitap arasında hiçbir fark gözetmeyecektir. Ben de fark görmüyorum, yine de ikinci kitabın daha eğlenceli olduğunu düşündüğüm için tamamını okudum. Sanırım Duguit de görmezdi. Ona göre egemenlik kuramı ne kadar uydurmaysa, şeytanbilim kitabı da en fazla onun kadar uydurma olabilir" (Cemal Bâli Akal, "Kurgu ve Hukuk", *Edebiyat, Hukuk ve Sair Tuhaflıklar*, der. Cemal Bâli Akal&Yalçın Tosun, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2016, s. 77).

kullanabileceği şeytani yaratıkların varlığına inanan hukukçularla bunu kuşkuyla karşılayan hukukçuları ihmal etmeden.

Şeytan ya da şeytanlar: Kendinde iyiliğin karşısında kendinde kötülüğün temsilcisi olarak sürekli gönderme yapılan gözden düşmüş melek yanında, şeytan bilimciler belli bir hiyerarşi içinde ona tabi olan sayısız şeytanı sayarlar. Bodin de sanki kendi kendine “ben ne yapıyorum?” diye sorarcasına, *eskiden büyü felsefe, büyücüler de filozoftu, ama felsefe Tanrı vergisi bilgelige dönüşünce, kendisi de inançsızlığa dönüşen büyü şeytani cadılık olup çıktı*⁴⁷ der. Aristoteles ve Tommaso de Aquino izleyicisi bu tabii hukukçu, artık tek yaratıcı inancının belirlediği ortamda, tüm “tabii” hukuk öğretisinde olduğu gibi, gerçek tabiatı ve gerçekten tabii olan her şeyi yok sayacaktır. “Eski felsefe” diye adlandırdığı ve düşmanı olduğu felsefe, tabiatla birebir ilişkili pagan “natüralizm” ve onun bağrındaki felsefeci, büyücü, hekim, gözbağcı, simyacı, kâhin... karışımı pagan natüralistler ya da artık yeni adlarıyla cadılardır. Öyleyse, büyüünün itibarlı olduğu çağlardaki çeşitli kültürlerin mutlak kötülüğün temsilcisi sayılamayacak –ataerkil mantığın kadınları da oraya sürdüğü, gerçek tabiatın içine yerleştirilmiş– tabiatüstü varlıkları, ruhları, cinleri, vb. hukukçunun sözünü ettiği sıçramayla sayısız alt şeytana dönüşecektir. En azılı cadı yakıcılarından Binsfeld 1589’da çeşitli şeytanları sıraladığı *Cadı ve Büyücülerin İtirafı Hakkında İnceleme*’yle⁴⁸ bu dönüşümün sözcülerindendir. Daha önce, 1410’da yanlışlıkla John Wycliffe’e mal edilen anonim *Nur Feneri*’nde⁴⁹ yedi günaha denk düşürülen bir sıralama yapılmıştı: Lucifer (gurur), Belcebu (haset), Satan (gazap), Abaddon (tembellik), Mammon (hurs), Belfegor (oburluk), Asmodoe (şatafat). Salamancalı hocalardan Espina’nın Katolik inancı önce Müslümanlar ve Yahudilerden, ardından cadılar, şeytanlar ve tüm sapkınlardan korumak adına, 1458’de yazdığı

⁴⁷ Jean Bodin, *De la démonomanie des sorciers*, s. 110.

⁴⁸ Peter Binsfeld, *Tractatus de confessionibus maleficarum et sagarum*.

⁴⁹ *The Lantern of Light*.

kitabın⁵⁰ sistemsiz ve karmaşık sıralaması ise pek etkili olmamıştı. Ama Binsfeld'in, bazı şeytanlara uygun bulduğu farklı görevlere ve yeni atamalara özgü ufak tefek değişiklikler dışında –Leviathan (haset), Belcebu (oburluk), Belfegor (tembellik)–, *Nur Feneri*'ne sadık kaldığı sıralaması döneminde çok rağbet görmüştü. Mikhaël Psellos'un 11. Yüzyılda şeytanlar hakkında yaptığı çalışmalardan yola çıkıp, 1608'de *Cadılar Hakkında Elkitabı*'nda⁵¹ şeytanları sayan Guazzo da sıralaması beğenilenlerdendi. Benzer sıralamalar için, 17. Yüzyıla ait olan ve Wieri'nin "Şeytanların Sahte Krallığı"nın⁵² kopyası sayılan, anonim *Süleyman'ın Küçük Anahtarı*⁵³, Barrett'in 1801 tarihli *Büyücü'sü*⁵⁴, Süleyman'ın kayıp kitabının özeti olduğu ve Antonio Venitiana adlı birinin yazdığı iddia edilen, ama muhtemelen 18. Yüzyılda yazılan *Kızıl Dragon*'a bakılabilir. Bu son kitapta, ilk sırada tüm sözleşmelerin tarafı Lucifer, ikinci sırada Satan olmak üzere hiyerarşik biçimde sıralanan 5 üst kademe şeytanının altında, yine hizaya girmiş tam 18 şeytancık vardır⁵⁵. Ancak *Kızıl Dragon*, bu çalışmada cadı avı konusunda ele alınan hukuk kitaplarından olmayıp, şeytanı çağırma usûllerini öğreten ve bu sayede hazinelere ulaşılacağını, kadınların elde edileceğini, şans oyunlarında kazanılacağını, görünmez olunacağını, ruhlarla konuşulacağını, felsefe taşının ele geçirileceğini, vb. anlatan eğlencelik bir büyücülük kitabıdır.

Ünlü hukukçularla devam ediyorum: 1595'te *Şeytana Tapınma'yı*⁵⁶ yazan Rémy, 1576-1591 arasında yargıçlık yaparken 1000'e yakın cadı için yakılma kararı vermişti. *Büyücülük Soruşturması'nın*⁵⁷

⁵⁰ Alfonso de Espina, *Fortalitum Fidei*.

⁵¹ Francesco Maria Guazzo, *Compendium maleficarum*.

⁵² Joannis Wieri, *Pseudomonarchia Daemonum*.

⁵³ *Lemegeton Clavicula Salomonis*.

⁵⁴ Francis Barrett, *The Magus, or Celestial Intelligencer*.

⁵⁵ *Le Dragon Rouge*, Gaude, Nismes 1823, s. 35, 36.

⁵⁶ Nicolas Rémy, *Daemonolatriae*. Bu kitap ve Rémy için, Haydar Akın, "Nicolas Rémy ve *Daemonolatrie Libri Tres* ya da Şeytan İş Başında" (245-301), *Tarih Okulu XXIII/2015*.

⁵⁷ Antonio Martín del Río, *Disquisitionum magicarum*. Del Río için, Haydar Akın, *Ortaçağ Avrupası'nda Cadılar ve Cadı Avı*, Phoenix, Ankara 2015, s. 331-335.

yazarı, Salamançalı Cizvit Del Río'nun 1600'de yayımlanan kitabı da Bodin'in kitabının ruhuna uygundu ve iddiaya göre 1692'de, ünlü Salem yargılamalarındaki⁵⁸ mahkûmiyetlere yol açacaktı. Yargılayıp yaktırdığı iddia edilen –aralarında 9 kurt adam varmış– yüzlerce kurbanla “Azgın Yakıcı” lakabı kazanan Bourgogne başyargıcı Boguet, kendi deyimiyle Binsfeld kadar Bodin ve Rémy'den de –*Cadı Çekici*'ni de iyi okuyarak– ders alıp, 1603'te *Cadıların Lanetli Söylemi*'ni⁵⁹ yazmıştı. Kitaba, şair ruhunun bir işareti olarak yazdığı cadı karşıtı şiirle başlamış, önsözünde cadılara inanmadıklarını iddia edenlere meydan okumuş, sonra kitabın bölümlerinin çoğunu, iki yıllık kişisel yargı deneyiminden yola çıkarak, hukukçuların cadılığı ve cadıları nasıl tanıyacaklarına ayırıp, bu suçla mahkûm ettiği sapkınlara değinmişti: Öncelikle Françoise Secrétain'e, ardından da hapiste ölüp kurtulan Guillaume Vuillermoz'a ve Pierre Vuillermoz, Claude Gaillard, Rollande du Vernois, Christofle d'Aranthon'la başka birçok kurbanla. Kitabın “Cadılık Konusunda Bir Yargıcın Bilgisine”⁶⁰ başlıklı eki ise, cadılık vakalarında izlenecek hukuki yolu ya da ustalıkla sorgulama, işkence yapma, itiraf alma, yargılama, bağımlı savunma, yakma tekniklerini anlatan 71 maddeden oluşmuş ve döneminde yargıçları çok etkilemişti. II. Madde, Aymerich'in ve tarihin tüm olağanüstü yargıçlarının mantığını izleyerek, bu mahkemelerde olağan hukuki süreçlere yer olamayacağını açıklıyordu⁶¹. Yargıcın kitabın daha başında sözünü ettiği ve kitap boyunca da etmeye devam edip cadılıkla suçladığı ve bizzat sorguladığı, onu belli ki çok da etkileyen Françoise Secrétain, köpek, kedi ve tavuk kılığında gelen çok soğuk spermlı bir şeytanla yattığını itiraf etmişti. İşkence tehdidiyle kopardığı bu itirafı azgın yakıcı da garip bulduğunu itiraf etmiş ve tavuk kılığındaki şeytana, kaz kılığındaki şeytanı tercih edeceğini

⁵⁸ Cemal Bâli Akal, “Salem'in Cadıları”, *Beyaz Perdede Kirli Yargılama*, Zoe Kitap, İstanbul 2019, s. 54-66.

⁵⁹ Henry Boguet, *Discours exécration des sorciers, ensemble leur procesz, faits depuis deux ans en ça, en France: avec une instruction pour un juge, en fait de sorcellerie*, Hachette, Paris 2018.

⁶⁰ Henry Boguet, “Instruction pour un juge en fait de sorcellerie”.

⁶¹ Henry Boguet, *Discours exécration des sorciers*, s. XI, 168-191.

söylemişti. Sonra, *hukuk gün gibi aydınlık kanıtlar ister* dediği halde, şeytanın işine akıl ermez demeye getirerek işi geçiştirmiş⁶², ama Françoise'ı hiç vakit geçirmeden yaktırmıştı.

1612'de *Kötü Meleklerin ve Şeytanların Değişkenliği Hakkında Liste*'yi⁶³, 1627'de *Büyü Hakkında*'yı⁶⁴ yazan ve aralarında kurt adamların bulunduğu, çoğu kadın yüzlerce kişiyi yaktıran yargıç Lancre da ihmal edilemeyecek cadı avcılarındandı. Bu yargıcın bana nedense, ileride değineceğim, Armstrong ve Hoven'in "Şeytanın Damgası" adlı filminde, iktidarsız olduğu için düşman kesildiği kadınları cellâda teslim eden engizitörü hatırlattığını söylemeliyim; kadın düşmanlığının iktidarsızlıkla açıklanabileceği gibi sığ bir iddiaya sivrulmadan. İktidarlı, ama çoğunlukla yarı iktidarlı ve özgüvensiz, bazen de iktidarsız, düşmanlık ataerkil anlamda geneldir ve hukuki bir gerekçeyle, şu ya da bu biçimde ortaya çıkması şaşırtıcı değildir. Lancre'in kadın cinselliğinden nefreti ya da ona hep eşlik eden tutkusu, İspanya sınırı yakınında, Bask bölgesinde, balıkçılıkla geçinen Labourd'un (Labort) kadınlarını, eşleri denize açıldığında serbest ilişkiler kurdukları iddiasıyla öyle sınırsızca yok etmeye yöneltmişti ki, döndüklerinde erkeklerin göstereceği tepkiden korkan yöneticiler, onu görevden uzaklaştırmak zorunda kalmışlardı. İlginç olan, iki insan yakıcı yargıç Boguet ve Lancre'in, kitaplarını, ateşli yargılamalarının ardından, bunları doğrulamak için yazma gereği duymuş olmalarıdır; ileride görüleceği gibi, Bodin de daha önce bu yolu izlemişti. Lancre kitabında (I-II) kadın nefretiyle deniz nefretini çakıştırıp, iki istikrarsız, fırtınalı, ayartıcı tabiatın bir araya gelerek, şeytanın kolayca ele geçireceği ortamı nasıl yarattıklarını uzun uzun anlatır –tüm cadı avcılarının çok saygı duyduğu, kapalı toplum filozofu Platon da denizi Siteye hiç uygun bulmadığını, denizden hep zararlı düşünceler geldiğini söyler. Anatole France, *güzel buldukları kadınları giyotine gönderen*

⁶² Henry Boguet, *Discours exécration des sorciers*, s. 5, 7, 30-32.

⁶³ Pierre de Lancre, *Tableau de l'inconstance des mauvais anges et démons*, Jean Berjon, Paris 1612.

⁶⁴ Pierre de Lancre, *Du Sortilège*.

yargıçların gizlice arzuladıkları bu bedenlerin cellada tesliminden kanlı bir haz almış olabileceklerini, erkekleri tanıyanlar bilir demişti⁶⁵. Yazarın, özellikle yörenin genç, güzel, boylu poslu, cesur ve serbest fikirli, hep baştan çıkarıcı meyva elmayla haşır neşir kadınlarını anlatırken, onları şeytani saydığı kadar çekici de bulduğunu saklayamadığı bölümler neredeyse edebi nitelik kazanır. Yargıçların hakkı da yargıçlara verilmeli: Bodin, Boguet, bence onlardan da çok Lancre, Yunanlı filozofları, Romalı izleyicilerini ve Orta Çağ filozoflarını iyi tanıdıklarını, Yunanlı ve Romalı şairler, oyun yazarları, tarihçiler konusunda çok bilgili olduklarını eserleriyle kanıtlamışlardı. Demek ki ezberler bir yana, çok okumak ve bilgilenmek bazen böyle sonuçlar verebiliyor; yaktıkları cadılar içinde kaçınılmaz olarak yazardı acaba? Kitapta, Labourdlu kadınların uzun uzun anlatıldığı edebi bölümleri, “Neden büyücü kadınlar büyücü erkeklerden fazladır?” sorusunun, tüm cadı avcılarına özgü mantıkla, ama hepsinden ateşli cevaplandırılacağı bölüm izler: Lancre’a göre, kadınların aptallığıyla orantılı olarak, bir erkeğe on kadın denk gelecektir. Sonra aynı hararetli üslup, muhtemelen bu kez tavuk değil, Mağripli kimliğiyle ortaya çıkan şeytanın cinsel organının tanımlandığı, “Şeytan cadılarla nasıl çiftleşir?” başlıklı bölümde korunur⁶⁶. Lancre kitabında bu kesin bilgilere, sorguladığı sapkınlar sayesinde ulaştığını söylüyor. Yine de yargıcın hukuk eseri, bir başka perspektiften de olsa, şenlik, yemek (III-III ve IV) ve çiftleşme (III-V) ritüeliyle, Sade’in yok-hukuk kitaplarının erken versiyonudur. İki perspektif arasındaki var-hukuk/yok-hukuk farkı, Sade’in Lancre yanında pek masum kaldığını unutmadan, sanıldığı kadar fazla olmayabilir. Son olarak, Lancre’in kitabını diğer cadı avı ders kitaplarından ayıran özellik, yalnızca yasa öğretirken hiçbir şey öğretemeyen genel geçer ve sıkıcı pozitif hukuk kitaplarına benzememesidir. Bir diğer fark ise, şeytanın ele geçirebileceği din adamlarına, kitapta (VI-I, II, III, IV) çok fazla yer ayrılması ve bu açıdan, yazının asıl konusu olan Loudun Olayı’na daha yakın olmasıdır.

⁶⁵ Anatole France, *Les dieux ont soif*, s. 138.

⁶⁶ Pierre de Lancre, *Tableau de l'inconstance des mauvais anges et démons*, s. 42-44, 224, 295.

1613'te *Bir Günahkârın Şeytanın Esiri Oluşu ve Kurtuluşunun Harika Hikayesi*'nde⁶⁷ yeni şeytanlar keşfeden Michaëlis de Dominiken engizitörlerdendi. Yargıç olmadığı ve kitabında geleneksel hukukçu mantığını izlemediği halde, Loudun Olayı'nda neredeyse aynen örnek alınacak bir başka ünlü olay ve davanın cadı yakıcısıydı. Yeteneğini daha önce Avignon'da 18 kadını yaktırarak kanıtlayan bu engizitör, 1610'da iki Ursuline rahibesini şeytanlara teslim ettiği iddia edilen rahip Louis Gaufridy olayıyla ününe ün kattı. Şeytanlar konusundaki uzmanlığı tescilli olduğundan, olayı çözmek üzere çağrılan Michaëlis, yöre halkının pek sevdiği rahibin krallık mahkemesinde yargılanması için uğraşırken, hem onun bedeninde şeytanın bıraktığı izler buldu hem de rahibe işkence yaparak, istediği itirafı kopardı ve Gaufridy'yi 1611'de Aix-en-Provence'ta yaktırdı. Ama yukarıda değinilen ve aşağıda değinilecek olan tüm bu tür davalarda olduğu gibi, Gaufridy'nin suçsuzluğu ve öyleyse, Michaëlis'in suçluluğu konusunda ciddi iddialar vardı. Michaëlis bir yandan kendini temize çıkarabilme öte yandan Protestanlığa karşı Katolik kiliseyi güçlendirme adına verdiği savaşta mevzii kazanabilme amacıyla, olayı kendi bakışından aktardığı kitabı ya da aslında savunmasını yazdı. Kitapta rahibe Madeleine'i ele geçirdiğini iddia ettiği üst düzeydeki şeytanla, rahibe Louise'i eline geçirdiğini iddia ettiği alt düzeydeki şeytanı sohbet ettiren Michaëlis, ilkinin ağzından Katolikliğe karşı Protestanlığı överken, diğerinin ağzından Protestanlığın kusurlarını sergiledi. Böylece sonuçta, tartışan iki şeytan aracılığıyla, Protestanlığın şeytani yanı ortaya koyuluyor ve kavganın, günah keçisi Gaufridy'yle onu şikâyet eden rahibeleri çok aştığı kanıtlanıyordu.

Bodin, "Napolili Büyücü"⁶⁸ diye andığı Giordano Bruno'nun, Lancre'la birlikte "Büyük Büyücü" dedikleri Agrippa'nın⁶⁹ ve

⁶⁷ Sébastien Michaëlis, *Histoire admirable de la possession et conversion d'une pénitente*.

⁶⁸ Jean Bodin, *De la démonomanie des sorciers*, s. 116. Kitabın 110. sayfasında ve devamında "şeytani sanatın büyük bilgini denem fizikçi ve filozof" da o olabilir.

⁶⁹ Jean Bodin, *De la démonomanie des sorciers*, s. 81; Pierre de Lancre, *Tableau de l'inconstance des mauvais anges et démons*, s. 27.

Wieri⁷⁰ gibi ölçülü, ihtiyatlı, kuşkucu düşünürlerin ya da kendi deyimiyle tüm dinleri alaya alan Epicurosçuların ve atelerin düşmanıydı. Kurt adamlara, şeytanla işbirliği yapan cadılara ya da tam tersi iyi ruhlarla veya meleklerle konuşanlara inanmayanlara pek kızılıyordu. Kitabın hemen başlarında, bu inançsızlığın, tüm metafizik ilkeleri ve Tanrı'nın Aristoteles tarafından kanıtlanmış, Tommaso de Aquino tarafından doğrulanmış varlığını reddetmek olduğunu söyleyecekti. Metafiziğe karşı fizikçi ve matematikçi olarak düşünen Wieri'nin, Freud'un temel eser saydığı, 1563 tarihli *Şeytanlar, Büyücülük ve Cadılık Konusunda Sahtekârlık ve Aldatmaca Üstüne Beş Kitap*'ta⁷¹ ve onun 1577 tarihli eki "Şeytanların Sahte Krallığı"nda⁷² cadı ve kurt adam hikâyelerine inananlarla alay etmesi, bunların hayal olduğunu söylemesi, Bodin'e göre, kutsal tarihin de hayal olduğunu söylemekti ve bu iddia düpedüz sapkınlıktı⁷³. Agrippa ve izleyicisi Wieri, Bodin'in kitabında özellikle hedef aldığı muhaliflerdi: Wieri'nin tezlerinin özeti olan 1582 tarihli *Cadı Lamialar Hakkında*'yı⁷⁴ kitabının son bölümünde, 476-556. sayfalar arasında ele almıştı ve *Kutsal Kitap*'ta mitolojik kadın iblisten (*Lamia*) söz edilmediğini ileri sürerek cadıların yakılmamasını isteyen bu bilgini de fırsat eline geçse yakacağı anlaşılıyordu.

Kadınlara gelince, *Kutsal Kitap*'ın, inançla/inançsızlık, iyilikle/kötülük savaşında onları nereye oturttuğu açıktı. Süleyman'ın *Özdeyişleri*'nde kadının kötülüğüne yaklaşabilecek bir kötülük olmadığı açıklanmış, böylece onun cadılığa tabii eğilimi kanıtlanmıştı: Kötü ruhların en kolay ele geçirdikleri insanlar kadınlardı. Burada, cadı avı

⁷⁰ Jean Bodin, *De la démonomanie des sorciers*, s. 480.

⁷¹ Joannis Wieri, *Cinq livres de l'imposture et tromperie des diables, des enchantements et sorcelleries*.

⁷² Joannis Wieri, *Pseudomonarchia Daemonum*. Jean Wier, *Pseudomonarchia Daemonum*, traduction française de l'œuvre originale, agrémentée d'un répertoire des 666 Esprits ou Démons, Du Net, Paris 2019; Wieri için, Haydar Akın, "Johann Weyer ve Melankolik Cadılar" (391-414). *Tarih Okulu / Journal of History* XX/2014 ve *Ortaçağ Avrupa'sında Cadılar ve Cadı Avı*, Pheonix, Ankara 2015, s. 319-324.

⁷³ Jean Bodin, *De la démonomanie des sorciers*, s. 2, 3, 23, 30, 51, 165, 529-532.

⁷⁴ Joannis Wieri, *Lamiis liber, item de commentitiis jejuniis*.

önce kadına karşı açılmış savaşlardan biri olduğuna göre, Modernite başlangıcına denk düşen avın, kadın düşmanlığını da Modernite başlangıcına denk düşürüp düşürmeyeceği sorusu, Süleyman'a rağmen, devreye girer –yazının sonlarına doğru da girecek. Cadı avıyla kadın düşmanlığının birlikte başladığına ilişkin kuramsal savlar vardır. Kuramcılar arasında bu başlangıcı daha geriye götürönerler, örneğin kadın düşmanlığını tektanlı dinlerin ortaya çıkışına denk düşürenler de bulunur. Bence kadının başlangıç toplumundaki durumuna ilişkin antropolojik gözlemler, birbirini tekzip eden bu iki savı çürütür. Tarihin başlangıcı dışındaki herhangi bir anına oturtulan sıfır noktasından yola çıkacak sosyal kuruluş ya da “mucize” iddiasına karşı, kadın düşmanlığının tarihi niteliğine, insanlığın sosyal, hukuki, siyasi başlangıcında kadınları değiş-tokuş edilebilir kılan yasaya ve ona istikrar kazandırmış şiddete dönmek gerçekçi olacaktır. Cadı avı bu tarihi düşmanlığın ya da ataerkil hakimiyetin dönemin koşullarına uygun “bir” görünümünden başka şey olamaz. Ataerkil hakimiyet ve hakikati, insanlığın başlangıcında da insanlık tarihinin çeşitli evrelerinde de kadını hep aynı konuma oturtur; cadı avcısı Bodin de her devrin tüm avcılarından farksızca, onu orada yakalar:

Bodin'e göre kadınların şeytanla ilişki kurma eğilimi erkeklere göre 50 kat fazlaymış –demek ki onun hesabıyla, yakılan her 50 kadına bir erkeğin denk düşmesi gerekecek! Aslında gerçek yakılma oranının 4 kadına 1 erkek olduğu tahmin ediliyor. Hukuk kuramcısının, hocası Platon'a yaptığı göndermeyle tarif ettiği gibi, kadınlar vahşi hayvanların cinselliğine sahiptir. şeytana uygun ıslak ve soğuk cinsellik. Cehennem sıcağına pek uygun düşmese de hayvanlardan farksız, akulsız, duyarsız olanların bu tehlikeli ve sınırsız cinselliği, kadın bedeninin görünüşünde hemen ortaya çıkar: Karn bölgesi büyük, kafa küçüktür. Cadıların ruh haletini, onların suçlanmasını engellemek için “melankoli”ye ya da ruhsal sorunlara bağlayan Wieri yanılmakta ya da yalan söylemektedir: Kadınların ruh ve beden sağlığı konusunda hiçbir sorunları yok, yalnızca şeytanılığe tabii yatkınlıkları vardır. Savaşın insanı delirtebileceğini savaş

baronları nasıl kabul etmiyor ve savaştan kaçanı sorumlu tutup yok edebiliyorsa, Bodin gibi, insanlığın başlangıcında açılmış ataerkil savaşın kadınları çileden çıkarabileceğini kabul etmek istemeyenler, onları sorumlu tutup yok edecektir. Onlara göre, sorun delilik değil, kadınlıktır. Bu da şeytanla yatma konusunda doğuştan istekli ya da Havva'dan beri şeytan tarafından baştan çıkarılmaya yatkın varlığın konumudur. Bodin'in, kadınlığa takıntılı olduğunu göstererek, konusunda uzman bir şeytan bilimci titizliğiyle gayet ayrıntılı tanımladığı yüzlerce cadılık vakasında, cadıların çoğu neredeyse hep, ya "arap" ya da "zenci" dediği bir kimlikte karşılına çıkan, çok soğuk spermlı şeytanla hemen yatacaklardır. Şeytanın çalışma alanı da özellikle kadın genital organları, dolayısıyla da ataerkinden kapmak istediği toplum düzenleyici demografik denetimdir. Böylece, eşler arasındaki uyumu bozacak, zinaya yolu açacak, insanların üremesini ya engelleyecek ya da onların arasına kendi çocuklarını gönderecek, kısacası evlilik kurumunu, kutsal aileyi çökerterek tanrısal düzeni ve onunla birlikte, monarşiyi yıkacaktır –Bodin, tanımı açısından bunun anızalı bir gönderme olduğunu farkında değil, ama konuyu ele alan Afrikalı Leo'ya göre, Afrika'daki büyücülerin, şeytanlarını hep beyaz olarak tanımladığını aktarmış⁷⁵.

Montaigne ve Bodin aynı yüzyılın iki hukukçusu, ayrıca yargıcı olsalar da hukuka karşıt kutuplardan bakıyorlar. Montaigne ona kuşkucu ve göreci tavrıyla yaklaşıyor, o ölçüde de her yargılama konusunda sorgulayıcı, cezalandırma konusunda bağışlayıcı oluyor. Konumuna uygun şekilde, cezayı özgür iradeye ve onun yarattığı kesin sorumluluğa bağlayanlara karşı, insanların delilik dahil kendilerini kuşatan ve onları az ya da çok sorumsuz kılan zorunluluklarını düşünüyor. Ayrıca hukukçu olarak kürsünün yargılayan kesiminde olanları da sorguluyor; Pilatus'u izleyerek, *uğruna suçladığınız hakikat nedir?* diye soruyor ve Tacitus'a gönderme yapıp, *insanlar kendilerine karanlık gelen şeylere inanmaya yatkındır* şiarıyla dünyaya bakıyor. Bu hukukçu, cadılıkla suçlanan, hapisteki yaşlı bir kadınla, onu gerçekten anlamaya çalışarak

⁷⁵ Jean Bodin, *De la démonomanie des sorciers*, s. 6, 30, 110, 128, 226, 491-495, 499, 500, 505.

dikkatle konuştuktan sonra, yapılacak tek şeyin ona deliliğini yatıştırarak ilaçlar vermek olduğunu söyleyecektir. Çünkü Titus-Livus'ta yazıldığı gibi, onun ve benzerlerinin durumu *suçluluktan çok deliliğe yakındır*⁷⁶. Montaigne bu zavallıların, sorunları nedeniyle rayından çıkan hayal güçlerinin kurbanı olduklarını düşünür –ileride Loudun Olayı anlatılırken bu konuya dönelecek. Ama kadınları, deliliğin ötesinde her daim suçlu sayan ataerkil düşmanlığın mantığını ifşa eden eşitlikçiler de vardır. 1529'da, onların teolojik ve ahlaki üstünlüğünü savunduğu *Kadın Cinsinin Asaleti ve Mükemmelliği Üstüne'yi*⁷⁷ yazan kuşkucu Agrippa, Giordano Bruno'nunkine çok benzeyen içkinci bir görüşü savunarak, hoşgörülü tavra bilinçli siyasi tavrı ekler. 1518'de de Metz'de, cadılıkla suçlanan bir kadının akıl sağlığının yerinde olmadığını söyler ve bu nedenle zor duruma düşüp kaçmak zorunda kalır. Altın Çağ İspanyol düşünürlerinden ve dönemin gözde hekimlerinden Laguna⁷⁸, 1545'te yine Metz'de çalıştığı sırada, bir soylunun hastalığına büyüyle yol açtıkları söylenen ve cadılıkla suçlanan iki yaşlı insanın bunu yapmış olamayacaklarını tıbben kanıtlamış, ama suçluların yakılmasına engel olamadığından şehri terketmiştir. 1615'te *Kurt Adamlık, Cadıların Dönüşümü ve Ekstazları Hakkında'yi*⁷⁹ yazan hekim Nydault da cadıların, fantazmların esiri olmaktan başka açıklaması bulunmadığını düşünenlerdendir. Bodin'in, kişisel nedenleri olan şeytan düşkünlüğüne dönmeden önce, dönemin bilinçli cadı avı karşıtları Scot'a, Praetorius'a, Salazar y Frías'a ve Valencia'ya da değinmek şart: Scot 1584'te, *Cadılığın Keşfi'nde*⁸⁰ cadılık iddiasının mantığa ve dine aykırı olduğunu söyleyip, bunun ancak yanılsama ya da sahtekârlık olabileceğini ileri sürmüştü. Praetorius 1602'de, *Cadılık ve Cadılar Hakkında Derinlemesine İnceleme'de*⁸¹ cadı avına ve işken-

⁷⁶ Montaigne, "Des Boyteux", *Oeuvres Complètes* III-XI, Gallimard, Paris 1962, s. 1010.

⁷⁷ Cornelius Agrippa, *De nobilitate et prae excellentia faemini sexus*.

⁷⁸ *Discurso sobre Europa ya da Avrupa Üzerine Söylev'in* yazarı Andrés Laguna güçlü bir ihtimalle Türkiye'ye Yolculuk adlı kitabın da yazarıdır. Laguna hakkında bilgi için, Cemal Bâli Akal, "Devleti Düşünmek" başlıklı üçüncü bölümde "Türkiye Yolcuları" başlıklı alt bölüm, *Modern Düşüncenin Doğuşu. İspanyol Altın Çağı*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2017.

⁷⁹ Jean Nydault, *De la lycanthropie, transformation et extase des sorciers*.

⁸⁰ Reginald Scot, *The Discoverie of Witchcraft*.

⁸¹ Anton Praetorius, *Von Zauberey und Zaubern Gründlicher Bericht*.

ceye karşı çıkmıştı. “Cadı Avukatı” adı takılan Salazar y Frías, 1610’da Logroño’da, yargıçlarından biri olduğu ve karara karşı oy verdiği Zugarramurdi Cadıları (*Brujas de Zugarramurdi*) yargılamasından sonra, bu tür suçlamaların ne asılsız ve mahkûmiyetlerin ne dayanaksız olduğunu kanıtlamaya girişmiş, davanın saçmalığı konusunda İspanyol Engizisyonu Üst Kurulu’nu ikna etmişti. Bu Engizisyonun en azından cadı avı konusunda kuşkucu bir tavır almasını sağlayarak binlerce insanı kurtaran Salazar y Frías, *Cadı Çekici*’nin yazarları türünden kışkırtıcıların verdiği zarara işaret ederek, şöyle diyecekti: *Bunlar cadılık üstüne yazıp onu anlatmaya başlayana kadar buralarda ne cadı ne de cadılık vardı*⁸². Demek ki hep geçerli bir hukuk kuralı olarak, suçludan önce suçun icat edildiğini çok erken dönemde keşfetmişti. Aynı cadı avına tepki gösteren, İspanyol Altın Çağı düşünürlerinden Valencia da 1610’da *Cadılar ve Büyücülüğe İlişkin Şeyler Üstüne Söylev*’de⁸³ büyücülüğü saptamanın çok zor olduğunu söyleyerek, yargıçların, büyücülüğe ilişkin kuşkulu durumlarda, suçlananlar lehine karar vermesini istemiş⁸⁴, kitabıyla da Toledo başpiskoposu ve genel engizitör Bernardo de Sandoval’i hedef almıştı.

Cizvit rahip, şair ve öğretim üyesi Spee de cadılıkla suçlananların sorgulanma ve yargılanmasını, işkenceyle alınan itirafı da boşa çıkaran ilkelerle donatmaya çalışacaktı. İçeriden: Çünkü sözde cadıların işkence ve yakılma törenlerine birçok kez katılmak zorunda kalan bu din adamı, ava katılan yargıçlar dahil herkesi, bir işkenceyi ve böylece itirafa zorlananın çektiği acıyla, yaşadığı dehşeti izlemeye davet edecekti. Şunları ekleyerek: *Sıklıkla düşündüğüm şey, hepimizin cadılıkla suçlanmamasının tek nedeninin hepimizin işkence görmemesi olduğudur*. Spee, cadılar hakkında, V. Carlos’un, suçlananların haklarını nispeten koruyan ceza yasalarının uygu-

⁸² Alonso de Salazar y Frías, 1616’da Vizcaya’daki cadı avı yargılamasında da mahkûmiyetleri engellemek için birçok masumun öldürülmesinin önüne geçmişti.

⁸³ Pedro de Valencia, *Discurso acerca de los cuentos de las brujas. Discurso sobre las brujas y cosas tocantes a la magia*.

⁸⁴ Cemal Bâli Akal, *Modern Düşüncenin Doğuşu. İspanyol Altın Çağı*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2016, s. 223

lanmasını da önerecekti. Bence bu kodifikasyon, Modernitenin kesin resminin o yüzyılda İspanya önderliğinde çizildiğini kanıtlar: İspanya Kralı ve Kutsal Roma Germen İmparatoru'nun adı verilen (*Lex Carolina*) Ceza Kanunu⁸⁵, Napoléon'un Code Civil'inden (1804) neredeyse 300 yıl önce, Kuzey Avrupa'da farklı hukukların dağınık, keyfi ve kaotik uygulamalarına son vermek üzere 1532'de yürürlüğe girmiş ve Avrupa'da birçok ülkede 19. Yüzyıla kadar yürürlükte kalmıştı. Günümüz Alman Ceza Hukuku'nun temelini onun oluşturduğu söylenir. Ceza Hukuku, Ceza Özel Hukuku ve Ceza Usul Hukukunu kapsayan bu merkezileştirme amaçlı kodifikasyon için 1783'te Fransız hukukçu Pierre-François Muyart de Vouglans şöyle diyecekti: *Yasalarımız ne suçlar ne de onlara verilecek cezalar konusunda kesin bir şey söylediğinden, yargıçlara yalnızca V. Carlos'un Carolina denen ceza yasasını önerebilirim; çünkü bu yasada ortaya çıkabilecek tüm temel hukuki sorunlar ve aynı zamanda onlar hakkında karara varılmasını sağlayacak en bilge kurallar bir araya getirilmiştir.* Johann Freiherr von Schwarzenberg'in kaleme aldığı Yasaya göre, artık mahkeme kararları mutlaka yazılı, duruşmalar açık olmalıydı; yerel yargıçların soruşturmaları ve bunların dayandıkları kanıtlarla tanıklıklar uzman hukuk heyetlerinin denetiminden geçmeliydi. Cadı yargılamalarına, işkenceye ve yakılma cezalarına son vermese de nesnel bir uygulama getirdiğinden *Carolina*'yı örnek alan Spee'nin, 1631 tarihli *Cautio Criminalis*⁸⁶ ya da *Suçlayanların Uyması Gereken Önlemler*'inde, korunmasını istediği sorgulama ve yargılama ilkelerinden bazıları şunlardı:

⁸⁵ Almanca adıyla *Peinliche Halsgerichtsordnung Kaiser Karls V.* ("İnsanın başı hakkında karar veren mahkeme" ya da "insanın hayatı hakkında karar veren mahkeme ya da ceza mahkemesi). Latince *Constitutio Criminalis Carolina*'nın kısaltılmışı olan *Carolina*.

⁸⁶ Friedrich von Spee, *Advis aux criminalistes sur les abus qui se glissent dans les procès de sorcellerie* (Cadılık Davalarında Suistimallere Kayan Ceza Hukukçularına Uyarı; 1660); *Advis aux criminalistes sur les abus qui se glissent dans les Procès ...* <https://books.google.com.tr/books?id=2tSz4XJUZEIC>. Haydar Akın, *Ortaçağ Avrupası'nda Cadılar ve Cadı Avı*, Phoenix, Ankara 2015, s. 335-344 ve "Cadı Avı Karşıtı Yazının Zirvesinde: Friedrich Spee ve *Cautio Criminalis*" (675-715). *Tarih Okulu/Journal of History* XXXII/2017. Akın, bu makalede Spee öncesi cadı avı karşıtlarından Cizvit Adam Tanner'den ve *Universa Theologia Scholastica*'sından söz ediyor; makalede, *Cautio Criminalis*'in 51 bölümünü oluşturan sorular da Türkçeye çevrilmiş.

-Cadılıkla suçlananların avukat tutma ve yasal sınırlara saygı duyulan bir yargılamadan geçme hakları olmalıdır; bu önlem, suçlama ağır olduğu ölçüde, basit suçlamalarda olduğundan daha gereklidir.

-Yalnızca büyük bir acıdan kurtulmak için, işkence altında itirafa yanaşmayacak masum yoktur.

-Sözde cadıları işkence altında itirafta bulunmadıkları için mahkûm etmek saçmadır. Sessizliğin bizzat cadılığın kanıtı olduğu düşüncesi herkesi peşinen suçlu yapar.

-İşkence gerçeğe ulaştırmaz; çektiği acıdan kurtulmak isteyen ne gerçek ne de yalanlar durdurabilir.

-Cadı sayılan ve işkence görenin sözde işbirlikçilere ilişkin ihbarlarının değeri hemen hiç yoktur; ya işkence gören masum olup işkenceden kurtulmak için yalan söylüyordur ve bu durumda işbirlikçisi olamaz ya da gerçekten cadıysa bu kez de ihbarları güvenilir değildir.

-Şehirlerinde ya da kasabalarında insanları Engizisyona ihbar etme konusunda çok hevesli olanlar ise bilinçsizdirler, çünkü şunu hesaba katmamaktadırlar: Bir kez işkenceye başlandığında, işkence gören her insan daha çok insanı ihbar etmek zorunda kalır. Sözde tanıklıklara dayalı kanıtların sonu gelmez ve kaçınılmaz olarak bu ihbarlar, ilk ihbarcıları ve ailelerini hedef almaya başlar; öyle ki sonuçta herkesin tek tek yakılmasının önünde hiç engel kalmaz.

Bodin 1596'da terk-i dünya ettiğinden, Spee'nin hukuki önermelerini okuma bahtsızlığına uğramadı. Her durumda çok kızıp onu da yaktırmanın yollarını arardı kuşkusuz. Bu hukukçuyu, 16. Yüzyılda yaşamış olmasına ve özel nedenine rağmen hoş görmek mümkün değil; hoşgörülü insanlar o yüzyılda çıkabildiğine göre. Bu yüzyılda da idam cezası yanlıları pervasızca nasıl ortada dolaşabiliyorsa.

Bodin'in deyiimiyle *franc arbitre* (katıksız ya da özgür irade), Tanrı'nın insanı kendinde iyi ile kendinde kötü arasında seçim yapabilecek biçimde yaratmış olmasına dayanır. Ona göre, özgür iradeyi inkâr edenler, Tanrı'nın "yaratması"yla ondan bağımsızlaşan "üretme" ve "dönüştürme"yi birbirine karıştırmaktadır. Yaratıcı bir kez yarattıktan sonra, insanlar kendilerini izleyecek nesilleri oluşturur, Tanrı'nın onlara bağışladığı mülk ve güçle dünyayı değiştirirler. Bu görece bağımsızlık olmasa, şeytanın varlığının anlamı kalmaz. Onun nedeni olduğu ilk günahın ardından da insan, her türlü Stoacı zorunluluk iddiasına karşı, özgür iradesini koruyacaktır. Şeytan kimseyi zorlamaz, onun özgür iradeyle kendisine katılmasını ister – Havva kadın olduğuna göre, gönülden katıldığı kuşkusuzdur; varlık nedeni bu hukuki görüşe dayandığından, şeytanın da tam bir özgür iradeci olduğu. Tanrı'nın, iradesiyle özdeşleşen yasası-hukuku da tüm eylemlerin gönüllü olduğunu kabul eder ya da her tabii yasa ve hukuk hep bu gönüllülük ilkesinden yola çıkar: *Spotaneam* –ya da *deliberatam* ya da *propriam*– *voluntatem* yoksa, yasanın ve cezanın anlamı da yoktur. Cadı yakılmayı hak etmiştir, çünkü tanım gereği cadı şeytanla, bilerek sözleşme yapmış olandır.⁸⁷ 1726'da Amsterdam'da bulunan sözleşme örneği muhtemelen bu tür sözleşmelerin genel mantığını izlemektedir: *Üstadım Bay Lucifer, sizi Tanrım olarak tanıyor ve yaşadığım sürece size hizmet edeceğime söz veriyorum; bir başka Tanrı'dan ve İsa'dan ve diğer azizeler ve azizlerden, Katolik Kilise'den ve onun tüm ayinlerinden, tüm ibadetlerinden ve kurtuluşum için yapılacak dualardan vazgeçiyorum ve yapabileceğim her kötülüğü yapmaya ve kötülük yaptırabileceğim ne kadar insan varsa onları buna itmeye söz veriyor ve her türlü kutsanma ve vaftiz uygulamasını, İsa'nın ve meleklerinin değerlerini reddediyorum; size hizmette, saygı göstermede ve günde üç kez tapınmada kusur edersem hayatım sonsuza dek sizin olacaktır. Cehennemde, toprağın altında bir yerde, Lucifer'in makamında cadının kanıyla imzalandı*⁸⁸.

⁸⁷ Jean Bodin, *De la démonomanie des sorciers*, s. 18-20.

⁸⁸ Alexandre Dumas, Urbain Grandier. *Les Crimes Célèbres*, Association Les Bourlapapey, Bibliothèque Numérique Romande, 2014, s. 81.

Ama sonuçta, söylenen ikirciklidir: “Şeytanın elbette Tanrı’dan aldığı gücü, onunla sözleşme yapan gönüllü kötüler için geçerlidir; öyle olmayanlara elinden bir şey gelmez mi?” sorusu her daim kafaları karıştıracaktır. Bodin, sanılanın aksine düşünce tarihine yaygın olan “üç bilgi türü”ne değinirken, “domuzlar gibi” yaşayan birinci tür bilgi erbabını bile şeytani çerçeveden çıkarmıştı: 1. Bazı insanlar, entelektüel şeylerden uzakta domuzlar gibi yaşadıklarından iyi/kötü ayrımı yapamayacaklardır; 2. Bazıları da tutkular nedeniyle Tanrının entelektüel aydınlığına ulaşamasa da ondan çekinerek ve ona dua ederek düzgün yaşayabilecek, Tanrı da onlara ihtiyaçları oranında bilgelik ve ihtiyat kazandıracaktır; 3. Bazıları ise bu entelektüel yeteneği kazanacak ve Tanrı’yla iletişime geçebilecektir; entelektüel erdemlere çok az sayıda insan ulaşabilse de. Gönderme yaptığı İbn Rüşd buna “anlama yetisinin tanrısal uyumu” –ya da bir tür *amor intellectualis dei*– der ve dünyadaki en büyük mutluluğun bu olduğunu söyler. Kötülüğü bilinçli seçenler ise yukandaki üç kategoriden farklıdır ve insan oldukları söylenemez; onlar cadıdır⁸⁹. Yine de –ileride görülecek– hangi bilgi türünden olurlarsa olsunlar, şeytanın masumları eline geçirebileceğine inanılmaktadır ve şeytan çıkarana onları kurtarma bahanesiyle az “zulüm artı şaklabanlık” yapmayacaklardır.

Wieri ise, cadının şeytanın aracı olduğu gerekçesiyle cezalandırmayacağını, eylemin sonucunu bilinçsiz aracın belirlemediğini, –özgür iradeci mantığa kısmen de olsa uyarak– hukukta bilinçli amacın cezalandırılabilceğini söylüyordu. Ek olarak, yalnızca tabii olanın gerçekleşebileceğini, şeytanla kurulan ilişki iddiasında tabii olmayan birçok unsur ortaya çıktığını savunuyor, bu tür itiraflara tek başına itibar edilmemesini öneriyordu. Bodin ona karşı, *tabii olmayan şeyin imkânsız olduğu, dolayısıyla kimsenin bir imkânsızlıkla suçlanamayacağı* iddiasının ya da böyle bir “sofizm”in ortada yasa diye bir şey bırakmayacağını ileri sürer. Savını doğrulamak için tabii olmayan örnekler dediği hermafroditlere ve diğer

⁸⁹ Jean Bodin, *De la démonomanie des sorciers*, s. 22.

hilkat garibelerine gönderme yapar –halkanın başka tabii sayılma-
yan ya da farklı sayılan her görünür örneğe uzanacağı açıktır. Ona
göre, mucizelerde anlam aramak, eğer bunlar Tanrı'ya atfediliyorsa
suç olmadığı gibi, tabii olarak imkânsız olan şeyler de gerçekleşebilir
ve iyiye ödüllendirilir, kötüye cezalandırılır. Kitabında saydığı ca-
dılık kanıtlarından biri, şeytanın, cadıların bazen bedenden ayrılan
ruhlarını, bazen de bedenlerini ve ruhlarını bir arada kilometrelerce
uzaktaki yerlere götürmesidir. Bodin, bu tür ihbarları ve elde edilmiş
itirafları ciddiye almayıp, ruhun bedenden ayrıldığı sanılan özel an-
ları “ekstaz” anları sayan Epicuroşçulara ve cadılarla aynı kaba koy-
duğu atelere karşı, tartışmayı ruhun ölümsüzlüğü temelinde, maddi
olmayan varlığına dayandırır⁹⁰. Metafizik: Ruh ölümsüzse şeytan
da öyledir ve bu ilke hem klasik hem modern “kendinde” kötülük ve
iyilik, bunlarla uyumlu suç ve ceza, sonunda da özgür irade kavram-
larının, idealist ve düalist tabii hukuk görüşünün kuramsal temelini
oluşturur. Şeytan yoksa, hiçbiri ayakta kalmaz.

Kuramsal temelin üstüne böyle oturan yarı-modern tabii hukukçu
Bodin, ilk üç bölümde cadılığı, cadıların şeytani yöntemlerini ve
onların insanları nasıl etkilediğini anlatır; “Cadıların Sorgulanması”
başlıklı dördüncü bölümde cadı sorgulanmasına/yargılanmasına,
işkenceyle itiraf alınmasına ve canlı canlı yakmaya ilişkin hukuki
usûlleri sıralar: Cadılığın tespitinde, önce ihbar mekanizmasının
önünü açmak ve onu önemsemek gerekir; sonra cadılığından şüphe
edilenlerin sürekli yer değiştirip değiştirmedeği –öyleyse gezginler
ve göçmenler her daim kuşku verici insanlardır– araştırılmalıdır;
cadılar gözyaşı dökemediğine göre ağlayıp ağlayamadıklarına
bakılmalıdır; aralıksız sorgulamayla şeytanın onlara akıl vermesi
engellenmelidir; bu nedenle –masumun içine kimseye fark
ettirmeden kaçabilen şeytanın böyle nasıl engelleneceğini anlamak
mümkün değilse de– hücrelerinde hiç yalnız bırakılmamalıdır;
itiraf ettirebilmek için onlara masum oldukları ve asıl sorumlunun

⁹⁰ Jean Bodin, *De la démonomanie des sorciers*, s. 17, 59, 93, 107, 147, 196, 205, 401, 510, 521-523, 533, 544.

şeytan olduğu söylenmelidir; giysileri çıkarılıp tüm kılları traş edilmeli ve sivri uçlu aletlerle şeytanın bedene girebileceği duyarsız noktalar aranmalıdır; itiraf tam alınmamışsa ya da kuşku varsa işkence yapılmalıdır; sapkını korkutmak için haşin ve kararlı bir sesle konuşulmalıdır; yandaki odada sözde işkence yapılan birine çığlık attırılmalıdır; mahkûmun yanına casuslar koyularak onlara sır vermesi sağlanmalıdır; başka suçluların itirafta bulunup onu ele verdiği söylenmeli ve böylece onun intikam almak için aynı şeyi yapması sağlanarak bir taşla iki kuş vurulmalıdır, vb... Söz konusu cadılık olunca, Spee'nin yukarıda kategorik olarak karşı çıktığı bu yollara başvurma'nın mubah olduğunu, hukuk müfredatının vazgeçilmez adı Bodin söyler⁹¹. Yöntemi de tarih boyunca, ufak tefek farklılıklarla, tüm benzer sorgulamalarda uygulanır.

Bodin, iki kitabın sorunsalının farklı olmadığını göstererek, bu kitabında da "egemenlik ve devlet"ten söz edecek, cadıların "devletin esenliği" adına cezalandırılması gerektiğini söyleyecektir⁹² –ileride, sorunsalın benzerliği ve Bodin, Boguet, Lancre gibi yargıçların kilisenin değil, krallığın adaletini tecelli ettiren modern yargıçlar olduğu tekrar vurgulanacak. Ona göre, devleti yasalar ve cezalar ayakta tutar. Ne yazık ki tüm suçları cezalandırmak mümkün değildir; buna ne yargılayacak yargıç ne kafa uçuracak cellat yeter. Parası ya da yakını olanlar da adaletin elinden çoğunlukla kurtulur. Öyleyse cezalandırmak için parası ve yakını olmayanları araştırıp bulmak şarttır: Bodin kitabında *neden cadılar yaptıkları işten zengin olamaz?* diye soruyor ve galiba farkına varmadan kendini ele veriyor. "Masumu mahkûm etmektense suçluyu serbest bırakmak evlâdır" şiarını Bodin de biliyor, bundan söz ettiğine göre⁹³. Ama cadılar ilkenin istisnasını oluşturuyor. Genelde hem kadın hem de yoksullar; kısacası göz ardı edilemeyecek ideal suçlular ve yakalanmaları çok kolay.

⁹¹ Jean Bodin, *De la démonomanie des sorciers*, s. 370-377.

⁹² Jean Bodin, *De la démonomanie des sorciers*, s. 364.

⁹³ Jean Bodin, *De la démonomanie des sorciers*, s. 304, 416-419, 426.

Yine de kuramcıyı eksiksiz bir modern saymamakta yarar var: Şeytanla yapılan dışında bir sözleşme kurgusuna Suárez ya da Hobbes kadar hâkim olamayacaksa da “Bodin en azından, *Cadıların Şeytan Düşkünüğü Üstüne*’de andığı Théodore de Bèze’nin basit sözleşmeciliğini bilmeliydi” denilebilir. Ama hakikat öyle kolay kurgulanamıyor: Egemenlik kavramının yaratıcısı, *Devletin Altı Kitabı*’nda, krallığı sonunda Tanrı’nın sonsuz iradesi ya da yasasıyla bağlamış, modern düşüncenin eşiğinde kalmıştı. Egemenliği, onu egemenlik yapan temel kurgu sosyal sözleşmeyle ve dolayısıyla, Modernitede Tanrı iradesinin yerini alan ulus iradesiyle tamamlayamamıştı. Cadılar ve şeytanın “binbir surat”ı üstüne yazdığı kitabında da çaresiz bir tabii hukukçu olarak, devletle kilise arasında kalacaktı. Tüm klasik cadı avlarını belirleyen, sonra da yeni avlarla görünüm değiştirecek olan bu modern şizofreni içinde, *Tanrı toplumları, cinayet, baba katli, ensest ilişki, tiranlık, putperestlik, sodomi değil de daha çok cadılık nedeniyle cezalandırır* diye yazacaktı. Demek ki devletin yanında onu da memnun etmenin yolu, her suçludan önce dini reddeden cadıları cezalandırmaktı⁹⁴. Bunun için de elzem olanlar şunlardı: 1. Açık ve sürekli cadılık iddiasının gerçekliği; 2. Bu ön gerçekliği kanıtlayacak itirafın tavizsizce işkenceyle alınması; 3. Tabii olmayan şeyler üstüne çok sayıda güvenilir insanın –4’ü yeter diyor Bodin– tanıklığı. Bir erkeğin tanıklığına ancak iki kadının tanıklığı eşit olabileceğinden onlara pek güvenilemez, ama yine de ihbarcı kadınlar çıkarsa “hukukun bazen hukuk kurallarıyla sınırlanmamak demek olduğuna ilişkin hukuki ilke”ye sadık kalınır. Bodin de cadıların mutlaka yakılması ilkesine öylesine bağlıdır ki bu sonucu verecekse, yetkisiz yargıcın elde ettiği itirafın bile geçersiz sayılamayacağını iddia eder⁹⁵.

Bodin’in sorununa ve meselenin özüne geleyim: Büyük haz ya da azapla yazdığı belli olan kitabının daha önsözünde anlatmaya

⁹⁴ Jean Bodin, *De la démonomanie des sorciers*, s. 447, 497, 523.

⁹⁵ Jean Bodin, *De la démonomanie des sorciers*, s. 378-395, 400, 408, 415.

başladığı ve çok sık değindiği⁹⁶ cadılık vakası, Jeanne Harvilliers vakasıdır. Annesiyle birlikte şeytanla ilişki kurmakla suçlanan Jeanne, 20 yaşında itirafa bulunarak kırbaç cezasıyla kurtulmuş, annesi yakılarak öldürülmüştür. 50 yaşına geldiğinde, yaptığı ilaçlarla birinin ölümüne neden olduğu iddiasıyla yakalanır ve Laon yargıci Bodin'in de içinde bulunduğı bir heyet tarafından yarglanır. Suçsuz olduğunu tekrarlaması üzerine, işkenceyle tehdit edilir. 20 yaşında karşılaştığı bu dehşetin ne demek olduğunu iyi bilen kadın hemen "18 yaşından beri, 38 yıldır şeytanla ilişkide bulunduğunu" itiraf eder ve ünlü hukuk kuramcısının katıldığı kararla, yakılarak ölüme mahkûm edilir. 1578'de gerçekleşen törenden 2 yıl sonra da ilgiye gerçekten değen, ama göz ardı edilmiş hukuk kitabı basılır. Boguet daha önsözde, Lancre da baştaki uyarı metninde, yakılan cadıların yargıciarı olduklarını kitaplarında övünerek açıklarlar⁹⁷; oysa karşılaştığı bu tek cadı avı davasında, Bodin Jeanne'in yargıci/ cellâdı olduğunu açık açık söyleyemez. Kitapla, vicdan azabı mı "bastırılmış", yoksa bastırılmış olan mı dışarıya çıkmış ya da kaçmış? Bodin'in üslubu, rastgele yazılan bir kitabın üslubunu her yönüyle aşar ve "neden?" sorusunu sordurur. Her yazana sorulması gereken ve perdenin arkasındakini arayan ilk soru.

Yalnızca Bodin'e değil, şeytanla ilişki kurduğunu söyleyenlere ve buna inananlara da "şeylerin gerçek nedeni"ne ilişkin soru sorulmalı; örneğın Bodin'in kitabında sözünü ettiğı Magdalena de la Cruz'a: İspanya Córdoba'da Santa Isabel de los Ángeles manastırındaki bu Fransisken rahibe, uzun yıllar, bir azize olarak İspanya tahtına uzanan ve mistik hayaller, mucizelerle beslenen şöhretinden yararlanıp saygı görürken, birdenbire, 12 yaşından beri, tam 50 yıl, elbette Mağripli kılığında yanına gelen şeytanla yattığını itiraf eder⁹⁸. Cizvitlerin önderi Ignacio de Loyola'nın, bu itiraf olmasa da kuşkuyla baktığı Mag-

⁹⁶ Jean Bodin, *De la démonomanie des sorciers*, s. 10, 173, 226, 227, 234, 281, 282, 372, 373, 425.

⁹⁷ Henry Boguet, *Discours exécration des sorciers*, s. XI; Pierre de Lancre, *Tableau de l'inconstance des mauvais anges et démons*, s. XXII.

⁹⁸ Jean Bodin, *De la démonomanie des sorciers*, s. 233, 397, 465

dalena, muhtemelen toplumun üst katmanlarından geldiği ve güçlü yakınları olduğundan yakılmayacak, Andujar'daki manastırda ölene kadar hücreye kapatılacaktır. Bodin hoşlanmazdı, ama kadının ruhsal durumuna ilişkin şu küçük ayrıntıyı ekleyeyim: Magdalena 5 yaşındayken mistik hayaller görmeye başlamış, 7 yaşındayken yaşadığı yere yakın bir mağaraya meditasyona gidip, nasıl olduğunu anlamadığı biçimde kendini evinde yatağında bulmaya başlamış, 12 yaşında, ömrü boyunca yanından ayrılmayacak esrarengiz varlıkla karşılaşmış. Önce Tanrı sanmış, sonra şeytan; belki de yalnızca tanıyamadığı kendisiyle karşılaşmış hep.

Bodin'i 1580'de bırakıyorum; 1590'da ölene dek huzur bulup bulamadığını sormadan. Cadı avı deliliği en azından yüzyıl daha sürecektir; gelecekte hep rastlanacak delice istisnalar sayılmazsa. Bu delilik içinde, genelde yoksul kadınlar şeytanla ilişki kurdukları gerekçesiyle yakılırken, aynı suçlamayla, çok daha az güçlü kadın yanında, bu kez daha çok güçlü erkeklerin, tam da güçlü olduklarından ortadan kaldırıldığı biliniyor⁹⁹. Yine kirli yargılamada kurban edilen Jeanne d'Arc'ın silah arkadaşı olan ve Bodin'in, kitabında sık gönderme yaptığı Gilles de Rais, 1440'ta, işlediği iddia edilen suçları işlemiş olsa da olmasa da belki salt bu nedenle asıldı¹⁰⁰. Politik amaçlarla Philippe le Bel'in ortadan kaldırmaya çalıştığı Temple Şövalyeleri'nin başı Jacques de Molay ve birçok yandaşı, şeytanla işbirliği ve âlem yaptıklarına –onun kışını öptükleri de iddialar arasındaydı–

⁹⁹ Haydar Akın "Johann Weyer ve Melankolik Cadılar'da aynı olguya değinir: "Erkek cadıların takibe alınması, 17. Yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren hız kazanacaktır. Bu sürecin Avrupa topraklarında yaşanan cadı avlarının zirve noktasına ulaştığı döneme (1580-1630) denk düşmesi şüphesiz şaşırtıcı değildir (...) Özellikle Almanya'nın küçük özerk siyasi birimlerinin başındaki yönetici piskoposların kapıldıkları, 'erkek cadı'lara yönelik, av histerisini besleyen unsurlar içinde politik ve ekonomik güç hesaplarının önemli bir yer tuttuğu görülmektedir (...) Mahkeme sanık olarak gözetilene alınanların mallarına el koyarak Kilise'nin tüzel kişiliğine veya şehir yönetimine devreder. Özellikle 17. yüzyıldan itibaren güney Almanya'da görülen yetişkin erkek cadı davalarında çok sayıda kont, prens gibi asil ve kentsoylu yanında, belediye başkanı, meclis üyesi benzeri varlıkları ve hatırı sayılır şahsiyetin mahkûm edilmesi, mallarına el konulması cadılık suçlaması altında yatan gerçek niyetin önemli bir boyutunu açığa vurmaktadır" ("Johann Weyer ve Melankolik Cadılar", *Tarih Okulu / Journal of History* XX/2014, S. 398).

¹⁰⁰ Jean Bodin, *De la démonomanie des sorciers*, s. 202, 411, 433, 507.

ilişkin 7 yıllık suçlama, yargılama, işkence sürecinden sonra 1314'te yakılmışlardı¹⁰¹. 1415'te erken reformculardan sayılan Jan Hus'u¹⁰² sapkınlıkla suçlayıp Konstanz'da yakan Katolikler, 1536'da *Kutsal Kitap*'ı ilk kez İngilizce'ye çeviren William Tyndale'i Anvers'te yakmış, ama yanmadan önce boğularak öldürülme ayrıcalığını ona tanıyarak incelik göstermişlerdi. 1553'te cadı avı kervanına katılmakta gecikmeyen Calvinciler, Miguel Villanueva Serveto'yu Cenevre'de diri diri yakarken¹⁰³, 1600'de Giordano Bruno bu kez Katoliklerin hışmına uğrayarak Roma'da aynı kaderi paylaşıyordu¹⁰⁴.

Vávra'nın 1970'te yönettiği "Cadı Çekici"¹⁰⁵, olaya her açıdan yaklaşımıyla, cadı avı üstüne yapılmış kayda değer filmlerden biridir. Adından anlaşıldığı gibi, Kramer ve Sprenger'in *Cadı Çekici*'ne doğrudan gönderme yapan film, tüm cadı avlarının kadın bedenini hedef alan mantığını, siyasi baskının kadın üzerindeki cinsel baskıyla özdeşleştiğini sergileyerek, o bedenin çıplaklığını şeytanın kışkırtıcılığına denk düşüren lanetli söylemle başlar. Ve olayın akışında, sözde cadıların ya da her dönemde çeşitli amaçlarla yaratılan düşmanların nasıl suçlanacağını, yargılanacağını, işkenceyle itiraflarının alınacağını, yok edileceğini anlatan temel hukuk kitabının iki yazarı, tarihin tüm engizitörlerine yol gösterdikleri kısa sahnelerle, film boyunca sık sık araya girerler: Karanlık kişiliklerine çok yakışan yarı karanlıkta ve filmin hemen

¹⁰¹ Stelio Lorenzi bu olayı "Les Templiers" ("Tapınak Şövalyeleri", 1961) adlı televizyon filminde anlatır.

¹⁰² Otakar Vávra 1954'te Husçular üstüne üçlemesinin ilk filmi olan "Jan Hus"ta da Hus'un hayatına mal olan kirli bir kilise yargılamasını anlatmıştı. Üçlemenin diğer filmleri "Jan Zizka" (1955) ve "Proti Vsem"di (1956).

¹⁰³ Bu olay hakkında da iki televizyon filmi var: Claude Goretta'dan "Michel Servet'nin Tutkusu ve Ölümü" ("Passion et Mort de Michel Servet", 1975) ve José María Forqué'den "Miguel Serveto, Kan ve Gül" ("Miguel Servet, La Sangre y La Ceniza", 1988).

¹⁰⁴ Giuliano Montaldo'nun "Giordano Bruno" filmi üstüne, Cemal Bâli Akal, *Beyaz Perdede Kirli Yargılama*, Zoe Kitap, İstanbul 2019, s. 110-121.

¹⁰⁵ Otakar Vávra, "Kladivo na čarodějnice" (1970)

başında aydınlıkta sunulan çıplak bedenlerle ya da hayata ilişkin sakınımsız açıklıkla hep tezat içinde. Çeşitli küçük büyük çıkarlarla, bunları besleyen hırsların, hurafenin, insanlık durumuna özgü histeri salgınının, budalalık, cehalet, her türlü muhafazakârlık ve zulmün ölümcül biçimde nasıl yayıldığını gösterirler; *Cadı Çekici* benzeri birkaç kitap dışında okumayı ve hatta keman çalmayı bile kuşkulu bulan engizitörlerin karanlık zamanlarında. Film, 26 yıl sonra Hytner'in "Cadı Kazanı"nda¹⁰⁶ anlatılacak gerçek bir yargılamanın mantığını, esinlendiği oyundan da¹⁰⁷ ondan uyarlanan ilk filminden¹⁰⁸ de iyi sergiler. Miller'in oyunu ve onu izleyen iki film, daha önce değinildiği gibi, Del Río'nun *Büyücülük Soruşturması*'na¹⁰⁹ dayanan ve sonuçta, 1692'de Salem'de 19 kadını yaktıran yargılamadan yola çıkmıştı. Hemen hemen aynı dönemde, bu kez Moravia'da Sumperk'te, 1668-1696 arasında birçok sözde cadı yargılanıp yakılmıştı. Bu yargılamaları konu alan Václav Kaplický'nin romanından Vávra'nın uyarladığı filmde de benzer karakterler daha inandırıcı görünümde izleyicinin karşısına çıkar: Proctor yerine Kryštof Alois Lautner; Danforth yerine de elinden hukuk kılavuzu *Cadı Çekici*'ni düşürmeyen engizisyoncu Boblig von Edelstadt. Özellikle bu sonuncusu ve yardımcısı, tüm engizitörlere çok yakışan bayağılık, kurnazlık, aç gözlülük ve gaddarlığın mükemmel bir bileşimini sunarlar. Miller'in oyununa ve iki filme esin kaynağı olan cadı avı McCarthy dönemine gönderme yaparken, başka iki cadı avını "Jeanne d'Arc'ın Tutkusu"¹¹⁰ ve "Öfke Günleri"nde anlatan Dreyer'in ikinci filmi Nazi işgali altındaki Danimarka'da yasaklanmıştı¹¹¹. 1970'te Çekoslovakya'da Vávra'nın yaptığı filmin

¹⁰⁶ Nicholas Hytner, "The Crucible" (1996)

¹⁰⁷ Arthur Miller, *Les sorcières de Salem*, Robert Laffont, Paris 1959.

¹⁰⁸ İlk versiyon: Raymond Rouleau, "Les Sorcières de Salem" (1957)

¹⁰⁹ Antonio Martín del Río, *Disquisitionum magicarum*.

¹¹⁰ Carl Theodor Dreyer, "La Passion de Jeanne d'Arc" (1928)

¹¹¹ Carl Theodor Dreyer, "Vredens Dag" (1943). "Danimarka'da, Alman işgali sırasında, 16. Yüzyıl sonlarında Bergen'de cadılık suçlamasıyla yakılan bir kadından yola çıkarak "Öfke Günleri"ni yapar ve filmi Naziler hemen yasaklar; demek ki onlar da şeytandan, kadınlardan ve insanların uydurma suçlamalarla mahkûm edilip yakılmasını eleştiren herkesten nefret ediyormuş" (Cemal Bâli Akal, *Beyaz Perdede Kirli Yargılama*, Zoe Kitap, İstanbul 2019, s. 44).

bu kez dönemin rejiminin sansürüne uğramasında şaşırarak bir şey yok. Gavras'ın aynı yıl çekilen "İtiraf"ına¹¹² konu olan 1952 Prag duruşmalarını ve 1968 Prag Baharı ertesindeki sovyet işgalini hatırlatan film, yasaklanırken de 1952'deki duruşmalardan tam 18 yıl sonra cadı avının sürdürüldüğünü kanıtlıyordu. Bu cadı kıran ruh çeşitli görünümeler altında hâlâ sürüyor.

Cadı avına ilişkin filmler arasında, Dreyer'inki dışında, başta Bresson'un ki olmak üzere çeşitli Jeanne d'Arc versiyonları¹¹³ sayılabilir. Garçon'un 1926 tarihli romanı *Cadı Guillemette Babin'in Berbat Hayatı*'ndan¹¹⁴ Radot'nun 1948'de uyarladığı "Guillemette Babin'in Berbat Kaderi"ne¹¹⁵ ulaşmak ise pek mümkün gözüküyor. Ama kolayca ulaşılabilecek filmler arasında 1970'te Batı Almanya'da Armstrong ve Hoven'in elinden çıkan "Şeytanın Damgası"¹¹⁶ var. 18. Yüzyıl başlarında Avusturya'da cadı avına tanık olan engizitör adayının –ya da onu canlandıran ve böyle genç görmeye alışık olmadığı Udo Kier'in–, kişisel hırslar yanında, kilisenin kurumsal hırsının da masumları nasıl yok ettiğinin farkına varışını anlatan film, türünün önemli örneklerindendir. Yukarıda, filmin baş engizitörünün bana Lancre'ı hatırlattığını yazmıştım; o olmasa, Bodin'i ya da Boguet'yi hatırlatabilirdi. Film, estetik kaygıları da ele aldığı konuyu da gölgede bırakan ve izlenmesi zor bir şiddet içerse bile, bu gerçek şiddetin yaratıcısı engizitörlerin, sapkın ilan ettiklerinin malında mülkünde gözleri olduğunun altını çizmekten geri kalmıyor: Aymerich, 14. Yüzyılda Engizisyoncunun

¹¹² Costa Gavras, "L'Aveu" (1970)

¹¹³ "İlk sessiz 'Jeanne d'Arc' Méliès'in, ikincisi fantezist bir yorumla DeMille'in, dördüncüsü Gastyne'indi. 1948'de Fleming'in çektiği Ingrid Bergman'lı 'Jeanne d'Arc' ise söylentilere bakılırsa yönetmeni derin hayal kırıklığına uğratmış, hatta ağlatmıştı; aynı yıl Preminger, bu kez Jean Seberg'li 'Azize Jeanne'ı çekmişti. Bu fotoğraflar tiyatrosuna Rivette'in 2 bölümlük ve 5 saat 36 dakikalık bitmez tükenmez 'Bakire Jeanne'ı eklenebilir mi bilmiyorum. Besson'un 'Jeanne d'Arc'ı gösterime girdiğinde Bresson hayattaydı, ama filmi gördüğünü hiç sanmıyorum. Dreyer ise Bresson'un 'Jeanne d'Arc Davası'nı izlemeyi aklına bile getirmemiş" (Cemal Bâli Akal, "Jeanne d'Arc'in Tutkusu", *Beyaz Perdede Kirli Yargılama*, Zoe Kitap, İstanbul 2019, s. 48, 49).

¹¹⁴ Maurice Garçon, *La vie exécrable de Guillemette Babin, sorcière*.

¹¹⁵ Guillaume Radot, "Le destin exécrable de Guillemette Babin" (1948)

¹¹⁶ Michael Armstrong&Adrian Hoven, "Hexen bis aufs Blut gequält" (1970)

Elkitabı'nda¹¹⁷, sorunun güçlü ve zengin kişilere ilişkin önemli veçhesinin, malına, toprağına göz dikilenlerin şeytanın yordakçısı sayılıp dışlanması olduğunu açıkça anlatmıştı. Sapkınların çocuklarından torunlarına uzanan bir süreçte, önce kilisenin –16. Yüzyıldan itibaren de dünyevi gücün– yok edilenlerden kalanları yağmalamasının hukuki yollarını sıralayarak: “Sapkınların malına el koyulması” başlıklı 10. Bölüme göre, sapkınların suçundan *Kutsal Kitap*'a göre erkekseler çocukları ve torunları, kadınsalar yalnızca çocukları sorumlu olduğundan, onlara miras kalmış mala mülke el koyulabilecekti. Sapkın öldükten sonra 5 yıllık zaman aşımını savunanlar varsa da yazar 40 yıllık zaman aşımından yanaydı ve bu, 40 yıl süresince anne ya da babanın sapkın olduğu bilinmemişse geçerliydi. Aymerich malların üçe bölünüp, birinci bölümün suçun işlendiği topluluğa, ikinci bölümün engizitörlere verilmesi, son bölümün ise yeni sapkınların aranmasına harcanması gerektiğini söylemiş, ama şunu da eklemek zorunda kalmıştı: 14. yüzyılda engizitörler kendi hapishanelerine sahip olunca, el koyulan malların tamamı Engizisyona gitmeye başlamış¹¹⁸. Ya da her dönemde, kim mahkeme kurma ve hapishaneyapma yetkisine sahip olabiliyorsa, her şeye o el koyarmış veya el koyduktan sonra mahkeme kurup hapishane yaparmış. İspanya'da cadıların ardına bu nedenle mi pek düşülmemiş acaba? Orada zenginliklerine el koyulan yeterli sayıda Müslüman ve Yahudi olduğundan mı? Öyle ya da değil, Aymerich'in ve tüm olağanüstü mahkeme taraftarlarının, neden davaların bir an önce neticelenmesini istedikleri açık: Zaman kaybetmeden nemalanabilmek.

¹¹⁷ Nicolas Eymerich, *Le manuel des inquisiteurs*. Bu kitaba yazının başında değinildi. 34. dipnotta da Haydar Akın'ın “sapkınların mallarına el koyulması” hakkındaki yorumuna yer verildi.

¹¹⁸ Nicolas Eymerich, *Le manuel des inquisiteurs*, s. 108-118. Sorumluluğun Nazi suçlularından, torunlarına değil, ama çocuklarına uzandığını söyleyen Bernhard Schlink'i ve *Geçmişe İlişkin Suç ve Bugünkü Hukuk* (Zoe Kitap, İstanbul 2019) başlıklı kitabını ister istemez hatırlattı bana bu mantık; tabii tersinden okuyarak.

Ancak meseleye buradan ve ilham aldığı söylenen Reeves'in 1968 tarihli İngiliz yapımı "Cadı Avcısı"ndan¹¹⁹ daha gerçekçi yerden yaklaşırsa bile, "Şeytan'ın Damgası"nın Vávra'nın filmiyle yarışamayacağını telakkarlayayım. Reeves'in filmine gelince, 25 yaşında ölen yönetmenin topu topu dördüncü filmi olduğundan, biraz da başroldeki Vincent Price'in katkısıyla, en azından bir cadı avının bu yazıda tartışılan boyutlarıyla ciddiye alınmasını engelliyor. Yine de bu ve benzeri filmlerin, iyi ya da kötü, korku sineması örneklerinden sayılmasını benim de çok korkutucu bulduğumu belirteyim. Şeytanın değil, ama kendi şeytanlarının arkasına sığınarak amansızca kıyım yapan her dönemin engizitörlerinin ve ahlak hocalarının ne dehşet verici olduklarını gösteren filmler korku filmi kategorisine sokulmamalı. Aksi halde, bunlardaki o gerçek dehşete bakıp, alışılmış korku filmlerini komedi filmleri ya da aile filmleri kategorisine dahil etmek zorunda kalırız; aile filmlerinin, korku filmi masumiyetine yaklaşılabileceğinden emin olmasam bile.

Üzerinde duracağım bir başka filmin ise, ele aldığı konu açısından, cadı avı üstüne yapılanlar arasında istisnai olduğunu düşünüyorum. O da Russell'ın "Şeytanlar"ıdır¹²⁰ ve siyasi nedenlerle cadı avında kurban edilen Urbain Grandier'nin gerçek öyküsüne¹²¹ dayanır. Kadın kurbanlar çoğunlukla yoksullar arasından seçilirken, az sayıda erkek kurbanın kadınlara kıyasla daha çok güçlüler arasından seçildiğini kanıtlayan örneklerden biridir bu av da. Döneminde de sonra da çok ses getiren olayı anlatan film, Vávra'nın bir yıl önce yapılan filmi gölgede kalırken, 1971'de bir skandal film olarak da ses getirmiş ve cinsel içerikli olduğundan dine saldırı sayılan bazı bölümleri sansüre uğrayıp hiç gösterilememişti. Russell bu açıdan sözünü esirgemeyen bir yönetmendir ve cinsel olanı da dahil her türlü fantazm,

¹¹⁹ Michael Reeves, "Witchfinder General" (1968)

¹²⁰ Ken Russell, "The Devils" (1971)

¹²¹ Bu konuda Eric Le Hung'ın, "La Possédée" ("Cadı", 1971) ve Gérard Vergez'nin, "Les Mystères de Loudun" ("Loudun Esrarı", 1976) adlı televizyon filmleri de var.

sinemasına yabancı değildir. Grandier olayını yakından bilmeyen izleyici, Russell'ın, olayı bu tür konulara genel yaklaşımıyla ya da fantazmlarıyla sunduğunu, bu nedenle kiliseyi ve ruhban sınıfını hedef alan tavrının –bu konuda da ifade özgürlüğünün sınırlanması kabul edilemez– her daim muhafazakâr ve ikiyüzlü sansürcünün öfkesiyle karşılaştığını sanabilir. Oysa diğer filmleriyle kıyaslandığında, bu filmde yönetmenin gerçek olaya, filmin başında açıkça ifade ettiği gibi sadık kaldığını, olay üstüne okuyan ve bilgilenenler kabul edecektir. Bazen gerçek, kurguyu çok aşan fantazmlarla bezenir. Zaten film de konu üstüne yazan Huxley'in *Loudun Şeytanları*'ndan neredeyse birebir esinlenmiş, bu kitaptan esinlenerek *Şeytanlar*¹²² adlı oyunu yazan Whiting'den ise, kitaba pek sadık olmayan birkaç fikir aktarılmış. Huxley, ara sıra sanılanın aksine, tarihi roman olmayan *Loudun Şeytanları*'nda, Grandier olayını nasıl olduysa öyle anlatmaya çalışıyor. Certeau da kitabın tarihi gerçekliğe ilişkin zaafı olmasına rağmen, çok ince saptamalar içerdiğini söylüyor¹²³. Tarihi gerçeklik konusunda uçarı olan Dumas'nın *Urbain Grandier*'si de ünlü yazarın adına kanılıp tarihi roman sayılmamalı. Altbaşlığı *Ünlü Suçlar* (ya da *Cinayetler*) bu kitabın gerçek bir yargılama üstüne olduğunu doğrular. Tabii, yazarın söylediğine de katılıyorum: *Bu tür davalarda hep görüldüğü gibi, asıl suçlular suçlanan değil, onu suçlayan yargıçlar/cellatlardır*¹²⁴ ve caniler sık sık kürsünün bu yanındadır; umarım çoğu zaman değildir. Kurguda öyle olmasında sakınca yok: Vigny'nin bu konuda yazdığı tarihi romanı ya da kendi deyimiyle halkın yazdığı roman olan "tarih"i, *Cinq-Mars. XIII. Louis Zamanında Bir Büyücülük Olayı*'nda anlatılan da bu kirli yargılama olacaktır:

¹²² John Whiting, "Şeytanlar", *Seçilmiş Oyunlar*, Adam, İstanbul 1994.

¹²³ Michel de Certeau, *La possession de Loudun*, Gallimard/Juliard, Paris 1990, s. 330.

¹²⁴ Alexandre Dumas, *Urbain Grandier. Les Crimes Célèbres*, s. 105. Dumas bu kitapta Grandier'nin 1631'de 32, 33 yaşlarında olduğunu düşünüyor, oysa 40 yaşında (s. 3); ilk mahkûmiyete göre Grandier'nin Poitiers'de 3 ay görev yapamayacağını iddia ediyor, oysa bu süre 5 yıl (s. 5); Madeleine de Brou'yla da evlenmiş olamayacağını iddia ediyor, oysa bu evliliğin yapıldığını hemen herkes kabul ediyor (s. 9).

Kirli yargılamaların çoğunda görüldüğü şekilde, düpedüz cinayet¹²⁵.

Tünn savaşların da şeytana karşı açılan savaşın da bazıları derinde, bazıları ise çıkarılamayacak kadar derinde yatan çeşitli gerçek nedenleri vardır. Modernite başlangıcında cadı avını belirleyen yeni nedenler, daha doğrusu neden sanılan sonuçlar onu gizlese de dikkatli bakış, tarihi nedenin, insanlığın başlangıcında kadına karşı açılan savaş olduğunu kaçırmaz. Yazının başında söylediklerimi tekrarlamak pahasına, o modern koşullara bağlı değildir ya da kadın düşmanlığı herhangi bir döneme özgü değildir. Tam tersi her dönemin sözde nedenleri ya da sonuçları onun üstüne inşa edilir. Büyünün, büyücülüğün, hekimliğin ve gözbağcılığın başlangıç toplumlarındaki rollerine bakanlar, farklılıklara ve tekniklerdeki değişikliklere rağmen, ataerkil mantığın aynı kaldığını görecektir; antik sitede, imparatorlukta, tektanlı dinlerde, feodal dönemde ve tabii, Modernitede. Engizisyon uygulamalarının Modernite başlangıcında özellikle cadıları hedef alması, kadın düşmanlığını Moderniteye denk düşüren savları haklı çıkarmaz ya da önermeyi bu sahte mantığa özgü popüler bir örnekle açıklamak gerekirse, heteroseksüel aşkı tahakküm ilişkisine yalnızca modern dünya dönüştürmez. Modernitede de elbette bir tahakküm ilişkisi olan aşk, her dönemin önce kadın üstünde kurulan kendi tahakküm ilişkileriyle belirlenmiştir ya da aşk hiçbir dönemde bu ilişkilerden soyutlanmamıştır. Ve her dönemin koşullarına göre değişirken, aşktan anlaşılanı da değiştiren tahakküm ilişkileri hep bir ilk hakimiyet üstüne inşa edilir ve her insan, hep farklı şekilde aşık olduğunu sanır; heteroseksüel ya da değil, “bir” aşkın ne olduğunu kimse bilemeden. Tarih boyunca kendisine atfedilen ve yüceltici, büyüleyici, saf, bazen kurulu düzen karşıtı, cesaretlendirici, özverili, vb. olduğu yazıp çizilen çeşitli hakikat yaratımlarına karşın, o hakikatin ardındaki hakimiyetin aşka kazandırmış olduğu somut

¹²⁵ Alfred de Vigny, *Cinq-Mars. Une Conjuration Sous Louis XIII*, <https://www.ebooksgratuits.org> s. 7, 233.

ve sürekli iki ortak özellik, aşkı aşk olmaktan çıkaran istisnalar sayılmazsa, demografik denetimle de ilgili üreme faaliyetine yönelik yanıyla, genelde ona eşlik eden “sahip olma” tutkusudur. Ve aşk olmasa da her düzenin gereği olarak bunlar zaten hep vardır ve aşkın sonucu değil nedenidir. Voltaire’in “insanlara sürekli aşktan söz edilmese, çoğu ne olduğunu bilemezdi” dediği, Sade’in her türlü hakimiyet ve hakikatini yıkmak için önce ona saldırdığı bir ülkede, 17. Yüzyıl başında ulus devlet yapılanmasının ve zihniyetinin olduğu yeni koşullarda, güçlü bir erkek olan Grandier’nin başına gelenlerde, onu ve düşmanı başka erkekleri aşan ataerkil zorunluluğun mantığını görmek şaşırtıcı değildir; rahibe Jeanne’in ona içinde bulunduğu zorunluluklara uygun biçimde aşık olduğunu sanması da. Jeanne’in gerçekten şeytanın eline geçtiğine inanacak değilim, ama “aşk” sanılan ve “nefret”e çok kolay dönüşen tutkusunun, uğursuz bir karşılaşmada, Grandier’yi “bir” aşkın ve “bir” aşkın yok edici pençesine düşürdüğüne inananlardanım.

Dönem Fransa’da, daha sonra XIV. Louis zamanında ulaşılacak hedef ardında, merkezileşmenin sağlanması için eski feodal beyliklerin taşradaki kalelerini yıkma girişiyle belirlenmiştir. Tahtta XIII. Louis vardır ve ilk modern devlet adamlarından Richelieu’nün denetimi altındadır. Bazılarında çoğunluğu oluşturan Protestanlar feodal senyörlerin muhtemel bir bağımsızlık arayışına katılabileceğinden, bu yerleşme yerleri ulusal hakimiyetin kurulmasını engelleyecek potansiyel direniş merkezleri sayılmaktadır. Loudun bunlardan biridir ve Richelieu onun, 20 km ötedeki kendi dükaliğine aktarmak istediği idari ayrıcalıklarına göz dikmiştir. Vali D’Armagnac’ın yakın dostu ve belki de başdanışmanı olan, şehrin güçlü kişilerinden Cizvit din adamı Grandier’nin ise Richelieu’nün önünde bir engel oluşturduğunu, olayı yorumlayanlar söyler. Ama hep olduğu gibi, tarihi mesele böyle iki ya da üç tarafı olan basit bir mesele olmayacaktır. Gücünü henüz tam anlamıyla kaybetmemiş kilisenin, onun bağrında amansız bir çatışmaya girmiş çeşitli tarikatların, Papalık yanlıları ve karşıtlarının, onlar-

dan kopan laik görüşlülerin, krallıkta hâlâ belli bir gücü koruyan soyluların, her toplumu bölen varlıklı/yoksul, eğitilmiş/eğitimsiz kadınlar ve erkeklerin, vb. tamamının hesaba katılacağı bir sosyal magmadan söz etmek ve bunlara, her daim varlığını sürdüren kişisel hırs ve çatışmaları, rastlantısal iyi ve kötü karşılaşmaları eklemek gerekir.

Tek neden olmasa bile, Grandier'nin, gözden düştüğü için 1618'de Loussay'de görevli olan Richelieu'yle, Loudun'deki bir ayın nedeniyle çatışmasını¹²⁶ ve ertesi yıl eski itibarına kavuşan piskoposta yarattığı nefreti de tarihçi dikkate almak zorundadır. Huxley almış, Certeau almamış, Russell da filmde değinmemiş; ama gerçek dostluk ve düşmanlıkları filmde sergileyenler var. Grandier yarattığı büyük hayranlık ve kurduğu arkadaşlıklar yanında, gururlu ve uzlaşmaz tavırları dahil, çeşitli nedenlerle amansız düşmanlar edinmiş: Rahip Mignon, cerrah Mannoury, eczacı Adam, hazinedar Trincant gibi. Burada Trincant'a parantez açılmalı, çünkü hazinedar başta Grandier'nin çok yakın dostu. Kadınlarla ilişkiler konusunda serbest fikirleri olan din adamı, Latince dersler verdiği kızı Philippe'i hamile bırakınca, zamanında bir vaazı nedeniyle ona şiir bile adayan Trincant'ı acımasız düşmanına dönüştürmüştü. Yine de Grandier'nin bu tür ilişkileri ikiyüzlüce kurmadığını söylemekte yarar var; onları saklamıyor ve arkalarında duruyor. Kaleme aldığı *Katolik Rahiplerin Evlilik Yasağına Karşı İnceleme*¹²⁷ başlıklı metinde, evlilik yasağının genç ve sağlıklı rahiplerde işe yaramayacağını, ayrıca gereksiz bir zorlama olduğunu yazıyor. Düşüncesine sadık kalarak, aşık olduğu Madeleine de Brou'yla, kilisesinde kendi düzenlediği gizli törenle evleniyor. Bunun istisnai olmadığını, o dönemde Katolik birçok rahibin böyle gizli evlilikler yaptığını Huxley söyleyecektir. Protestanlık da bazı Katolıklara, ciddi bir örnek olarak yol gösteriyor bu konuda. Özellikle Cizvitlere; ve rahip

¹²⁶ Aldous Huxley, *Los demonios de Loudun*, s. 13, 30.

¹²⁷ Urbain Grandier, *Traicté du coelibat*.

de zaten öyle. Filinde Huxley'in anlattığı şekilde ortaya çıkan Madeleine'in, Whiting'in oyununda kaybolduğunu belirtip, şöyle devam edeyim: Bastırılmış dürtülerin ve gizli kıskançlıkların beklenmedik şekillerde nasıl ortaya çıktığı düşünülürse, din adamının başını yakacak cadı avının sayısız nedenlerinden birinin de Madeleine olduğu söylenebilir¹²⁸.

Huxley, Grandier'yi tanımlarken, onun sevdiği edebiyatçılara, şairlere, şiirlerine gönderme yapıyor ve dönemin edebiyatı, edebiyatçıları konusundaki derin bilgisini bu vesileyle sıralıyor: Ronsard, Jacques Tahureau, Théophile de Viau ve Grandier'nin dostu olan Loudun'lü Scévole de Sainte-Marthe; Vergilius, Claudius Claudianus, Ovidius da var sırada¹²⁹. Grandier pervasız, hayatı seven ve ondan haz almaya çalışan, serbest fikirli, tabuları olmayan, şehrin Protestan çoğunluğuna da ayrımcı yaklaşmayan biri; akıllı da. Bunlar, gerçek nedenler ne olursa olsun, muhafazakâr düşmanlarla onlara eklenen sayısız budalanın ilk hedef alacağı özellikler ve cadı avı süresince, Loudun'ün bağımsızlığını savunduğu söylenen bu insan, o bağımsızlık değil de yaşantısındaki bağımsızlık nedeniyle suçlanıyor. Ve ona genelde mecâzi anlamda, işkence safhasında ise gerçekte, hep belden aşağı vuruluyor. Suçlandığı nedenler konusunda kimse ondan aşağı kalmadığı halde, onun dışındakiler bunların üstünü örtme becerisini ya da ikiyüzlülüğünü hep gösterebiliyor. Ayrıca Russell'in filminde ve gerçekte, ayrıcalıklarından yararlanan varlıklılarla yöneticiler, hakimiyetin çifte standardını sergileyerek, aykırı alışkanlıklarını gizlemeye ihtiyaç duymayabiliyorlar. Grandier şeytanla işbirliği iddiasıyla yargılanırken, kilisenin şeytani saydığı alışkanlıklarını herkesin bildiği Condé, saklanmaya gerek görmeden Loudun'de dolaşabiliyor. Ama aynı şehirde kadınlarla kurduğu, hiç de gizlemediği ilişkiler nedeniyle, Grandier hakkında ilk dava açılıyor ve rahip 1629'da piskoposluk hapisanesinde hapsediliyor, 1630'da da karar açıklanıyor: Poitiers'de 5 yıl, Loudun'de ise hayatı

¹²⁸ Aldous Huxley, *Los demonios de Loudun*, s. 9, 10, 14, 23-25.

¹²⁹ Aldous Huxley, *Los demonios de Loudun*, s. 9, 10, 15, 17-20.

boyunca rahiplik yapması yasaklanıyor; 3 ay boyunca Cuma günleri ekmekle suya talime mahkûm ediliyor ve serbest bırakılıyor. Başpiskoposluğa başvuruda bulununca da hem başpiskoposun da-
vanın yeniden görülmesi kararından yararlanıyor hem sivil mahkeme-
mede açılan dava lehine dönüyor¹³⁰. Ne de olsa Grandier herhangi biri değil, XIII. Louis ile baş başa konuşacak kadar etkili. Onu kısırmak için, kadınlarla kurduğu ilişkilerden daha vahim ilişkiler icat edilmeli. Bu konuda son ama çok etkili çare olarak, şeytanların yardımına başvurulacak.

Tarihin belirsizliği, yukanda sayılan çeşitli unsurlara rağmen ya da bu çeşitlilikten beslenerek sürer ve Certeau'nun kitabının hemen başında dediği gibi, *Tarihte kesin olan hiçbir şey yoktur*¹³¹. Grandier, kendisine önerileni yapıp, Loudun'den ayrılrsa, kişisel düşmanlığına rağmen Richelieu de diğer düşmanları da peşine düşmezlerdi. Bu konuda inatçı çıkan, belki de tehlikeyi öngöremeyen, ihtiyatsız Grandier'nin kurban edilmesi, Richelieu'nün ve arkasındaki krallığın merkezi çıkarları karşısında her daim büyük bir direnç odağı olmasından kaynaklanmıyor. O eninde sonunda, şehrini ve kalesini korumak isteyen d'Armagnac'ın sıradan bir temsilcisi ve d'Armagnac bile bu konuda Richelieu'nün siyasi çıkarlarına karşı çıkabilecek güçte değil. Üstelik saraydaki itibarını Grandier yok olduktan sonra bile korumuş. Kısacası, Grandier hayatta kalsaydı da Fransa'daki tüm şehirlerin başına gelen şey Loudun'ün başına gelecekti. Öyleyse onun olaydaki rolü abartılmamalı ve modern siyasetin de geleneksel yöntemle bir kurban seçilerek, bir dava sahneye koyularak, aslolanın üstü örtülerek uygulandığı düşünülmeli. Asıl mesele, Loudun'ün bağımsızlığını azaltmak üzere, Loudun halkının ve özellikle Protestanların karşı çıktığı kale yıkımını her koşulda gerçekleştirirken, dikkatlerin başka yere çekilebilmesi. Gösteri-dava için seçilen ise, gerçek önemi dışında, göz boyayacak kadar öne çıkmış ideal bir günah keçisi olmalı, ibret olsun diye de

¹³⁰ Aldous Huxley, *Los demonios de Loudun*, s. 26-28, 30.

¹³¹ Michel de Certeau, *La possession de Loudun*, s. 7.

kullanılabilirmeli: Sevenleri de sevmeyenleri de olan, muhafazakâr ezberleri bozan, dava sırasında görüldüğü gibi binlerce insanı gösteriye çekebilecek biri. Loudun'de, sistemin genel mantığının alışılmış şekilde işleyip suçlu yarattığı, bu tür yargılamalarda uygulanan yöntemin aynen uygulandığı, davaların nasıl görüleceğine ilişkin kitaplarda söylenenlerin sıkıcı bir tekdüzelikte tekrarlandığı görülür. Suçlayanların, yargılayanların, yargılananların, çok önceden, cadı avı için belirlenmiş rolleri, hiç zorlukla karşılaşmadan bu davada yeniden dağıtılır¹³². Gaufridy ile Ursuline rahibeleri Madeleine ve Louise'in yerine sahneye Grandier ile yine Ursuline rahibeleri Jeanne ve Claire çıkar; Papalık engizitörü Michaëlis'in yerini de krallık engizitörü Laubardemont alır. Cadı avı teknikleri zaman içinde değişse bile, yargılama mantığı hep aynı kalarak günümüze taşınacaktır.

Richelieu'nün kaleyi yıkmakla görevlendirdiği Laubardemont baronu Jean de Martin'e gereken ideal kurban Grandier olsa da onun burnu büyüklüğü, uçarlılığı, basit kafalı bazı insanları öfkeliendiren pervasızlığı, kısaca yukarıda anlatılanlar, bir gösteri-davaya temel oluşturacak nitelikte değildir. 1631'de vali D'Armagnac'ın başdanışmanı olarak kalenin yıkımına şehirdeki askerleri görevlendirip karşı çıktığı iddiası doğru olsa bile –filmde Russell buna yer veriyor–, bu da yeterli değil. Her tür hurafeye yatkın ahmakları etkileyecek, karanlık, öyle olduğu ölçüde de aksi kanıtlanamayacak bir iddia ortaya atılmalı. Hep işe yarayacak bir suç ve onun cehennemi kaynağı icat edilmeli. Özgür iradesiyle şeytanla sözleşme yapanlarla onun eline düşen masumlar arasındaki çok belirsiz ve çelişkili ilişki üstünde oynanmalı. Bu tür gösteri-davaların mantığında az ya da çok hep bir cadılık arayışı olduğunu Michelet söylemişti¹³³. Şeytanla işbirliğinden daha etkili suçlama da olamaz, çünkü böyle bir işbirliği iddiasını çürütmek neredeyse imkânsızdır ve şeytana inanmadığını söylemek de hep çok tehlikelidir. Eski şeytanın yerine

¹³² Michel de Certeau, *La possession de Loudun*, s. 178.

¹³³ Jules Michelet, *La Sorcière*, Librairie Internationale, Paris 1863, s. 257.

suçlularla ilişkileri araştırılan başka karanlık güçler icat edildi; ama “bir” şeytan varlığını hep sürdürüyor. Dünyayı kaotik bir çatışmaya kurban eden karşıt güçler, açıkça birbirlerini şeytan olmakla hâlâ itham ediyor ve çok etkili oluyor. Eski şeytan ise, günümüz şeytanlarıyla karşılaştırılırsa pek basit, bir kadınla çiftleşebilmek için tavuk kılığına girecek ölçüde şakacılığı abartmış, oyunbaz karaktere sahip. Olayın ikinci önemli kişisi başrahibe Jeanne des Anges’la da Grandier’yi yakmak isteyenlerin iddiasına göre, böyle oynuyor ve tarihin belirsizliği bir kez daha kendini gösteriyor; asıl soruyu sorularak: Rastlantı bu kadını karşısına çıkarmasaydı, Grandier nasıl yok edilecekti? Sonsuz karşılaşmalardan birinin, her hayatı belirsizleştiren belirleyici rolü. Muhtemelen başka bir karşılaşma ya da başka bir kurban aranır bulunurdu, ama Jeanne’in rolü bu gösteri dava için, Grandier’ye çok yakışan, benzersiz bir ideal rol olmuş. Çünkü o, Richelieu ve bilinçli bilinçsiz yardımcılarının siyasi emellerinden bağımsızca, yalnızca Jeanne’ı Jeanne yapan zorunluluklar sonucunda ortaya çıkıyor; açıkça itiraf ettiği Grandier takıntısıyla. Olağan durumlarda bu, bir kadının bir erkeğe, bence gereksiz ve her şeyden önce kendisine zararlı tutkusunu anlatır. Jeanne’la Grandier hiç yüz yüze gelmemiş olduklarından, gereksizlik ve zararlılığa saçmalık da eklenir.

Loudun’daki Ursuline manastırının başrahibesi, Grandier’ye manastırın günah çıkarıcısı olması için haberci yollamış ve talebinin reddedilmesi üzerine, kendi deyimiyle şeytan aldattığı için tutulduğu ve yakından izlediği, hakkında ayrıntılı bilgi edindiği bu insan hakkında tutkudan nefrete uzanan aykırı hisler beslemeye başlamış. Jeanne, küçük yaşta geçirdiği, hem omuzunda ve kolunda hem belinde kalıcı hasar bırakan kaza nedeniyle hayatı boyunca engelli yaşamak zorunda kalan, varlıklı bir ailenin kızı. Annesi onun görünümünden rahatsız olup, bu durumunu gizlemek için, küçük kızı özel giysilerle dolaşmaya zorlamış, insan önüne çıkarmaktan kaçınmış ve erken yaşta din eğitimi aldirmek üzere evden uzaklaştırmış. Bu arada, babanın kızına pek şefkatli davrandığı,

ama onu koruyamadığı dedikodusunu da aktarayım. Nevrozla sahtekârlık arasındaki sınırın çok belirsiz olduğunu söyleyen Freud “17. Yüzyılda şeytani bir nevroz”¹³⁴ başlıklı makalesinde, bu nevroz türünün nedeni olarak babanın yerine geçirilen şeytandan söz eder. İncelediği vakada nevrozun pençesindeki kurban erkektir ve Loudun olayı açısından kuramcının analizinin ne denli yeterli olacağı bilinemez. Yine de Jeanne’ın şeytanı, şeytana değil de Freud’a inananlara göre, bastırılmış arzudan başka şey olamaz. O, başlangıçta dinî geleceği konusunda çok hevesli gözükmesine de Ursuline manastırına gelince kendisini tutkuyla bir azize hayatına adanmış, 28 yaşında da başrahibe olmuş. Ancak bu hayatların çoğunda görüldüğü gibi, saflık idealiyle ona hiç uygun düşmeyen yaşı ve dürtüleri arasında kalarak savrulmaya başlamış. Ruhun ölümsüz, tek ve bölünmez olduğu inancı, bu durumda ister istemez o insanın aklına bilinçaltını, derinlerde yatan gizli nedenleri, hatta o kadar da gizli olmayan salgıların kızıştırmacı etkisini değil, sadece melekleri ya da baştan çıkarıcı şeytanı getirir. Grandier’ye ya da başka kadın ve erkeklere duyulacak her tutkuda, onun payı ve tutkunun nesnesiyle işbirliği düşünülür. Örneğin Loudunlu bir kadın, kilisede ayin sırasında Grandier ona dikkatle

¹³⁴ Sigmund Freud, “Une névrose démoniaque au XVIIe siecle”, *Essais de psychanalyse*, Gallimard, Paris 1992, s. 291-311. Kuramcının ele aldığı olayda, 17. Yüzyılda yaşamış ressam Christophe Haitzmann, şeytanla yaptığını iddia ettiği sözleşmelerden dönmek için din adamlarının yardımını ister. Kızıl bir dragon kılığında gelen şeytan da onun, kanıyla yazdığı sözleşmeyi getirip Haitzmann’ı serbest bırakır. Bunun üzerine çektiği acılardan kısa bir süre için kurtulan ressama bu kez azizeler, azizler, melekler eziyet etmeye başlar. O da şeytanla yaptığı ve bu acılara neden olan ikinci sözleşmeden kurtulmak için, ilk kurtuluşun gerçekleştiği yere ve oradaki din adamlarına döner. Muhtemelen iyi gününde olan şeytan kanla değil de mürekkeple yazılı ikinci sözleşmeyi getirip onu yine serbest bırakır. Din adamlığını seçen ve kilisede kalan Haitzmann da ölene kadar şeytanın esiri olmaz. İçkiyi fazla kaçırdığı günlerde, ısrarcı şeytan gelip yeni bir sözleşme için onu sıkıştırırsa da bu talebi hep geri çevirmeyi başarır. Freud’un, kilisenin bu resmi şeytan yorumuna karşı, üstünde duracağı ilginç unsur, Haitzmann’ın şeytana karşılıksız bağlanmış olmasıdır: İki sözleşmede de onlardan herhangi bir kazanç sağlamadan, dokuz yıl için, şeytana bir “oğul gibi” bağlanma sözü vermekte, öldükten sonra da bu sözleşme onu sonsuza kadar şeytanın esiri yapmaktadır. Bu anlamsız sözleşmelerin Freud’a anlattığı şey, ressamın, babanın ölümü ardından girdiği depresyon nedeniyle onun yerine şeytanı geçirdiğidir. Tabii burada, sevgi duyulan babayla nefret edilen babanın, dinin başlangıç zamanlarında Tanrı ile şeytanın özdeş olması gibi, bir araya geldikleri de açıktır.

bakınca, şeytanın kendisini rahibe aşık ettiğini söyleyecek, bir diğeri Grandier'yle sokakta karşılaşınca şeytanın kendisinde bu adama karşı büyük bir istek uyandırdığını açıklayacak ve bunlar hemen Grandier'nin şeytani gücünün kanıtları olarak kayda geçirilecektir. Rahibeler de manastıra hiç gelmeyen ve onlarla hiç karşılaşmayan bu insanın yolladığı iddia edilen “şeytan elinden çıkma güller”le¹³⁵ büyülenmişlerdir –şeytanın olayda kendisine hiç yakıştıramadığım bayat bir incelik gösterdiğini söylemeliyim; tavuk olarak gelmiyor, üstelik gül gönderiyor. Günah çıkarma seansları sonunda, başrahibe, şeytani gülleri yollayanın (*Urbanus magicus rosas diabolica*) Grandier olduğunu söylüyor ve bilinçsiz rahibeler için olmasa da rahipten bambaşka nedenlerle kurtulmaya çalışan insanların eline benzersiz bir fırsat geçiyor. Grandier, rahibelerin içine soktuğu şeytanın çıkarılması bahanesiyle, dinî-adli törenlerde yok edilecektir. Adli ya da değil, her törenin de her yerde ve her zaman, az çok dinî bir veçhesi olur.

Şeytanla sözleşme yapanların özgür iradesine dayananlar, tam tersine ve işlerine geldiğinde şeytanla kurulan ilişkileri bütünüyle irade dışı, beden ve zihin dışı sayarlar –özgür irade algısına ilişkin bu çelişkiye daha önce değinmiştim. Aralarındaki bu çetrefil ilişki nedeniyle, birinci tavra uyan cadı avıyla ikinci tavra uyan şeytan çıkarmayı ayırdetmek gerekir¹³⁶. Cadı avı suçlunun bulunması, yargılanması, mahkûm edilmesine ilişkin, şeytan çıkarma masumun kurtulmasına ve inanç alanına ilişkindir. Ama her iki durumda, din adamı olan suçlunun içinden, onu yakarak, masum Jeanne'ın içinden ise, onu gelecekteki dini kariyeri adına kutsayıp azizeye dönüştürerek şeytanın çıkarılması söz konusudur ve biraz ileride görüleceği gibi bu, *hakikatin, yalan içinde ve yalancından elde edilmesi*¹³⁷ sorununu ortaya çıkarmaktadır.

¹³⁵ Gerçeküstücü Félix Labisse'in 1970 tarihli “Loudun Cadıları” adlı resmi bu güllerden esinlenmiştir.

¹³⁶ Michel de Certeau, *La possession de Loudun*, s. 10.

¹³⁷ Michel de Certeau, *La possession de Loudun*, s. 208.

Kutsanan da yakılan da ruhban sınıfından olduğu için, bu davaya ve 16. Yüzyıldan itibaren Fransa'daki benzer davalara ilişkin değişikliğe değinmekte yarar var –Lancré'in bu yönde, rahiplerin ya da rahibelerin sivil mahkemelerde yargılanmalarına, yeni adalet anlayışı adına ne denli önem attığına değinmiştim. Yarı laik hukukçular olan devlet kuramcısı ve yargıç Bodin ile izleyicisi yargıç Lancré'a göre, yargılanan ruhban sınıfından olsa bile, artık cadı avı davaları, Papalığın umutsuzca savunmaya çalıştığı kilise mahkemelerinde ya da geleneksel Engizisyon mahkemelerinde değil, modern krallığın mahkemelerinde görülecektir: Engizisyon sözcüğüne artık her döneme yayılacak anlamı kazandıran olağanüstü nitelik, kiliseden devlete taşınacak ve kral, krallık ya da onun ardındaki yeni hakim güç, ulus-devlet, kendi adaletini tecelli ettirecektir. İki mahkemenin gücünü ayrı ayrı korumaya çalışan cadı avcısı kuramcı Del Río bile, kilise yargıçlarının bu konuda yeterince ateşli çalışmadıklarını itiraf etmiştir. Davanın şeytan çıkarıcılarından Tranquille de Saint-Rémy de sanılabileceği ruhani yerde değildir: Ona göre, şeytanlar karşısında alınacak zafer, artık kilisenin değil, kralın eseri olduğundan Tanrı'nın eseridir; Laubardemont davayı adaletin "krallık yolları"nda inançla sürdürmüş ve böylece adalet Loudun'e, geleneksel terazi/kılıç ikilisiyle¹³⁸, aslında düpedüz kralın kılıcıyla gelmiştir.

Yeni adalet algısıyla, cadı avı gibi inanca ilişkin bir konuda bile, artık kilise mahkemelerinin ve yargıçlarının ne yetkili ne de bilgili oldukları iddia edilmektedir. Bu da bir tür görev ayrımına yol açar: "Şeytanın birini ele geçirip geçirmediğinin öğrenilmesi" mahkemenin yetki alanına girmez. Bu konuda yetkili olanlar kilisenin yüksek görevlileri, ilahiyatçılar, şeytan çıkarıcılar ve olayın tabiatüstü niteliğine gönderme yapacak hekimlerdir. Bilirkişiler ya da şarlatanlar! Adli olay, şeytanın ele geçirdiği masumu, şeytanla sözleşme yaparak kendisini ona teslim edenden ayıran ölçüttür; ikincinin suçluluğunun tespiti. Ama burada işler yine çetrefilleşir

¹³⁸ Michel de Certeau, *La possession de Loudun*, s. 221.

ya da modern güç kendine özgü dinî kimliğe bürünerek, eski yöntemlerin yeni uygulayıcısına dönüşür. Çünkü bu kez sivil yargıçlar, tanıklıklardan ya da bedendeki çeşitli izlerden yola çıkıp, şeytan avcılığına girişmek zorundadırlar. Yukarıda anlatılan şekilde, tüm kıllar alındıktan sonra, şeytanın teslim olanın bedenine girebileceği duyarsız noktaları sivri aletlerle onlar da araştıracaktır –hoş, masumların bedenine de şeytan aynı yoldan girmektedir. Sapkının şeytanla sözleşme yaptığını itiraf etmesi ve başka suç ortaklarını ele vermesini sağlamak amacıyla, asıl işkence bu ilk eziyetin ardından laik adli sürece dahil olur. Yine de asla krallık mahkemesinden daha masum olamayacak ve yalnızca devrini tamamlamış olan kilise mahkemesinin, sanki öldürmüyormuş gibi yaparak, mahkûm ettiği sanığı idam edilmek üzere sivil güce teslim etme ikiyüzlülüğü sona ermiştir¹³⁹. Dinî yasayla dünyevi kılıç arasındaki geleneksel ayrımın anlamını kaybettiği yerde, sivil güç aracısız yargılar ve idam eder. “Terazi ve Kılıç”ın, göstermelik de olsa eski ayrılığı sona ermiştir. Güce ilişkin kadim ve karanlık anlamı üstüne düşünmeye pek yanaşılmayan bu simge hâlâ birilerine hukuk sandıkları şeyi anlatmaya devam ediyor.

Jeanne’ın konumundan yararlanılarak ve diğer rahibeler de kullanılarak, tarihe geçmiş ünlü cadı avlarından biri bu ortamda başlatılır. İzlenecek prototip gösteri-dava örnekleri de çoktur. Artık doğrudan Grandier’yle uğraşmak yerine, şeytan çıkarma törenleri sayesinde hem rahibeleri hem her yerde hep hazır izleyicileri yönlendirmek kolay ve etkili olacaktır. Başrahibeyi ve diğer rahibeleri ele geçiren şeytanlar hakkında çeşitli kaynaklar farklı bilgiler veriyor; irili ufaklı çok sayıda muzip şeytan arasındaki zengin hiyerarşiyi ve bunların bedeninin hangi organlarını ele geçirmekten hoşlandıklarını, örneğin bazılarının genital organlardan nasıl konuştuklarını anlatıyor. Certeau’nun kitabını izleyerek, Jeanne’ın bedenini ele geçiren 7 şeytanın sırasıyla Astaroth, Zabulon, Cham,

¹³⁹ Michel de Certeau, *La possession de Loudun*, s. 239-241.

Nephtalon, Achas, Allix ve Uriel olduğunu belirtiyim¹⁴⁰. Loudun'de, acıklı sonuna rağmen olayı kaba güldürüye de dönüştüren özellik, bu çok sayıda şeytanın başrahibeden ve rahibelerden çıkarılmasını sağlayacak törenlerin, bir kısım kilise erbabı bunu uygunsuz bulsa da umuma açık yapılmasıdır. Gösteri tam da izleyici ister: Günün diğer saatlerinde uslu uslu oturan mazbut rahibelerin, şeytan çıkarma töreninin başlama çanıyla birlikte, şeytani kıvranmalara başladıklarını tanıklıklardan öğreniyoruz¹⁴¹. Daha sonra, şeytanlara sözde inanılmayan dönemlerde yeni şeytanlar yaratılıp başlatılan cadı avlarını ve onların içerdiği soruşturmaları, yargılamaları¹⁴² hatırlatarak sahnelenen oyun, Grandier hakkında olumsuz hava yaratmayı hedeflese de her gösteri-davanın trajikomik unsurlarını sergilemiş. İzleyicilerin gözü önünde ve küstahların kahkahaları arasında, neredeyse rahibelerin toplu seks alemlerine dönüştürülen gösterilerin, Russell'ın filmine özgü bir abartı olmadığını, gerçekten her şeyin böyle olup bittiğini Huxley de başkaları da anlatıyor. Aralarında özellikle Richelieu'nün yeğeni Claire de Saizilly'nin başı çektiği bazı rahibelerin soyunarak kendilerini teşhir ettikleri, birbirleriyle ya da görünmez bir şeytanla ilişki kuruyormuş gibi davrandıkları, günahlarını çıkaran papazları ve gülerek kendilerini izleyen kalabalık izleyici kitlesini kışkırtmaya çalıştıkları, haçla mastürbasyon yaptıkları, çok cüretkâr sözcüklerle cinsel taleplerde bulundukları, bu arada çılgınca koşuşturdukları ve akrobatik hareketlerden geri kalmadıkları rivayet ediliyor. Filmin bazı sahnelerinin yasaklanması ise, bu toplu gösterinin 17. Yüzyıl başında herkes tarafından izlenebildiği düşünülürse, 20. Yüzyılda daha sansürcü ve ahlakçı bir zihniyetin hâkim olduğunu kanıtıyor. Ahlak kavramının "kendinde" bir anlamı olduğuna inansaydım, bu zihniyeti "ahlaksızca" bulurdum.

¹⁴⁰ Michel de Certeau, *La possession de Loudun*, s. 61, 62.

¹⁴¹ Michel de Certeau, *La possession de Loudun*, s.131.

¹⁴² Huxley, Loudun Olayı vesilesiyle, Yahudilerin Hitler, muhaliflerin Stalin, komünistler ve özgürlükçülerin McCarthy dönemindeki benzer durumlarına gönderme yapacaktır.

Sahneye koyulan teşhir sanatını ve düzenleyiciler tarafından yönlendirilen rahibelerin toplu histerisini, Freud'a rağmen, yalnızca sahtekârlık olarak nitelendirmek mümkün: Elbette başta Richelieu ve adamı Laubardemont ile onlardan bağımsız bir çıkar ardındaki Grandier düşmanı –*Cadı* başlıklı kitabında bu olayı da anlatan Michelet'nin *aziz sürünün sadık köpekleri* dediği¹⁴³– Capucinler olmak üzere, cadı avını onu hiç ciddiye almadan uygulayanlar olduğu gibi, bunun hem gülünç hem alçakça bir oyun olduğunu düşünen sağduyulu insanlar da var. Filmde şeytan çıkaran rahiplerden birini kutsal kutu numarasıyla gafil avlayan –aslında, bunu töreni izleyen bir başka soylu yapıyor¹⁴⁴– Condé, gerçekte, törenleri izledikten sonra henüz tutuklanmamış olan ve olayın ağırlığını kavrayamayan Grandier ile akşam yemeği yiyebilecek kadar kaygısız davranıp, şeytanları ciddiye almıyor. Olayda, kutsal eşya barındırdığı söylenen bu kutu rahibeye gösterilince, şeytan içinden hemen çıkıvermiş; kutunun boş olduğu anlaşılınca geri dönmüş! Huxley, herkesin gözü önünde başvuru bu büyü bozucu aldatmacadan yola çıkıp, 1598'de çok yankı yapan Marthe Brossier vakasına değinecektir: Babası tarafından, içine şeytan girdiği gerekçesiyle, kârlı bir gösteri malzemesi olarak oradan oraya sürüklenen zavallı kızın şeytanın esiri olmadığını, ona Petronius'un *Efesli Dul*'unu okuyan Orléans piskoposu kanıtlamış. Çünkü Marthe, kendisine *Kutsal Kitap*'in okunduğunu sanarak, piskoposun Latince okuduğu bu olumlu anlamda müstehcen oyunun sözlerini duyunca kaskatı yere yığılmış! Loudun rahibelerine Petronius okunmuyor belki, ama durum farklı değil. Rahibeleri ele geçiren ve onların ağzından konuşan şeytanlar onlar kadar cahil ve çoğu hiç Latince bilmiyor; biraz daha kültürlüleri de başrahibenin dil seviyesini aşamıyor. O da onu ya da şeytanı sorgulayanları şaşırtacak, dinleyen entelektüelleri de güldürecek kadar kötü bir Latinceyle konuşuyor.

¹⁴³ Jules Michelet, *La Sorcière*, s. 246.

¹⁴⁴ Vigny'ye göre, Lude kontu (Alfred de Vigny, *Cinq-Mars. Une Conjuración Sous Louis XIII*, s. 46). Whiting'in oyununun ikinci perdesinde Condé'nin şeytan çıkarma ayinini alaya almak için sunduğu kutsal kalıntıyı Huxley'in kitabında da başkası verir (John Whiting, "Şeytanlar", *Seçilmiş Oyunlar*, s. 147, 148; Aldous Huxley, *Los demonios de Loudun*, s. 94).

Gösterileri izleyen bir İngilizin *farklı dilde konuşmak istiyorum, şeytanlar beni anlar nasıl olsa* diye talepte bulunduğu rahibin karşılığı da yok bilmezler, buradaki şeytanlar hiç gezmedi olmuş! Dumas'ın ayrıntılı olarak naklettiği bu Latince sorgulamada verilen cevaplar, sonuçta, ruhları ele geçiren şeytanların yalnızca birkaçının çok kötü Latince konuştuklarından, Yunanca, İbranice ve Keltçeyi ise hiç duymadıklarından, her konuda da bilgisiz ve yeteneksiz olduklarından başka şey kanıtlamıyor. Rahibelerin ağzından söylediklerinin çoğunun doğru çıkmadığını herkes görüyor. Bir soru üstüne başrahibe ya da şeytanı, Grandier'nin o sırada nerede olduğunu bilemiyor. Bir rahibenin ya da şeytanının Paris Parlamentosu'nda olduğunu söyledikleri insan aslında yok! Rahibelerin ya da şeytanlarının, uçacaklarına ya da bir şeyleri uçuracaklarına ilişkin iddiaları da gerçekleşmiyor ve sorgulayıcılar bu tür kanıtlardan hemen vazgeçiyor¹⁴⁵. Oysa günah keçisini kurban etmek isteyenlerin değil de şeytanlara samimiyetle inananların yazdıkları kitaplarda, onların konuşulan tüm dilleri kusursuzca bildikleri ve olağanüstü şeyleri kolayca yaptıkları anlatılır: Tommaso de Aquino, *Eski Ahit*'in Eyüp kitabından yola çıkarak, şeytanların tabii afetler yaratabileceğini, cüzzam ya da veba gibi hastalıkların da cadılar tarafından çıkarılabileceğini söylemiş. İzlediği Aristoteles'in de kitabı okuyamamış olsa bile, bu konuda hiçbir kuşkusu olamaz. Onlara ve Platon'a gönderme yapan Bodin de kendinden emin.

Bunca önemli ad "şeytan vardır" dediğine göre, onları inançla kovmaya çalışan –ileride değineceğim Jean-Joseph Surin türünden– bazı din adamlarını, içlerine şeytan girdiğini sanan rahibeleri ve bu toplu histerinin yaratıcısının şeytan olduğuna inananları kınamamak gerek; rahibelerin içine düşürüldüğü duruma alayla bakanları da insafa davet etmek: Rahibe Jeanne'ın genital organına yerleştiği düşünülen şeytanın çıkarılması için, şırıngayla kutsal

¹⁴⁵ Aldous Huxley, *Los demonios de Loudun*, s. 32, 57, 58, 63-65, 75, 85, 86, 93-97, 99; Alexandre Dumas, *Urbain Grandier. Les Crimes Célèbres*, s. 40-47.

suyun zorla nasıl enjekte edildiği filmde görüldüğünde ya da kitapta okunduğunda, Engizisyon uygulamalarının bu en hafif işkencesi çok şey anlatır.

1634'te, *Şeytana Kapılanları Ziyaret Ettiğim Dokuz Günde Loudun'de Gördüğüm Her Şeyin Öyküsü'nü*¹⁴⁶ yazan, dönemin serbest fikirli entelektüellerinden –Michelet'ye göre Loudun aldatmacası konusunda Richelieu'yü uyaran¹⁴⁷– hekim Quillet, olayı Histero-mani ya da Erotomani sözcükleriyle açıklar: Dört duvar arasına kapatılan bu genç kadınlar, tensel ihtiyaçları açısından, melankolik bir ruh haline sürüklenmişlerdir. Yine 1634'te, *Loudunlül Ursuline Rahibelerinin Şeytana Kapılması Hakkında Söylev'i*¹⁴⁸ yazan Duncan ise, bu kadınların kuşatılmış konumuna yalnızca cinsel arzulardan değil, geniş bir açıdan bakmayı başaracaktır: Ona göre, rahibelerin sahtekârca davrandıklarını düşünmektense, genç yaşta manastıra kapatıldıktan, yalnızlığa, perhize ve sofuca ibadete zorlandıktan, bir yandan Tanrı gazabıyla, öte yandan şeytanlar ve cehennem azabıyla korkutulduktan sonra, onların, manastırdan kurtulma, evlenme gibi tabii isteklerini bile büyük günahlar olarak gördükleri, cehalet ve basitlikleri yüzünden de şeytanın onları böylece kışkırttığına inandıkları düşünülmelidir¹⁴⁹. Her şeyin kadın için günaha dönüştürüldüğü ataerkil ortamda da delirmemek mümkün değildir. Günümüzde de şeytana inanmanın ne denli çıldırtıcı ve hatta öldürücü olabileceğini 2005 yılında gerçekleşen bir olay kanıtladı: Moldavya'nın uzak bir köşesindeki manastırda, 29 yaşındaki gözü dönmüş rahip, 23 yaşındaki şizofren rahibe Irina'yı şeytanını çıkarmak için çarpmaya bağlayıp zincirlemeye kalkınca, genç kadının ölümüne yol açtı. 21. Yüzyılda olabildiğine göre, 17. Yüzyıl koşullarında bu uygulamalara maruz kalan, sonra da tedavi amaçlı olduğu iddia edilen eziyetli bir süreçten geçirilen, dacrydium, alhandual,

¹⁴⁶ Claude Quillet, *Relation de tout ce que j'ay veu à Loudun en neuf jours que j'ay visité les possédées*.

¹⁴⁷ Jules Michelet, *La Sorcière*, s. 260.

¹⁴⁸ Marc Duncan, *Discours sur la possession des Ursulines de Loudun*.

¹⁴⁹ Michel de Certeau, *La possession de Loudun*, s. 192, 200, 201.

diyaforetik antimon, vb. gibi ilaçların kullanımıyla iyice çıldırılan kadınları anlamak gerek¹⁵⁰.

1633 sonbaharına kadar, şeytan çıkarma ayinleri Grandier aleyhine sonuç vermedi ve pek ciddiye alınmadı. Kuşkucular da şeytanın tanıklığına inanmanın ya da güvenmenin ciddi bir hukuki sorun olduğunu düşünüyordu: Sonuçta, içine şeytan girenin ağzından konuşan şeytanın itirafı, içine girdiği kişinin masum olduğunu ya da onunla sözleşme yapan bir suçlu olduğunu açığa çıkaracaktı; ama şeytan şeytan olduğuna göre, yalan söylemeyeceğine, iftira atmayacağına nasıl inanılacaktı? St. Rémy, Grandier davasını savunduğu 1634 tarihli kitabı *Loudunlù Ursuline Rahibelerinin Şeytanın Eline Geçmesi ve Grandier Davasında İzlenen Adil Yargılamaların Gerçek Öyküsü*'nde¹⁵¹ "şeytan gerçeği söylemek zorundadır" dese de bu sav herkesi rahatlatmıyordu. Kaldı ki başrahibe Jeanne ya da rahibe Claire, iki trans anı arasında sakinleşip, Grandier'nin masum olduğunu haykırırsalar, hatta Jeanne bir gün kendini asmaya kalksa bile, şeytan çıkaranlar hemen araya girip burada da şeytan aldatması olduğunu söylüyorlardı –ve bu, olaya başta kişisel psikolojik ve biyolojik saiklerle dahil olup kullanılsalar da Jeanne ve diğer rahibelerin artık, kimin hangi kirli oyunu içinde olduklarını kavradığını gösteriyor. Bu yargılama oyununda, şeytan yalnızca suçlanması istenen kişi suçlanabildiğinde iyi tanık, suçlanmadığında kötü tanık oluyordu –hâkim güç zaten iyi tanığı kötü tanıktan hep bu sayede ayırır. Tommaso de Aquino ise "şeytanın şeytan çıkaranın niyetini bilemeyeceğini" belirterek, şeytan çıkaranların elini güçlendirse de "doğruyu söylese bile yine de şeytana güvenilmemesi gerektiğini" ileri sürüp meseleyi belli bir belirsizlik içinde bırakmıştı¹⁵². Sorun kilise içinde tartışılır ve bazı ilahiyatçılar bu uygulamaya soğuk bakarken, 1634'te *Gassendi'ye Mektup'u* ve

¹⁵⁰ Aldous Huxley, *Los demonios de Loudun*, s. 36, 59, 66, 88; Michel de Certeau, *La possession de Loudun*, s. 191.

¹⁵¹ Tranquille de St. Rémy, *Véritable relation des justes procédures observées au fait de la possession des Ursulines de Loudun et au procès de Grandier*.

¹⁵² Michel de Certeau, *La possession de Loudun*, s. 214, 218.

Loudun Rahibinin Aklanmasına Yarayacak Uyarılar ve Düşünceler'i¹⁵³ yazan Bouilliau gibi laikler, bu tür davaların şeytanların ifadesine dayandırılmasını kabul edilemez bulacaklardı: Şeytan çıkar, şeytana her zaman ondan istediği hakikati söyletemeyecekti.

Ama o sonbahar kalenin yıkılması yeniden gündeme gelince, Grandier'nin de uğursuz sahneye çıkıp kendisine düşen günah keçisi rolünü oynaması gerekti ve kurban töreni yeniden başladı. Grandier'nin yazdığı ve elbette cehennemde emanette durduğundan aslına ulaşılamayacak olan, usûle uygun, ikisi Fransızca biri Latince üç sözleşme kopyası bulunmuş, daha doğrusu imal edilmişti. İnananlar için, bunlardan biri şöyleydi: *Tanrı'yı, Baba Oğul ve Kutsal Ruh'u, Meryem'i ve tüm azizleri, özellikle de Vaftizci Yahya'yı, muzaffer ve savaşçı Kilise'yi, tüm ayinleri ve duaları inkâr ediyorum. Hiç iyilik yapmayacağıma ve elimden gelen her kötülüğü yapacağıma söz veriyor, artık bir insan olmak istemiyor ve Efendim Lucifer, sana daha iyi hizmet etmek için tabiatımın şeytana dönüşmesini istiyorum. Ve bana herhangi iyi bir iş yaptırılırsa da bunu Tanrı'nın zaferi uğruna değil, onun hoşuna gitmeyecek biçimde, senin ve tüm şeytanların onuruna yapacağıma söz veriyorum. Hep kendisini sana adayan ve verdiği bu sözü korumanı rica eden Urbain Grandier*¹⁵⁴. Ayrıca rahibin bir başka dünyevi şeytanlığı, cehennemde yazılmış sözleşmeye eklenerek, onu sağlama alacaktı: 1627 tarihli *Loudun Ayakkabıcısının Mektubu*¹⁵⁵ başlıklı satirik metinde Richelieu'ye hakaret ettiği iddia edildi, ama mektubu onun yazıp yazmadığı belli değildi¹⁵⁶; cehennemdeki sözleşmenin gerçekliği konusunda hukukçuların en ufak kuşkusu olmasa da. Grandier aleyhine tanıklık eden iki kişi onun Agrippa'nın kitaplarını okuduğunu

¹⁵³ Ismaël Bouilliau, *Lettre à Gassendi ve Les remarques et considérations servant à la justification du curé de Loudun*.

¹⁵⁴ Michel de Certeau, *La possession de Loudun*, s. 146, 147.

¹⁵⁵ *Lettre de la cordonnère de Loudun*.

¹⁵⁶ Aldous Huxley, *Los demonios de Loudun*, s. 75, 76, 80, 81, 100, 103, 104; Michel de Certeau, *La possession de Loudun*, s. 242.

da söylemişlerdi¹⁵⁷ –iddia edildiği gibi açık fikirli biriyse, bunu o Grandier’ye yakıştırmam. Sonunda, 13 yargıç belirlendi, Grandier yakalandı, hapsedildi, yargılandı, ölüme mahkûm edildi. Gösterinin doruğu olarak idamı kaçırmak istemeyen on binlerce kişi Loudun’de toplandı; yolun sonu görünmüştü. Çok sayıda insanın onun masum olduğuna inandığı şehirde bir anlamda sıkıyönetim ilan edildi. Bouilliau’nun *Loudun Rahibinin Aklanmasına Yarayacak Uyarılar ve Düşünceler*’i türünden metinlerin etkili olmaması için her şey yapıldı. Michelet’nin deyiimiyle *krallığın tüm gücü, bir sineği ezmek amacıyla, dehşetengiz bir balyoza dönüşmüştü*¹⁵⁸.

Ama yeni Engizisyonun elinde de ölüme gitmek kolay değildir; balyoz hemen inip işi bitirmemeli, gösteri adına yakışır uzunlukta olmalıdır. Kimse ona gerçekten inanmasa da usûle uygun alınmış itiraf ve bunun imzalı belgesi gerekir. Usûle uygun itirafın da nasıl alınacağını kurallarını Bodin ya da başka hukukçular kitaplarında göstermiştir. Yargılama öncesinde, şeytan her yerde saklanabileceğinden, tüm kulları traş edilmiş olan Grandier, işkence odasına alınır ve ayaklarına “postal” denen işkence aletleri takılır –tırnaklarının sökülmesi de istenmiş, ama yapacak olan kişi emri yerine getirmeyi reddetmiş. Engizitörün *dicas, dicas* (söyle, söyle) haykırıları arasında, bunlara indirilen darbelerle dizlerinin altındaki kemikler paramparça edilir. Grandier direnir ve itiraf edecek bir şey olmadığını söyler, belgeyi imzalamayı reddeder. Çaresiz kalan işkenceciler itiraftan vazgeçer. Mahkûm yakılacağı yere taşınır, dişe bağlanır ve yakılır; onunla birlikte, rahiplerin evlenebileceğini savunduğu incelemesi de.

Ve yeni bir olay başlar. O da başrahibe Jeanne’la yine bir Cizvit olan şeytan çıkancı mistik Surin’in kahramanları oldukları ve Huxley’in kitabından esinlenen bir başka oyuna ve filme konu olan olaydır:

¹⁵⁷ Alexandre Dumas, *Urbain Grandier. Les Crimes Célèbres*, s. 82.

¹⁵⁸ Jules Michelet, *La Sorcière*, s. 263.

Iwaskiewicz'in *Meleklerin Joanna Anası* adlı roman¹⁵⁹ ve Kawalerowicz'in aynı adlı filmi¹⁶⁰. Penderecki'nin ünlü operasının da Huxley'in kitabı ve daha çok Whiting'in oyunundan esinlenen *Loudun Şeytanları*¹⁶¹ olduğu düşünülürse, Polonyalı bu sanatçıların, ülkelere karşı çıktıkları rejimiyle cadı avı arasında bağ kurarak, konuya özel ilgi gösterdikleri açık. Penderecki'nin operasının bir televizyon filmi¹⁶² var ve bu kayda değer filmin, iki yıl sonra "Şeytanlar"ı çeken Russell'ı etkilediğini düşünüyorum. Mezzosoprano Tatiana Troyanos da bence diğer filmlerin oyuncularından hiç aşağı kalmayan bir rahibe Jeanne olmuş. Kurguyla gerçek olay arasında gidip gelirken ve yeri gelmişken, Russell'ın "Şeytanlar"ının oyuncu seçimi hakkında konuşmak gerekirse, pek beğendiğim iki oyuncunun, canlandırdıkları kişiliklere ne kadar uydukları tartışılabilir: Oliver Reed bence Grandier rolüne soğuk kalmış, Vanessa Redgrave ise rahibe Jeanne için fazla gösterişli kaçmış.

Grandier'nin ölümünden sonra, manastıra günah ve şeytan çıkarıcı olarak gelen Surin, başrahibeyle o güne dek kurulandan farklı bir ilişki kurar. Bu da derinlerde yatanı, kimilerine göre şeytanı, kimilerine göre bastırılmış dürtüleri ya da çok karmaşık bir şeyi, yol göstermeden, başrahibeyi konuşturarak ve onu dinleyerek çıkarmaya çalışmasıdır. Böylece psikanalitik uygulamaya ve Huxley'e göre psikanalist-hasta arasındaki telepatik ilişkiye bir adım daha yaklaşan¹⁶³ rahip, şeytanın içine girdiğine kesinlikle inandığı Jeanne'ı kurtarmak için, kendini şeytana sunacaktır.

Serbest bir yorumla da ilk taşı atabilecek günahsız olmadığını söyleyerek tüm günahları üstlenen İsa'nın izleyicisi mistik Surin,

¹⁵⁹ Jarosław Iwaskiewicz, *Mère Jeanne des Anges*, Robert Laffont, Paris 1984.

¹⁶⁰ Jerzy Kawalerowicz, "Matka Joanna od Aniolów" (1961)

¹⁶¹ Krzysztof Penderecki, "Die Teufel von Loudun" (1968). Aynı konudan yola çıkan bir başka opera da Meksikalı Federico Ibarra Groth'un "Madre Juana"sıdır (1993).

¹⁶² "Die Teufel von Loudun" (1969). Müzikal yönetmenliği Marek Janowski, sahne yönetmenliğini Konrad Swinarski yaparken, soprano Tatiana Troyanos Jeanne'ı, bariton Andrzej Holski Grandier'yi canlandırıyor, Rolf Liebermann da Hamburg Filarmonik Orkestrası'nı yönetiyor.

¹⁶³ Aldous Huxley, *Los demonios de Loudun*, s. 96.

şeytanla uğraşmak yerine, o kadar günahsız olmadığını gayet iyi bildiği Jeanne'in günahlarını, kendi günahıyla yüzleşip üstlenecektir. Kendisiyle oynadığını fark ettiği, dürüst olmadığını sezdiği kadının, ne iyi ne kötü, ne şeytandan yana ne ona karşı olduğunu, kadınlığıyla onu ele geçirmiş bu sistemde dürüstlük, iyilik ya da fazilet gibi bir lükse sahip olmadığını anlayacaktır. Kawalerowicz'in filminde, aykırı şeytan çıkarıcının bu teslimiyeti onun iki masumu öldürmesine yol açarak sonlanır. Gerçekte ise Surin, Jeanne'la karşılaşması ertesinde, kendisini 20 yıla yakın süre konuşmaktan, yazmaktan, hareket etmekten neredeyse alıkoyan derin bir depresyona sürüklenecek ve ölümünden 8 yıl önce eski haline dönerek, mistik eserlerinin büyük bölümünü kaleme alacaktır. Aralarında Loudun olayını anlattığı bir kitap vardır. 19. Yüzyılda basılan kitabın başındaki uyarı yazısı, bazı kafaların hiç değişmediğini ve değişmeyeceğini kanıtlar: *Loudun olayından din yararına elde edilen sonuç, kaçınılmaz olarak, bazı cehennemi ruhları ve onların gözü kapalı yordakçılarını rahatsız etti. Ateler, sapkınlar ve libertenler Urbain Grandier'nin mahkûmiyetini eleştirmekten geri durmadılar. Bu da doğaldı: Kötüler hep işbirliği yapar; ama hakikatin karşısında yalanın elinden ne gelir?*¹⁶⁴. "Şeytanın hakikatinin" denseymiş, daha uygun olacaktı.

Şeytanından kurtulduğunu iddia eden Jeanne ise, artık nasıl bir dünyada yaşadığının bilincinde, kendisine saraydakilerin bile teveccühünü kazandıran şöhretinden yararlanarak ve azize olarak yaşamayı sürdürecektir, öyle de ölecektir; "hayatının hakikati"ni –her şey nasıl olduysa öyle!– anlattığı bir metin¹⁶⁵ bırakarak. O 1665 yılında öldüğünde, 22 yıldır tahtta olan XIV. Louis 27 yaşındadır ve döneminde "eski" şeytan pek ciddiye alınmamaya başlanmıştır. 1658'de başlayan ve Loudun olayını çok andıran Auxonne şeytanları sorunu 1663'te sessiz sedasız halledilir ve buradaki

¹⁶⁴ Jean-Joseph Surin, *Histoire abrégée de la possession des Ursulines de Loudun et des peines du père Surin*, Association Catholique du Sacré-Coeur, Paris 1828, s. 3.

¹⁶⁵ Soeur Jeanne des Anges, *Autobiographie*, Jérôme Millon, Paris 1990.

Ursuline rahibeleri arasında cadı olduğu iddia edilen Barbe Buvée ve suç ortaklarının masumiyeti teslim edilir.

Başrahibe olanlar için bile kadınlık kolay değilken, her dönemin sıradan kadınları ne yapsın? Onlar açısından bakılırsa, Jeanne'in ve izleyicilerinin sözde şeytana teslim olmaları, Certeau'ya göre, bu saldırgan, kışkırtıcı kadınların, şeytan çıkarma törenlerinde ve çok işe yarayan şeytan maskesi altında, arzularını ve taleplerini dile getirmelerinden, içinde bulundukları konuma isyan etmelerinden başka şey değildir¹⁶⁶. Akla ister istemez, Jeanne'dan daha esrarengiz ve büyüleyici Magdalena de la Cruz geliyor: Jeanne'in tersine, saygın ve gösterişli konumdayken, ölünceye kadar hapsedilmeyi göze alarak cadılığı tercih eden bu kadının isyanı, benzer her isyanı geride bırakıyor. Bir cadı ya da Medea! Michelet'nin, Loudun olayını anlattıktan sonra, erkekler arası güç savaşının taraflarından biri olan Grandier'yi yüceltmekten kaçınarak *hiçbir zaman yakılandan yana değil, hep yakanın karşısında oldum*¹⁶⁷ cümlesini belki buradan da okumak gerekebilir. Romero'nun bir başka cadı filminde, "Cadı Mevsimi"nde¹⁶⁸ anlattığı çaresiz isyandan başlayarak:

Hayatı olduğu gibi değil de gösterilmek ve görülmek istendiği gibi sunan filmlerin biktıncı ortak teması iki insanın birbirine sevgisinin, çeşitli engellere rağmen mutlu sonla taçlandırılması, genelde evlilikle kutsal kurumun hep yeniden kurulmasıdır. "Neden sürekli bunu öğreniyorum?" sorusu bir kez sorulabilse, çorap söküğü gibi sökülecek hakikatten ise geriye şu kalır: İzleyicinin kendi sıradan hayatının yerine ikame ettiği film biterken, o hayat başlar. Sevgililer el ele, mutlu aile yuvasına yürürken, perdede beliren "son" yazısı, gerçekte büyü hikâyesinin sonu, büyü bozumunun başlangıcıdır. Nichols'un sistemi acımasızca eleştirirken izleyiciyi güldürmeyi de başardığı "Mezun"da ya da vizyona girdiği saçma sapan adla "Aşk

¹⁶⁶ Michel de Certeau, *La possession de Loudun*, s. 154.

¹⁶⁷ Jules Michelet, *La Sorcière*, s. 265.

¹⁶⁸ George Andrew Romero, "Season of the witch" (1972)

Mevsimi”nde, genç Dustin Hoffman sevdiği kadını bir başkasıyla evlenirken –iblisleri kovar gibi, onu engellemeye çalışan aile efradını elindeki haçla savarak– Kilise’den gelinliğiyle kaçırır. Onun ve Katharine Ross’un, muhtemelen bir kutsal aileden diğerine yeni bir hayata sözde kaçarken, birdenbire coşkularını kaybettiklerini gösteren düşünceli ve kaygılı son yüz ifadeleri, “bence” mutlu sonun hiç de mutlu devam etmeyeceğini yeterince anlatır¹⁶⁹. Özgür iradeyle bu tür seçimler yapılıyor sanılırken, insanları aşık olduklarına inanmaya, olsalar da olmasalar da evlenmeye ya da başka davranışlara itenler, onları aşan ve belirleyen zorunluluklardır. Bu tür benzer hayatların makul geleceğinde, çocuklar büyüyüp yeni tutsaklıklar için uzaklaştığında, erkek de evden kaçmaya başladığında, üstelik buna uygun biçimde hoyratlaştığında, orta yaş sınırına varmış her kadın, o güne kadar ev kadını olarak kısacık hayatını çeşitli gündelik ve sıradan uğraşla nasıl geçirdiğini fark eder. Yapacak bir şey yoktur, hayat şu ya da bu biçimde hep geçerve geride, o konuma mahkûm edilmiş kadın için az mutluluk çok da tatminsizlik, pişmanlık, keder ve kaçınılmaz bir “bilinçsiz hırçınlık” bırakır. Hırçınlığının dozu çok artarsa ona “cadı” denmeye başlanır.

“Yaşayan Ölülerin Gecesi”yle¹⁷⁰ ünlü Romero’nun filminde ise, bu konumdaki kadın doğrudan cadılığı seçecektir. Hırçınlık kadınlığa ilişkin az ya da çok bilince sahip olmaktan geliyorsa, buna gerçek cadı olmak da denebilir. Yoksa yönetmen, her cadıya pek yakışan adıyla, filmin kahramanı Joan’ın cadılara atfedilen yeteneğe sahip olmadığını, böyle bir yetenek de olamayacağını üstüne basarak gösterir. Jenerikteki hayali sahnede, eşi onu tasmayla çekerek köpek barınağına sokarken, filmde ne anlatılacağı belli olur: Kadının ataerkil sistemde evcil hayvan olarak hapsedilmesi. Bütçesi düşük de olduğundan, sinematografik açıdan pek arızalı, vasat altı oyunculu ve zor izlenir olan film, işlediği konu açısından gerçekçi, tutarlı ve radikal bir kadın filmidir –“Yaşayan Ölülerin Gecesi”nin de basit bir

¹⁶⁹ Mike Nichols, “The Graduate” (1967)

¹⁷⁰ George Andrew Romero, “Night of the Living Dead” (1968)

Zombi filmi değil, ırkçılıkkarşıtı bir film olması gibi. “Cadı Mevsimi” bu yönüyle yeniden ele alınmayı ve değerlendirilmeyi, Lynch’in sinematografik açıdan mükemmel olan “Inland Empire”ının yanına oturtulmayı hak eder. Donovan’ın, filmin adına sonradan taşınan, 1966 tarihli “Season of the witch” başlıklı şarkısının da bir sahnede eşlik ettiği film boyunca Joan, onu tüm gizlerini ortaya çıkaracak biçimde sorgulayamasa bile, kendisini kuşatan steril dünyadan cadı olarak kaçmaya çalışacaktır. O dünyadan kaçmaya çalışmak bile zaten cadı olmaktır. Ve cadılar şu ya da bu şekilde zarar verir. Cadılıkla, karşı çıkmaya çalıştığı dünyanın bastırdığı arzular ve bunların aykırı biçimde ortaya çıkardığı kabuslar arasında kalan kadın, gece yarısı işinden dönen, ne iyi ne kötü, aynı dünyanın erkeklere özgü zorunluluklarının tutsağı olan eşini korkuya kapılıp istemeden öldürür. Kaza, ama aynı zamanda Romero’nun bilinçli biçimde seçtiği radikal son ya da cadılığın kusursuz simgesi.

Sonra, film yeni cadı için hayatın eskisi gibi devam edeceğini anlatan arkadaş toplantısıyla biterken, bir Romero sürprizi daha gelir. “Eşinin tasmaından kurtulan Joan bu dünyada özgürleşmiş midir?” sorusunun umutsuz yanıtı: Joan, telefonda kendisi hakkında bilgi veren arkadaşının onu hâlâ, öldürdüğü erkeğin, Jack’in karısı¹⁷¹ diye tanıttığını işitecektir.

Olmak ya da olmamak. Ya gerçek Cadı ya da *bir adamın karısı*.

Cienfuegos, Eylül 2019

¹⁷¹ Film için seçilen ilk ad “Jack’s Wife”muş, sonra da “Hungry Wives”.

Zehra Çiğdem Özcan ve Cemal Bâli Akal hukuktan sinemaya aralanan aykırı kapıyı açıyorlar. Yasa, yargı, adalet, eşitlik, ifade özgürlüğü, ataerkil baskı, ırkçılık, ayrımcılık, geçmişle yüzleşme... üstüne yoğunlaşarak, ideal bir hukuk anlayışının tökezlediği filmlere öncelik veriyorlar. Özcan'ın deyimiyle, delilsiz gözaltılar, tutuklamalar ve yargılamaları, atomu parçalayan fizikçi ciddiyetiyle bir çocuğu bile güldürecek iddiaları ortaya atanları, sıradan bulguları cinayete, örgüte ve komploya aynı ciddiyetle bağlayanları, kurdukları hakimiyeti her ne pahasına olursa olsun korumak için sinekten yağ çıkaranları, önüne kim gelirse gelsin düşman ilan etmekten çekinmeyen, keser dönüp sap döndükçe dün suçladığını bugün aklayan, bugün suçladığını yarın pamuklara saran adalet bekçilerini ve onların kurbanlarını anlatıyorlar.

ISBN: 978-605-81033-7-5

9 786058 103375

